

Ještě
o Ge
to, c
střed
arch
polo
nato
mno
gene
sám
vych
před
shrn

ÚVOD

Germáni

Národy, které klasický středomořský svět znal jako Germány, vstoupily do historie poměrně pozdě. Důvod je zřejmý: až do 2. století př. n. l. měli antičtí spisovatelé jen málo zpráv o národech obývajících severní a střední Evropu. V nejstarších historických nebo geografických dílech Germáni nefigurují. Řekové z 5. století př. n. l. znali ve střední a západní Evropě pouze jediný barbarský národ – Kelty (Keltoi). Hérodotos považoval Kelty za nejzápadnější národ Evropy a na jejich území umístil prameny Dunaje. Jeho pozornost ale mnohem více přitahovali kočovní Skytové v západoruských stepích, jimž věnoval poměrně obsáhlou část svého díla. Jiným autorem z 5. století, který měl jisté vědomosti o Keltech, byl Hekataios z Miletu. Podle něj se keltská sídla nacházela ve východoalpské oblasti známé jako Noricum (zhruba dnešní Rakousko). Ale ani Hérodotos ani Hekataios se nezmiňují o Germánech nebo ostatních větších barbarských národech. Asi po sto letech napsal Eforos z Kýmy, že jsou mu známy čtyři velké barbarské národy: Keltové, Skytové, Peršané a Libyjci. Na konci 4. století př. n. l. poznatky o odlehlejších částech Evropy výrazně vzrostly. Pýtheás z Massalie obeplul kolem roku 320 dnešní Británii a poté se plavil podél severoevropského pobřeží. Je možné, že přitom pronikl až za Jutský poloostrov a dostal se tak do západního Baltu. Pýtheova cestovní zpráva byla natolik převratná, že jí soudobí i pozdější autoři odmítali věřit a dnes z ní zůstaly jenom zlomky. Velká část údajů, které Pýtheás shromáždil, je geograficky spolehlivá, třebaže o severoevropské pevnině příliš nehovoří. Zajímá nás především proto, že byl možná prvním středomořským pozorovatelem, který dokázal odlišit Germány od Keltů.

Během dvou století po Pýtheově plavbě se suma poznatků o severských národech nijak významně nerozrostla. Skutečnost, že na severu Evropy sídlí neznámé národy, byla zjištěna až koncem 2. století př. n. l., kdy na jih pronikl velký zástup seveřanů (byli mezi nimi Kimbrové a Teutoni), který ohrozil severní hranice římského světa. Zhruba v téže době sepsal Poseidónios z Apameie své Dějiny, v nichž odlišil Germány od Keltů a Skytů. Je známo, že Poseidónios navštívil Gallii a severní Itálii, zjevně však neměl bezprostřední kontakt se zeměmi a národy dále na sever. Poseidóniovi zpravodajové nebyli podle všeho příliš dobře informovaní. Nezdá se rovněž, že by jeho dílo zásadně ovlivnilo např. Caesara nebo Strabóna, jak se domnívají mnozí novodobí historikové.¹⁾ Spis byl pochopitelně čten a používán, ale v 1. století př. n. l. již musely existovat jiné prameny zabývající se severskými národy. Jednu generaci po Poseidóniovi se Římané a Germáni začali setkávat pravidelněji a z jejich vzájemného potýkání nakonec vzešla nová Evropa.

Římské legie pronikly k Rýnu – a ve dvou případech dokonce až za něj – během Caesarových gallských tažení v 1. století př. n. l. Caesar sám zaznamenal své dobovatelské činy v *Zápisích o válce gallské*, v nichž jako první zachytil hmotné podmínky tehdejších Germánů. Jeho nástin germánské společnosti a politické organizace je napsán stručně a střízlivě.²⁾ Přestože se jedná o nejstarší souvislý popis germánské společnosti, jaký máme k dispozici, musíme vzít v úvahu, že Caesar poznal jen malou část Germánie, zahrnující Porýní a krajinu na východ od něj. Kmeny, o nichž se zmiňuje, byly tehdy usídleny v nerovném terénu asi 100 kilometrů okolo Rýna (Svébové, Tenkteři, Usipetové) a část z nich pobývala přímo u řeky (Ubiové, Menapiové). Caesar neposkytuje žádné informace o vnitrozemských národech a je málo pravděpodobné, že v jeho době nějaké zprávy existovaly. Podle *Zápisů* byly největším a nejmocnějším germánským národem Svébové, kteří již před příchodem Římanů pronikali na západ a snažili se ovládnout menší kmeny sídlící u Rýna. Bojovnější část Svěbů, vedená Ariovistem, vstoupila dokonce do služeb gallských Sekvanů, což poskytlo Caesarovi vhodnou záminku k zásahu do gallských záležitostí. Směrování Svěbů na západ můžeme doložit také archeologicky a filologicky.³⁾

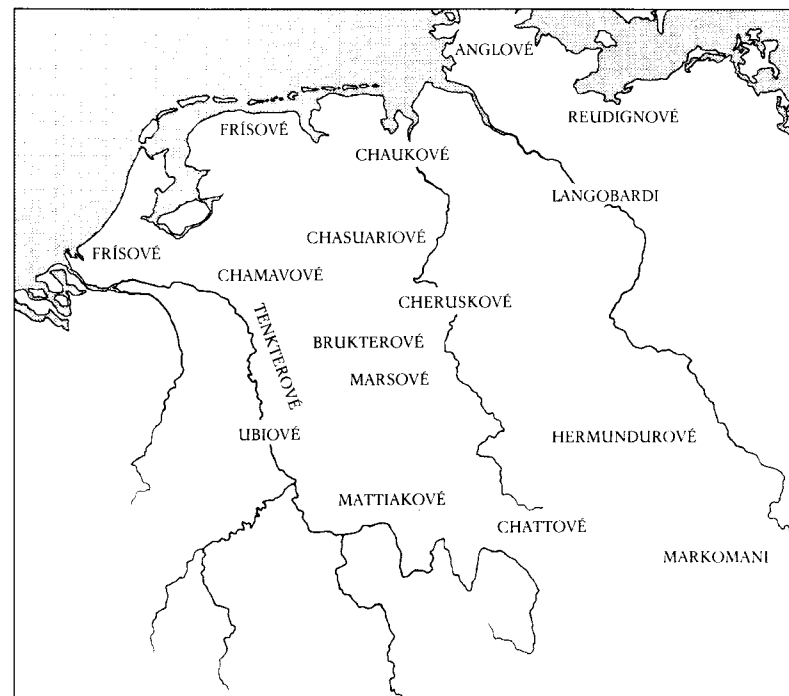
Caesarův obraz Germánů působí vcelku přesvědčivě. Autor zdůrazňuje, že Rýn tvoří hranici mezi Gally na západě a Germány na východě. Oba národy se podle něj velmi liší. Gallové jsou sice drsní a válečnický založení, lze je však získat pro spořádaný a civilizovaný život. Naproti tomu Germáni žijí mnohem divočeji než ostatní barbari a jejich „kultivování“ je proto prakticky vyloučeno. Caesar soudí, že zarynské kmeny představují vážnou hrozbu pro gallskou oblast. Svébové prý mohou kdykoli překročit Rýn a jít ve stopách Ariovistových bojovníků. Pokud Římané nezasáhnou, nelze zabránit velkým vpádům do provincií a snad i do samotné Itálie. Caesar věděl, že vzpomínka na invazi Kimbrů a Teutonů je v Itálii dosud živá. Mohl proto zdůrazňovat germánské nebezpečí a tím ospravedlnit své vlastní akce v Gallii. Moderní badatelé věnovali Caesarovým pohnutkám velkou pozornost. Je jasné, že měl své vlastní cíle a nebyl nezaujatým pozorovatelem. Snahy zarynských národů o proniknutí do Gallie však mohou docela dobře odpovídat realitě. Tažení Kimbrů a jiných kmenů na jih se odehrálo v rámci velkých etnických přesunů ve střední a západní Evropě, jejichž příčinou byly spory o dobrou půdu a jiné přírodní zdroje. Ještě před Caesarovou výpravou vtrhly do severní Gallie některé zarynské kmeny a k velkým přesunům obyvatelstva docházelo také v Noriku a v Čechách. Novým prvkem na scéně byla expanze římského státu kolem poloviny 1. století př. n. l.

Strabón, píšící za vlády Augustovy a Tiberiovy, měl již mnohem lepší přehled než Caesar. Podle něj představovali největší hrozbu i nadále Svébové, kteří prý vyslali několik oddílů na levý (gallský) břeh Rýna. Spisovatel je považuje za nejsilnější ze všech germánských kmenů. Část výkladu je věnována také Kimbrům, kteří ve Strabónově době předali císaři Augustovi posvátný kotel a znovu tak připomněli svůj vpád před sto lety. Zdá se, že Římané Kimbrům jejich dar oplatili. Strabón tvrdí, že zná germánské národy až k Labi, zatímco oblasti za touto řekou směrem k oceánu (Baltskému moři) jsou mu neznámé. O centrálních germánských krajích v hornolabské nížině se vyjadřuje dosti neurčitě. Na počátku císařství však poznání postupovalo s římskými legiemi, které pronikaly do Polabí a do české kotliny a během tažení narážely na další a další germánské kmeny.

Strach a hrůza z Germánů se projevují v díle Velleia Patercula, který sloužil v důstojnické funkci na Rýně krátce po zničení Varových legií roku 9 n. l. Velleius považoval Germány za nelidské divochy – *feri* –, připomínající lidi jen svým zevnějškem a uměním mluvit. Takové lidi není možno ovládat zákony a už vůbec ne civilizovat. Jde o extrémní názor člověka, který se střetl s Germány v době velké krize. Podobné hlasy se ovšem ozývají i v mnohem pozdějších pramenech, což nám dokládá, že urostlí a hrůzu nahánějící germánští bojovníci byli velmi obávanými soupeři i pro vojáky nejlepší armády starověku.

Další spis – *Bella Germaniae* od Plinia Staršího – se k naší lítosti nedochoval. Autor, který působil jak na dolním, tak na horním Rýně, v něm zaznamenal římské výpravy proti Germánům až do poloviny 1. století n. l. Předpokládá se, že *Germánské války* obsahovaly řadu informací o germánském životě a institucích, neboť Plinius je znám svou všestranností a zvědavostí. Některé údaje v Tacitově *Germánii*, které působí velmi původně, pocházejí s velkou pravděpodobností z Pliniova díla. Patří mezi ně např. historka o Odysseem zasvěceném oltáři na Rýně a náhrobních mohylách s řeckými nápisy. Po Pliniovi neznáme žádné dílo s germánskou tematikou až do napsání Tacitovy *Germánie* roku 98 n. l. Za tu dobu však suma poznatků o severní Evropě nesmírně vzrostla. Římští vojevůdci často sepisovali válečné paměti ve stylu Caesarových *Zápisů* a tyto texty kolovaly v římských vzdělaneckých kruzích, třebaže nikdy nevěšly v obecnou známost. Někteří germánští předáci navštívili s diplomatickými poselstvy Řím a řada římských vyslanců pobývala jistý čas u barbarských dvorů. Do Germánie směřovali také obchodníci (někdy s oficiálním pověřením), kteří pravděpodobně shromáždili více zpráv než většina vojenských činitelů (viz níže, str. 84). Jejich relace musely obsahovat zajímavé údaje o severských a východních národech, s nimiž existovalo jen málo oficiálních styků.

Krátký Tacitův spisek z roku 98 n. l., známý pod názvem *Germánie* neboli *O původu a zvycích Germánů* (*De origine et situ Germanorum*), je nejdůležitějším pojednáním o barbarech, které se ze starověku zachovalo. Koncem 1. století n. l. již existovalo dost materiálu, z něhož bylo možno při psaní vycházet. Tradice etnografického popisu sahala

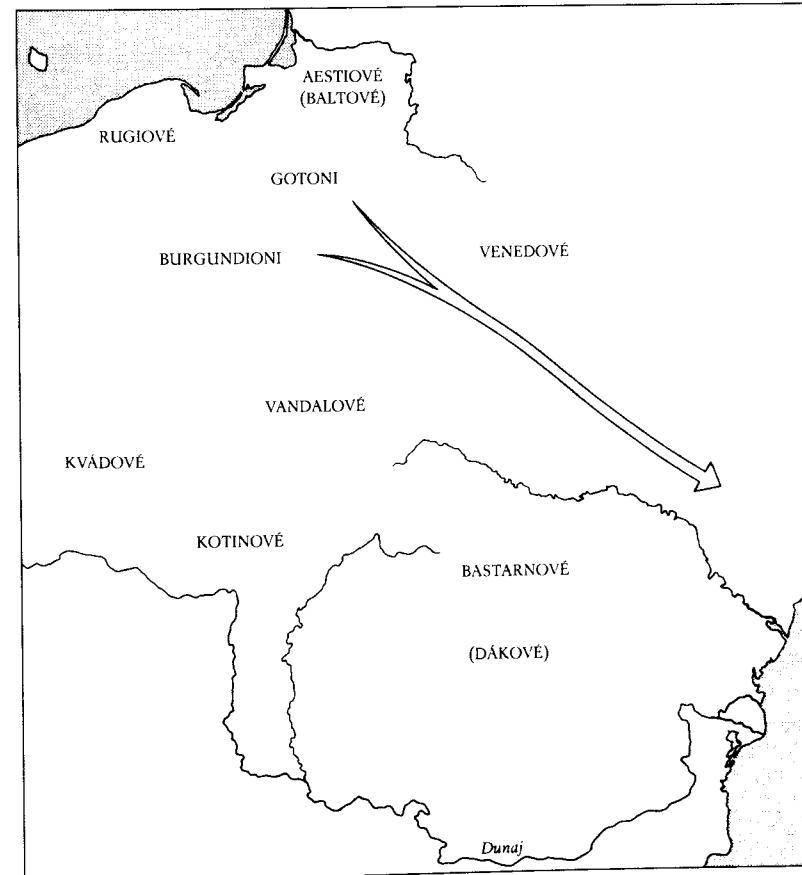
Západogermánské národy kolem roku 100 n. l.

daleko do minulosti a jejím pozdním zástupcem bylo Poseidóniovo dílo z počátku 1. století př. n. l., které ovlivňovalo autory i po dvou stech letech. Poseidóniův vliv se ovšem nesmí přeceňovat, jak to činili někteří moderní badatelé. Přestože *Germánie* obsahuje i vysloveně chybné údaje, její popis národů severní a střední Evropy je po informační stránce naprosto bezkonkurenční. Vysokou úroveň díla nesnižují ani některé konvenční pohledy na barbarskou společnost, které jsou plně poplatné době. V *Germánii* nalezneme velké množství informací, založených na hodnověrných (písemných) pramenech. Soupis kmenů, který tvoří téměř polovinu spisu, je podrobný a obsažný. Musíme si ovšem uvědomit, že Tacitovy prameny nebyly vždy nejnovější. Mnohé

pravděpodobně pocházelo z Pliniových *Germánských válek*, které obsahovaly materiál sesbíraný již dříve kupci či cestovateli. Je příznačné, že *Germánie* neposkytuje žádné zprávy o posledním čtyřicetiletí před rokem 98. V některých místech to vede k velmi zavádějícím tvrzením: např. Markomani a Kvádové, kteří jsou podle Tacita věrní Římu, se již roku 89 (tj. téměř deset let před napsáním díla) obrátili proti impériu. Ačkoli se *Germánie* musí číst s náležitou opatrností, její údaje jsou neocenitelným pomocníkem pro historiky a archeology, kteří se zabývají severskými barbarskými národy.

Z následujících století nemáme k dispozici žádné práce, které by se kvalitativně a obsahově rovnaly *Germánii*. V polovině 2. století vznikla *Geografie*, kterou sestavil astronom a zeměpisec Ptolemaios působící v egyptské Alexandrii. *Geografie* byla silně závislá na pramenech z 1. století a kromě zeměpisných údajů obsahovala jména barbarských národů a seznamy lokalit. Ke každé položce byla připojena zeměpisná délka a šířka. Status Ptolemaiových míst není ve všech případech jasný. Zčásti se patrně jednalo o větší sídliště, zčásti šlo o obchodní střediska nebo brody, které si římsí obchodníci z nějakých důvodů poznamenali. Řada místních názvů je tradována ve zkomolené podobě a některé lokality jsou chybně umístěny. Ačkoli pomocí *Geografie* nelze sestavit přesnou mapu Germánie, dozvídáme se jména šedesáti devíti kmenů a názvy devadesáti pěti lokalit, z nichž mnohé neuvádějí žádné jiné prameny. Ptolemaios mimoto vypočítává i větší řeky a jiné přírodní útvary. *Geografie* je významná především proto, že nám zachycuje germánský svět před velkými proměnami, k nimž došlo ve 4. století.

Z pozdního starověku se nedochovala žádná větší studie o germánských národech. Naším nejlepším zpravodajem ze 4. století je Ammianus Marcellinus, který se často zmiňuje o Francích a Alamanech. Musíme ovšem zdůraznit, že Ammiana zajímali především římsko-germánské války a nikoli germánská společnost jako taková.⁴⁾ Doba stěhování národů je v pramenech poměrně špatně zachycena. Nevzniklo žádné ucelené dílo zabývající se etnickými přesuny a údaje některých historiků, např. Zósima nebo Jordana, si často odporují. Dějiny germánských království jsou již zpracovány mnohem lépe. Cassiodorus

Východogermánské národy kolem roku 100 n. l.

pojedenal o Theodorichově Itálii, Hydatius vytvořil dějiny Španělska, Řehoř z Toursu napsal historii Franků a Paulus Diaconus zaznamenal dějiny Langobardů. I tito autoři se však mnoha tématům vyhýbají a jinným věnují jen několik vět, z nichž si nemůžeme učinit jasnou představu o tehdejším dění.

Počátky

Kdo tedy byli Germáni, kdy a kde se zformovali? Na prvním místě je potřeba říci, že u nich neexistovalo vědomí kolektivní identity. Germáni se zkrátka nepovažovali za zvláštní etnikum, národ nebo skupinu kmenů. Nic také nenavědčuje tomu, že by se sami nazývali „Germáni“, popř. obyvatelé „Germánie“. Oba pojmy se používaly ve středomořském světě a jejich počátky nelze vystopovat dál než do doby Poseidóniovy. Význam a původ slova „Germanus“ neznáme, je však jisté, že se mezi Germány běžně nepoužívalo. V římské říši kolem poloviny 1. století př. n. l. bylo slovo „Germanus“ a jeho odvozeniny natolik ustáleným pojmem, že ho sám Caesar nepotřeboval nikde vysvětlovat. Tradice, z níž vycházel koncem 1. století n. l. Tacitus při psaní *Germánie*, tvrdila, že jméno původně označovalo skupinu lidí, která překročila od východu Rýn, vypudila Gally z východní Belgie a usadila se v této oblasti. Tito obyvatelé byli později známi jako Tungrové. Jméno jednoho kmene prý záhy přešlo na celou etnickou skupinu. Přestože neexistují žádné důkazy, které by tento výklad podpořily, nelze Tacitovu zprávu podceňovat. Římský název pro Řeky, „Graeci“, byl odvozen od jména malého kmene Graiů a výraz „Allemands“, kterým Francouzi označují Němce, vznikl z pojmenování jediné germánské skupiny Alamanů. Jazykový původ slova „Germanus“ je také problematický. Není dokonce jasné, ze kterého jazyka pochází. Své zastánce má keltština, germánština, latina i ilyrština. Poměrně jisté je jen to, že příslušník germánského kmene by na dotaz po svém původu odpověděl „Langobard“, „Vandal“, „Frís“ nebo „Gót“ a nikoli „Germanus“.

Moderní přístupy k problému germánské etnogeneze byly do značné míry ovládnuty proměnami politického citění od poloviny 19. století. Rozmach německého nacionalismu po roce 1848 způsobil, že se počátky Germánů kladly do nejvzdálenější lidské minulosti. Koncem století se rozšířila idea o prastarém a neporušeném germánství (*Germanentum*). Původ národa (*Volk*) se hledal ve vzdálené prehistorii a jakýkoli vnější vliv se přinejmenším bagatelizoval. Pro nacionálně socialistickou stranu bylo snadné věnit tento pohled na germánskou minulost do svého politického programu. Po roce 1945 nastala nevyhnutelná reakce na tyto

excesy. Teorie o výlučnosti a starobylosti germánských národů byla podrobena kritickému zkoumání a řada badatelů se ptala, zda je vůbec možné definovat archeologickou cestou jednotlivé etnické skupiny. Na počátku šedesátých let se původem Germánů začali intenzivně zabývat jak jazykovědci, tak archeologové.⁵⁾ Dlouho zastávané názory o oddělenosti Germánů se staly předmětem ostré kritiky. Šíření germánských národů ze severské pravlasti bylo často zpochybňováno a vytváření germánské identity se dávalo do souvislosti s postupem římské moci k Rýnu a k Dunaji. Reakce na krajní nacionalismus zašla ovšem příliš daleko. V osmdesátých letech se proto objevily pokusy rehabilitovat některé dřívější teze. Počátky germánských národů se opět kladly do dávné evropské prehistorie, konkrétně do pozdního neolitu.⁶⁾ Lothar Kilian, autor dvou významných studií, vytvořil koncepci, založenou zčásti na prvcích kontinuity v archeologických kulturách, zčásti na jazykových dokladech. Jeho závěry ale nejsou přesvědčivé. Můžeme souhlasit s názorem, že předkové Germánů známí z nejstarších dochovaných historických pramenů jsou sledovatelní až do poloviny prvního tisíciletí př. n. l. V severoněmecké rovině mezi Labem a Odrou se jim připisuje jastorfská kultura a v severozápadním Německu a v Holandsku kultura harpstedtská. V téže době došlo podle filologů i k jistým hláskovým změnám, které byly podstatné při utváření protogermánštiny. Není ovšem zdaleka jasné, do jaké míry byli předkové obou kultur „germánští“ nebo „protogermánští“. Je pravda, že severní Německo a jižní Skandinávie působí od pozdního neolitu dojmem kulturní stability. Z tohoto faktu však automaticky nevyplývá, že by v celé oblasti existovala etnická kontinuita. Germáni byli poprvé zřetelně odlišeni od ostatních národů severní Evropy počátkem 1. století př. n. l. (Poseidónios) nebo snad již koncem 4. století (Pýtheás). Klademe-li jejich etnogenezi o více než 2000 let zpět, značně tím přeceňujeme vypovídací možnosti archeologického materiálu.

Jazyky

Jazyky, jimiž mluvily germánské národy, byly součástí velké jazykové skupiny souhrnně označované jako indoevropská (dříve indogermánská). Do této rodiny patřily např. keltské jazyky, řečtina, italické jazyky.

ilyrština, chetitština, thráctina, íránské jazyky, sanskrt, slovanské jazyky a baltské jazyky. Většina jazykovědců již netrvá na existenci původního indoevropského jazyka, jímž by mluvila vymezená populace na vymezeném území, nicméně prajazyk, z něhož evidentně vznikly mnohé historicky doložené jazyky, zůstává i nadále základním lingvistickým předpokladem. Badatelé přitom shodně uvádějí, že původní podobu onoho jazyka nelze úplně rekonstruovat. Indoevropské jazyky, o nichž máme dostatek informací, se od společného kmene oddělily v různých vývojových stadiích. Proces jejich písemného zaznamenání trval řadu století. Z doby kolem roku 1200 př. n. l. známe mykénskou řečtinu, z doby kolem roku 1000 sanskrt, ze 4. století př. n. l. latinu a z prvních století n. l. keltštinu a germánštinu. Nejstarší literární památky psané germánským jazykem, totiž góštinou, se objevují ve 4. století n. l. Další jazyky, např. stará angličtina či starohornoněmčina, byly písemně zachyceny až v 8. století. Je jasné, že s takovým materiálem můžeme ranou germánštinu rekonstruovat jen rámcově. Vývojová stadia různých jazykových větví nelze nikdy stanovit s úplnou jistotou.

Přestože nemůžeme přesně lokalizovat pravlast Indoevropanů,⁷⁾ lze předpokládat, že jejich původní sídla ležela v evropském prostoru, od východních stepí po severoněmeckou rovinu, tj. v poměrně souvislé ekologické oblasti. Navzdory mnoha pokusům o definici kultur, které by se daly označit za indoevropské, nám archeologie příliš nepomůže. Podle současných názorů se protogermánština vyvinula v severní Evropě mezi lety 2500 a 1000 př. n. l., zatímco jižněji vznikaly keltština, italské jazyky, venetština a ilyrština. Není vůbec jasné, jak dalece byla protogermánština jednotná. Jelikož musíme předpokládat obrovský geografický rozptyl tehdejší populace, jednalo se spíše o jazykový komplex než o jednotný jazyk existující v určitém čase.

V historické době existovaly tři oddělené skupiny germánštiny: severská forma, několik západních nářečí a východní jazyk, který tvořila především góština. Ze severské větve, jež není nijak podrobně zaznamenána až do 12. století, vznikly časem skandinávské jazyky, které se od sebe vzdálily vlivem politických a kulturních okolností. Západní jazyky, jimiž se mluvilo mezi Labem a Rýnem, jsou pro nás obzvláště zajímavé, protože k nim kromě fríštiny, staré saštiny a hornoněmčiny patřila též

prapůvodní podoba angličtiny. Ze starých jazyků je nejlépe známa góština, s níž jsme seznámeni prostřednictvím řady literárních děl a zlomků. Nejdůležitější památkou je gótský překlad Bible, který pořídil visigótský biskup Vulfila ve 4. století (viz níže, str. 114). Text Bible nám zčásti zachovaly rukopisy ze 6. století, mezi nimiž vyniká skvostný *Codex Argenteus* v Uppsale, psaný stříbrnými a zlatými literami na purpurovém pergameni. Máme k dispozici také zlomky kalendáře, který Visigóti používali ve 4. století během svého pobytu na dolním Dunaji. Z mladších památek si jistý význam uchovávají dvě gótské abecedy a skupiny gótských slov vycházejících z textu Lukášova evangelia. Sama góština přetrvala na Krymu dlouho poté, co na jiných místech Evropy vymizela; jistá slova a fráze se v této oblasti připomínají ještě v 16. století.

Informace o raných germánských jazycích jsou až do doby stěhování národů skrovné. Nejstarší známý nápis v germánském jazyce se nachází na bronzové přilbě, která byla spolu s třidvaceti dalšími objevena jihorakouském Negau. Stáří a význam celého nálezu byly předmětem mnoha diskusí, řada otázek však dosud zůstává nezodpovězena. Nápis je psán severoitalskou abecedou, která se přestala používat nejpozději na přelomu letopočtu, a zprava doleva zní: HARIXASTITEIVA/// IP (nebo IL). Soudí se, že text byl pořízen zhruba na počátku 1. století př. n. l. (nebo o něco dříve), kdy byly do římské armády v severní Itálii pravděpodobně začleněny germánské pomocné jednotky. Smysl nápisu se pokoušela objasnit řada badatelů. Podle nejpřesvědčivějšího výkladu se jedná o vyzvání Teivy, germánského boha války, který je obdařen epitetem Harigast, tj. „válečný host“, „válečník“. Můžeme se však setkat i s názorem, že Harigast je osobní jméno a nápis jako celek představuje vlastnickou značku. Tato interpretace se zdá méně pravděpodobná, neboť nebere v úvahu naprostou výjimečnost nápisu. Soudíme tedy, že majitel přilby spíše vyzývá svého božského ochránce. Přestože negauský nápis odhaluje jen velmi málo o germánských jazycích v 1. století př. n. l., jedná se o první známý pokus písemně zaznamenat germánská slova.

Není úplně jasné, do jaké míry byly rané germánské jazyky vzájemně srozumitelné. Uvnitř tří hlavních skupin to pravděpodobně nebylo příliš

obtížné. Rozuměl však Gót z Ukrajiny Frísovi ze severního Holandska? Patrně jen v nejhrubších obrysech. Tři hlavní jazykové větve se pochopitelně ještě více vzdálily po velkých přesunech v období stěhování národů. Jedna z nich, východogermánština, v následujících staletích zcela zanikla. Severogermánština se ve vikingských dobách hodně rozšířila a pak zase stáhla na svou skandinávskou základnu. Nástupkyně západogermánštiny, němčina, angličtina a holandština, zanesly germánské jazyky do všech světadílů.

PRVNÍ ČÁST

GERMÁNIE

I

ZEMĚ A LIDÉ

Země

Germánské národy obývaly rozlehlé území severní Evropy, jehož převážnou část tvořila velká nížina táhnoucí se od Nizozemí až po západní Rusko. Průměrná výška terénu tu většinou nepřesahuje 100 metrů nad mořem a jen některá návrší dosahují kolem 300 metrů. Povrch se vyznačuje velmi rozmanitým reliéfem s různými půdními podmínkami. Pro několik oblastí, např. Lüneburské vřesoviště nebo Šlesvicko-holštýnskou pahorkatinu, je charakteristický nejenom různorodý reliéf, ale i proměnlivý ráz krajiny. Na severu velké roviny se donedávna nacházelo mnoho bažinatých míst, lemovaných při mořském břehu širokým pruhem pobřežních marší. Vodu z roviny sbírá několik velkých řek, z nichž Emže, Vesera a Labe tečou do Severního moře, zatímco Odra a Visla ústí do Baltu. Jejich široká údolí vytvářela příhodné podmínky pro rané osídlení a zároveň tvořila spojnice z jihu na sever. Povrchové nánosy v nížinách vznikly většinou v dobách souvislého zalednění. Velký vliv na reliéf mají spodní morény obsahující tuhou balvanitou hlínu, která vytváří mírně zvlněné pláně nebo terén složený z malých strmých vrchů a propadlin, které jsou často vyplněné jezírky a bažinami (např. v okolí Berlína). Jiným rysem reliéfu jsou čelní morény, zakřivená jezera pocházející z roztálých ledovců a zátoky vytvořené průnikem moře za morénu. Glaciální povrch významně pozměnila následná eroze. Roztálá voda proudila širokými údolními k severním mořím a na rozlehlých plochách vznikly štěrkové a pískové usazeniny, kterým místní obyvatelé říkají *Geest*. Jižně od oblastí ovlivněných zaledněním nanesly řeky mohutné vrstvy písku a vítr sem navál množství spraše, jemného křemitého prachu, který se usadil v nízko položených krajích

střední Evropy a poskytl raným zemědělcům úrodnou, snadno zpracovatelnou půdu. Spraš zasypala rovněž širší údolí, především v oblasti východního Holandska a severozápadního Německa. Zdejší půda se stala velmi vhodnou pro rané osídlení. Přímořské kraje od Holandska po Šlesvicko-Holštýnsko se vyznačují jílovitými maršemi, kde rané osídlení nabylo zvláštních forem.

Na jihu velké roviny začínají střeoevropské vysočiny, jejichž povrch je zpravidla jen mírně zvlněný. Výraznější pohoří, např. Harz nebo české pohraniční hory, se prudce zvedají z okolního vyvýšeného terénu. Jiné pahorkatiny, např. Svatokřížské hory v jižním Polsku, jsou méně strmé a vytvářejí jakýsi půlkruh, obklopující východní část Slezské nížiny. Vysočiny nebyly neúrodnou oblastí. Ve většině krajů lze pěstovat plně plodiny a všude se dalo provozovat dobytkařství. Nejméně toho mohly raným usadlákům nabídnout Karpaty na jihovýchodě, které dlouho tvořily hranici germánského světa.

Západobaltské země ležící severně od evropské roviny se v mnohém podobaly severnímu Německu. Velká část Jutského poloostrova je rovinná a vyznačuje se vyrovnaným podnebím a smíšenou půdou. Pro osídlení bylo nejméně vhodné střední Jutsko, kde se nacházely četné vřesoviště a bažiny. Východní Dánsko a dánské ostrovy byly v rané době mnohem přístupnější. Jižní Švédsko s výjimkou Skåne, které oplývalo bohatou kamenitohlinitou půdou, bylo drsnou krajinou plnou koryt a strmých roklí. Dobrá půda se vyskytovala hlavně v oblasti Västergötlandu a Östergötlandu. Baltské ostrovy Öland, Gotland a Bornholm byly všechny úrodné a mohly uživit početné obyvatelstvo.

Obraz drsné a nepřístupné země s hustými lesy a hlubokými zrádnými močály, který nacházíme u římských a raně středověkých autorů, je z pochopitelných důvodů silně přehnaný. Většina Germánie byla dostatečně úrodná na to, aby uživila početné obyvatelstvo. Velké oblasti, zejména široká říční údolí a sprašové pláně, byly dokonce velmi úrodné. Mýcení lesů udělalo již před 1. stoletím n. l. značné pokroky a v následujících staletích dále pokračovalo. Některé oblasti, zejména severní Německo a Dánsko, zčásti pokrývaly rozsáhlé bažiny, které sice omezovaly osídlování, ale nezabránily člověku v exploataci tamních přírodních zdrojů. Hlavní bohatství země tvořila polní úroda a zvířectvo.

V Germánii se nevyskytovala větší ložiska drahých kovů a zdroje jiných, s výjimkou železa, byly omezené. Pokud jde o zboží, do okolního světa se vyvážel pouze jantar z baltských pobřeží a patrně kožešiny z téže oblasti. Velkým bohatstvím byla ovšem samotná populace, která vzbuzovala rostoucí zájem římské říše: Germáni vykonávali otrocké práce, působili v tělesné stráži a především sloužili v pravidelné armádě. To vše bylo důležitým momentem v historii vztahů mezi severní Evropou a středomořským impériem a mělo velký význam pro pozdější evropskou historii.

Východní část germánského světa zasahovala do západoruských a ukrajinských stepí. Mezi autory píšícími o barbarské Evropě se často zdůrazňuje rozdíl mezi usedlými Germány a kočovníky, kteří se pohybovali po rozlehlých rovinách severně od Černého moře. Takové rozlišování je však přinejmenším zavádějící. Někteří obyvatelé stepí byli usedlými zemědělci a jiní kočovali jen zčásti. Naproti tomu existovali Germáni, kteří sami částečně kočovali nebo se z hospodářských důvodů ke kočovníkům přidružovali. Kraj mezi dolním Dunajem a Dněprem obývalo mnoho kočovných skupin a některé z nich si již od pradávna zvykly přecházet dunajský veletok směrem na severní Balkán. Pozdější římská hranice na dolním Dunaji vytvořila překážku, která tyto přesuny uměle zastavila. Za hranicí ovšem pohyby neustávaly ani během římské nadvlády, třebaže přímých zpráv máme málo. Teprve v pozdním 4. století, po vpádu Hunů z nitra Asie, byl středomořský svět konfrontován s těmito složitými procesy. Tou dobou již nebyla římská říše dostatečně silná, aby mohla čelit jejich důsledkům.

Germáni, Keltové a východní národy

Vliv keltského světa na hmotnou kulturu Germánie se projevoval v několika rovinách. Drobné kovové předměty, např. spony a jehlice, byly silně ovlivněny vzory a ozdobnými prvky laténského kovotepectví, které nacházíme v jižnějších částech Evropy (Čechy, střední Dunaj). Techniky keltských řemesel, zejména zpracování kovů a hrnčířství, pronikly až do oblasti mezi Odrou a Vislou na východě a k pomezí Ukrajiny na jihovýchodě. Kontakty mezi Germánií a světem vyspělého

keltského řemesla jsou však nejvíce patrné u řady kultovních předmětů nalezených v dnešním Dánsku.¹⁾ Nejznámější z nich je hluboká stříbrná mísa (nebo spíše kotel), nalezená v rašeliništi u Gundestrupu v severním Jutsku. Přestože se o původu a stylových příbuznostech tohoto pozoruhodného předmětu dosud diskutuje, je velmi pravděpodobné, že ho vyrobil východokeltský mistr na dolním Dunaji koncem 2. nebo počátkem 1. století př. n. l. Jeho přesný účel není znám, šlo však bezpochyby o kultovní nádobu. Mísa je zdobena reliéfními hlavami mužských i ženských božstev, výjevy z kultovních obřadů, obrazy obětí a bájí a ohromující galerii nadpřirozených a totemických zvířat, z nichž některá ukazují na možné spojitosti s helénským světem. Strabón uvádí, že nejposvátnější nádobou Kimbrů byl stříbrný kotel, který byl vhodným darem pro samotného římského císaře. Kotle spolu s velkým množstvím stříbra obsahoval i poklad Bójů. Gundestrupská nádoba patří do téhož prostředí a na sever se pravděpodobně dostala jako válečná kořist (snad po invazi Kimbrů na jih?) nebo při výměně darů, což by nasvědčovalo vysoké úrovni styků mezi Jutskem a krajem na dolním Dunaji.

Spojitosti mezi severskou oblastí a západokeltským světem jsou do jisté míry patrné u germánských pohřebních rituálů. Pohřbívání rozebráných vozů spolu s mrtvými, doložené v Husby (Šlesvicko), v Kraghede (Dánsko) a v Langå na ostrově Fyn, má řadu paralel v porýnských krajích a v severní Gallii. Nejlépe zdokumentován je hrob z Husby.²⁾ Ohořelé pozůstatky čtyřkolového vozu byly uloženy pod kamenným prostorem spolu s bronzovou nádobou obsahující spálené ostatky mrtvého. Dochované medvědí drápy nasvědčují tomu, že tělo původně pokrývala medvědí kůže. Samotný vůz se velmi podobá nálezům, které jsou známy z celého keltského světa. Zemřelí byli zpopelněni také v Kraghede a v Langå a všechny tři pohřby pravděpodobně pocházejí z druhé poloviny 1. století př. n. l., kdy svazky mezi severskými a porýnskými národy mohly tvář v tvář římské expanzi snadno nabýt většího významu.

Rozsáhlé kontakty mezi keltským a severogermánským světem v době předřímské nám dosvědčují i další předměty dovezené do Dánska. U Brå v Jutsku byl nalezen velký bronzový kotel o obsahu 130 galonů, který byl vyroben ve střední Evropě, pravděpodobně na středním toku Dunaje. Z východní Gallie nejspíš pocházely dva elegantní čtyřkolové

vozy, které byly součástí zárového pohřbu objeveného v rašeliništi u Dejbjergu v západním Jutsku. Jednalo se o jedinečně stavěné vozy, určené snad pro kultovní procesí, jaká se podle Tacita konala ke cti bohyně plodnosti Nerthus.³⁾ Tomuto závěru by mohl nasvědčovat fakt, že svatyně Nerthus ležela právě v této severské oblasti. Soudí se, že dejbjergské vozy byly vyrobeny v 1. století př. n. l. nebo o něco později. Cestu na sever si našly také keltské zbraně. Votivní depot z Hjortspringu na západobaltském ostrově Als obsahoval kromě mohutného dřevěného člunu řadu obdélých dřevěných štítů, kroužková brnění a množství železných kopí. Předměty byly uloženy do rašeliniště mezi lety 150 a 80 př. n. l.⁴⁾ Keltské zbraně včetně dlouhého sečného meče, *spathy*, jsou v Germánii zastoupeny ojedinělými nálezy spolu s drobnějšími kovovými předměty, např. nákrčníky, brožemi a jinými osobními ozdobami. Lze jen stěží odhadnout, jak pravidelné byly kontakty mezi keltským a germánským světem. Vysoká kvalita dovezeného zboží nám naznačuje, že v řadě případů šlo o výměnu darů mezi jednotlivými předáky. Pro zbraně a jinou výstroj z Hjortspringu máme však i jiné vysvětlení – úspěšnou vojenskou výpravu do keltských krajů.

Velmi intenzivní styky mezi Germány a Kelty lze pozorovat na území Čech a Moravy, kde od poloviny 1. tisíciletí př. n. l. sídlily silné a kulturně vyspělé keltské kmeny. Do roku 300 př. n. l. vzniklo v hornatém českomoravském prostoru významné středisko barbarské moci, jehož původcem byla aristokratická, agresivní a umělecky tvořivá společnost. Již dříve, zhruba po roce 400 př. n. l., pronikli Keltové k Dunaji, do severní Itálie, na jižní svahy Karpat i na severní Balkán. Roku 279 postoupilo velké vojsko Keltů hluboko do vnitřního Řecka (táhlo přes Thrákii a Makedonii), uloupilo poklady v Delfách a ohrožovalo okolní města. Tito Keltové byli sice záhy vypuzeni, část z nich se však usadila v Podunají a založila zde poměrně stabilní království. Významnou silou byli zejména Skordiskové v okolí Singiduna (dnešní Bělehrad) a kmeny sídlící na dolním Dunaji a na dobrudžské rovině. Počátkem 2. století př. n. l. velmi zesílilo království Noricum, které se rozkládalo na území dnešního Rakouska a severovýchodní Itálie, a jeho mocenský vzestup rychle upoutal pozornost římských politiků. Mezitím se v hornolabské nížině usídlil jiný velký kmen, Bójové, jejichž jméno se dochovalo v la-

tinském názvu Čech (*Boiohaemum* – Bohemia). Na Moravě se usadili Volkové-Tektoságové a na Slovensku Kotinové. Tyto keltské oblasti měly v budoucnu velký význam pro germánské národy.

V keltských krajích se politická moc soustředila do mohutných pevností, které nazýváme oppidy. Jejich vývoj vedl k systematictějšímu využívání přírodních zdrojů a ke koncentraci zručných řemesníků na jedno místo, pod ochranu silných a bohatých náčelníků. Kultura založená na oppidech zažila svůj rozkvět mezi lety 150 a 50 př. n. l. V této době se z některých středisek vyvinuly rozsáhlé městské komplexy. V Hradišti u Stradonic působili v 1. století př. n. l. řemeslníci, kteří zpracovávali železo, bronz, sklo i zlato a zabývali se emailováním a výrobou keramiky. Některá oppida mají pravidelnou dispozici ulic, což svědčí o jistém stupni plánování. Taková sídla v mnohém připomínají klasická města. Rozmístění oppid naznačuje promyšlenou kontrolu nad přírodními zdroji. Staré Hradisko leží například v blízkosti bohatých nalezišť železné rudy. „Zárodečná“ městská střediska zboží nejen vyráběla, ale i dovážela. Import tvořilo bronzové a hrnčířské zboží, středo-mořská vína a některé severoevropské produkty (např. jantar). Tato mimořádně vitální kultura, kterou můžeme rekonstruovat téměř výlučně archeologicky, netrvala o mnoho déle než sto let. Po polovině 1. století př. n. l. nastal relativně rychlý úpadek, který alespoň zčásti způsobil germánská expanze na jih a na východ. Ve 2. století př. n. l. měli Bójové a Skordiskové ještě dost sil, aby nasměrovali Kimbry a další severany na západ. Germánský tlak však postupně sílil a nakonec vedl k významným etnickým přesunům ve střední Evropě. Bójové byli v 1. století př. n. l. vytlačeni germánskými Markomany ke střednímu Dunaji a v této oblasti upadli do područí Dáků, kteří tehdy zažívali svůj mocenský vrchol. Roku 58 př. n. l. se museli Helvéciové pod tlakem svých severních germánských sousedů odstěhovat ze západních Alp do Gallie, čímž poskytli Juliu Caesarovi výbornou záminku pro zásah do gallských záležitostí. Již předtím, roku 71 př. n. l., povolali gallští Arvernové a Sekvani zaránské Svěby na pomoc proti svým sousedům z kmene Aeduů. Svěbové se však po příchodu do Gallie odmítali vrátit nazpět. Celkem vzato dosáhla germánská expanze v 1. století př. n. l. významných pokroků na úkor západních Keltů.

V téže době slábl i kulturní vliv východních Keltů. Počátkem 3. století překročily keltské národy Karpaty a postoupily k Dněstru na Ukrajině. Laténský materiál není v těchto končinách nikterak vzácný, zejména v Podněstří a později i v Podněpří. Mezi nálezy vyniká kvalitní válečná výzbroj, zejména meče a bronzové přilby v knížecích hrobech. Vliv keltských řemeslníků však prozrazují také prostší předměty, např. spony a jehlice. V 1. století př. n. l. se kulturní vazby postupně uvolňují, třebaže nelze hovořit o jejich úplném zániku. Zřetelně keltská identita je v této době jen stěží rozeznatelná, neboť místní usedlíci splývají s populacemi, které procházely jihovýchodní Evropou.

Ve srovnání s ostatními východními národy se Bastarnové zdají být mnohem silnější, než řada badatelů připouští. Písemné prameny zmiňují toto etnikum od 3. století př. n. l. do 4. století n. l., zpravidla v souvislosti s dolnodunajskou nížinou. Podle současných názorů sídlili Bastarnové v dřívějších dobách u Visly, odkud se během neklidného 3. století př. n. l. přesunuli k dolnímu Dunaji. Není v žádném případě jisté, že se jednalo o germánský národ, ať už si pod tímto označením představujeme cokoli. Rozsah jejich operací vzbuzuje dojem, že přinejmenším zčásti kočovali. Tacitus se zmiňuje o smíšených manželstvích mezi Bastarny a sarmatskými kočovníky, což bylo v jeho očích jasným příznakem úpadku. – V archeologii dolnodunajské oblasti nelze identifikovat samostatnou kulturu, která by se dala označit za bastarnskou. Z toho bychom mohli usuzovat, že Bastarnové byli kočovnými pastevcí, kteří se zcela přizpůsobili svému okolí. Bastarnové nicméně mohli obsahovat germánské složky, zejména po svém příchodu k Dunaji.

Národy, které žily za Vislou a na rovinách západního Ruska, byly starověkým historikům jen málo známy. Plinioví, Tacitovi a Ptolemaiovi Venedové jsou mnohdy považováni za předky Slovanů nebo dokonce za rané Slovany, třebaže tato identifikace není zcela průkazná. Středověká němčina sice označuje Slovany výrazem „Wenden“, jméno *Venedi* je však samo o sobě neslovanské. Nevíme přesně, kam staré Venedy vlastně zařadit. Mohlo se jednat o indoevropský národ, který se později rozplynul mezi východoevropskými germánskými etniky (např. Vandaly nebo Góty), nebo mohlo jít o skupinu kmenů, která sehrála jistou roli při formování slovanských národů. Samotní Slované vstoupili do

historie až v 6. století n. l., kdy se zřejmě usadili na Slovensku a na Moravě. Kde a jak se konstituovali a proč postoupili na západ, o tom se vedou bouřlivé spory. Písemné prameny nám neřikají skoro nic. Archeologický průzkum, zejména v Polsku a v Československu, podstatně rozšířil naše vědomosti, na jednoznačné závěry je však zatím brzo.⁵⁾

Východobaltské země mezi Vislou a Řižským zálivem byly osídleny baltskými národy, které jsou považovány za staré a aktivní kulturní skupení.⁶⁾ Kmeny usazené na baltském pobřeží byly klasickému světu známy jako Aestiové a vnitrozemské kraje obývalo několik dalších národů, které postoupily až k Mazurským jezerům na jihu a do západního Ruska na východě. V historické době existovaly dvě větve Baltů, západní a východní. Západní skupina měla úzké styky s germánskými kmeny a s Římem a její hmotná kultura se v mnoha ohledech podobala przeworské kultuře a spřízněným kulturám východních Germánů, zejména ve zpracování kovů. Baltové byli usedlým zemědělským lidem, používajícím železné nářadí, a v jejich osadách jsou doloženy obilné sýpky. Pozornost moderních badatelů se nejvíce zaměřila na obchodní spojení, související s vývozem jantaru ze Samlandského (Sambijského) poloostrova. Zdá se ovšem, že významným obchodním artiklem byly také kožešiny a kůže z východního Pobaltí. Baltové žili od 6. století v úzkém sepětí se Slovany, zachovali si však kulturní a jazykovou nezávislost a v době Karla Velikého byli stále odlišitelní od okolních národů. Část západních Baltů byla ve středověku známa jako Prusové nebo Bruzové. Svou identitu si Baltové uchovali po celý středověk až do dnešní doby.

Vztahy mezi východogermánskými národy a populacemi, které se pohybovaly po stepích a polostepích, jsou málo doloženy v písemných pramenech a archeologické výzkumy naše poznatky zatím příliš neobohatily. Je velmi těžké stanovit, jak daleko na východ se staří Germáni rozšířili. Strabón a Tacitus, naši nejspolehlivější starověcí průvodci, naznačují míšení populací v nejvýchodnější části Evropy, což do jisté míry podporuje i archeologie. Jasně a ostré rozlišení mezi více či méně usedlými germánskými kmeny a kočovnými národy, které se ustavičně pohybovaly za svými stády a přebývaly ve stanech a vozech, je jistě falešné a naše nejlepší prameny je nepotvrzují. Rovinatým terénem, který se táhne od dolního Dunaje až po Ukrajinu, procházely mnohé ná-

rody, často považované za kočovníky, třebaže jejich hospodářství bylo pravděpodobně smíšeného charakteru a jejich kultura čerpala z různých tradic. Pro tuto část Evropy nelze vytvořit přesné etnografické mapy, jaké se dají sestavit pro západnější oblasti na základě Tacitových a Ptolemaiových údajů. Zde se národy pohybovaly, zpravidla od severu k jihu, a římská hranice na Dunaji byla poměrně krátkou epizodou v dlouhé historii regionu, kde stěhování probíhalo až do novověku.

Oblast jihovýchodní Evropy, kde se germánské národy mísily s předky Slovanů, s kočovníky a s jinými, těžko definovatelnými skupinami, představuje pro archeology velký problém. Asi nejobtížnější úkol mají před sebou badatelé, kteří se pokoušejí přiřadit známé kultury k jednotlivým etnikům. Nejvýznamnější archeologická kultura je obecně známa pod názvem przeworská.⁷⁾ Vznikla v 1. století př. n. l. a po více než pět set let dominovala rozlehlému prostoru od horního Dněstru po maďarskou Tisu a její severní hranice sahala až k střednímu toku Visly a Odry. Przeworská kultura byla v podstatě konglomerátem řady místních kultur, většinou zasažených staršími tradicemi a více či méně ovlivněných keltskými národy z dunajské pánve, jastorfskými kulturními skupinami z Poodří a Polabí a kulturou zvoncovitých hrobů z polských rovin. Hmotné doklady o jejich nositelích byly získány hlavně z žárových a v menší míře i z kostrových hrobů. Mezi pohřby se běžně vyskytují hroby bojovníků a v mnoha z nich byly objeveny koňské postroje a ostruhy. Několik bohatě vybavených hrobů je známo ze starší doby římské (Łęg Piekarski, Gosławice a Kosin), zatímco jiné pocházejí ze 3. a 4. století (Zakrzów a Bialecin). Hrnčířské a kovové zboží vykazuje velkou tvarovou rozmanitost a dokládá různé kulturní vlivy. Pozorovatelné jsou zejména svazky s germánskými kulturami na západě. Jelikož podobný materiál byl objeven až u Dněstru na východě, dospěli někteří východoevropští badatelé k názoru, že przeworská kultura měla slovanské nebo praslovanské kořeny. Předložené důkazy jsou ovšem slabé. Je málo pravděpodobné, že by za jednotnou kulturou, která pokrývala tak obrovské území, stál jediný národ. Rozličné prvky hmotného vybavení mluví naopak o velmi širokém rozsahu styků. Významnou úlohu zde mohli sehrát nejen Venedové, ale i Vandalové, Burgundi či Sarmati.

V ukrajinských stepích ležících dále na východ se koncem 1. tisíciletí př. n. l. vyvíjela jiná smíšená kultura – kultura zarubiněcká. Dochované předměty, zejména keramika, ozdoby a zbraně, svědčí o přítomnosti keltských vlivů, podobně jako u przeworské kultury v západnějších oblastech. Keltské vlivy se zřejmě projevují i u pohřebních rituálů. Jakákoli přímá spojitost se starými Slovany je vysoce nepravděpodobná, protože hmotné památky prošly ve 2. století n. l. hlubokou proměnou, svědčící snad o imigraci z východu nebo ze severovýchodu. Málo pravděpodobné jsou i spojitosti s Germány. Velmi problematičká je velká kulturní skupina na jihovýchodě, která se vyvíjela mezi dolním Dunajem, Černým mořem a dněperskými roviny. Tato kultura byla prvně zkoumána roku 1900 a podle pohřebišť u Kyjeva byla nazvána kulturou černachovskou. Řada sídlišť a pohřebišť u říčních toků nám dokládá početnost tamní populace i její kulturní dynamiku. Velmi kvalitní černá leštěná keramika, železné nástroje dosahující vysoké úrovně i skvělé ozdoby z jiných kovů vypovídají o existenci jednotné kultury v rozsáhlé oblasti. Zdá se, že jejím původcem byla ve 2. století n. l. skytsko-sarmatská polokočovná populace. Import z římského světa – v těchto končinách běžný – tvořilo především víno, keramika a kovové zboží. Je možné, že technicky pokročilý černachovský materiál byl ovlivněn řemeslníky z řeckořímských černomořských měst. Hlavní diskuse se však vede o tom, jaký vztah měla černachovská kultura k postupu Gótů, který probíhal ve starší době římské. Dochovaný materiál totiž v mnohém připomíná předměty nalezené v Pověslí a v Pomořanech, které pravděpodobně vyrobili Gótové. V druhé polovině 3. a ve 4. století, kdy se černachovská kultura rozšířila až k dolnímu Dunaji, musela být přinejmenším část Gótů vtažena do jejího okruhu. To se samozřejmě vztahuje i na jiné národy, např. na Sarmaty či Dáky, a vyloučena není ani účast raných Slovanů. Koncem 4. století byla ustálená kulturní jednota černachovské oblasti rozbita vpádem Hunů ze střední Asie. Její hrnčířské tradice pak zčásti přežívaly na Dněstru a Bugu, doba samostatné existence však byla minulostí, stejně jako samostatnost národů, které upadly pod nadvládu Hunů.

II

SPOLEČENSKÉ USPOŘADÁNÍ

Společenské instituce

Společenská organizace germánských národů je nám v hrubých obrysech známa, přestože mnohé zůstává sporné. Řada údajů se nachází pouze u klasických autorů, jejichž chápání kmenové společnosti nebylo zdaleka úplné. Spisovatelé se navíc vyjadřovali v pojmech, které byly srozumitelné středomořské veřejnosti. V našich nejstarších pramenech se Germáni objevují jako primitivní kmenová společnost. Jednotlivé kmeny se pravděpodobně zformovaly ze skupin, které úspěšně soutěžily o přírodní zdroje určitého kraje a tyto zdroje – především půdu – postupně ovládly. Kmeny se lišily svou velikostí i důležitostí, od početných a rozpínavých Svěbů a Vandilů po nepatrné Ampsivarie a Tenktery. Do jaké míry znaly svou historii národy, s nimiž nás seznamují Caesar a Tacitus, nevíme, nezdá se však, že by jejich „paměť“ sahala hluboko do minulosti. Během 2. a 1. století př. n. l. byla střední a západní Evropa neklidnou oblastí, v níž docházelo k velkým přesunům obyvatelstva. Je možné, že mnoho Tacitových kmenů se vynořilo jako samostatné entity teprve po skončení nebo alespoň zmírnění těchto pohybů. Kromě ovládnutí území a tamních přírodních zdrojů držely kmen pohromadě různé síly. Svou roli mohlo hrát pevné politické nebo vojenské vedení, jako v případě Markomanů za Marobuda, nic však nenásvědčuje tomu, že by taková soustředěná moc byla mezi germánskými kmeny obvyklá.¹⁾ U některých národů se zachovalo vědomí společného původu a širšího společenství, které se projevovalo v určitých náboženských kultech. Mezi kmenovými společnostmi jsou takové svazky hojně doloženy v mnoha dobách a v mnoha částech světa. Jejich stopy jsou snad patrné u kultu bohyně Nerthus, který sdílelo několik severských národů.

Kmen nebyl pevnou a nerozbornou jednotkou.³⁾ Několik národů ze starší doby římské tvořilo velmi početné celky sídlící na rozlehlém teritoriu. Kmenové hranice se měnily podle válečného štěstí a v důsledku stěhování. Někdy se část kmene odtrhla od původního seskupení, což se stalo několika skupinám Svěbů v raně římském období. Menší národy byly někdy ovládnuty většími, které jim vnutily svou vlastní identitu. Jako příklad mohou sloužit menší kmény kolem Rýna, kde takový proces probíhal od 2. století n. l. Větší národy, o nichž se dozvídáme z Tacita a Ptolemaia, se ve skutečnosti skládaly z menších jednotek, držících pohromadě svazky, které zdaleka nebyly trvalé. Uvnitř většího kmene mohlo docházet ke střetům frakcí, které jej někdy oslabilo nebo dokonce zničilo, jak se to patrně stalo Cheruskům ve starší době římské. Úspěšným válčením nebo stanovením nových vojenských cílů se dala vytvořit nová seskupení, k čemuž docházelo od počátku 3. století. Mapy sestavené moderními badateli na základě Tacitových a Ptolemaiových údajů zaznamenávají kmenový zeměpis Germánie v druhé polovině 1. století n. l. O sto let později se mapa výrazně změnila a po několika dalších desetiletích byla téměř úplně přetvořena.

Literární prameny hovoří o kmenových sněmech, které projednávaly záležitosti lidu, a tato shromáždění jsou zmiňována až do raného středověku. Sněm svobodných mužů zpravidla nevyvíjel vlastní iniciativu, uvažoval však o plánech a návrzích, které mu předkládali králové nebo jiní vůdci. Bez velkých debat buď přijal, anebo zamítl, co mu bylo předloženo. Takový dojem alespoň vzbuzuje několik kmenových sněmů, jejichž průběh je podrobněji znám. V praxi mohl být sněm jen stěží zdatnou výkonnou vládou. Jeho schopnost formulovat politiku nezávisle na silných kmenových předácích byla velmi omezená, pokud vůbec existovala. Sněmy velkých kmenů, např. langobardské nebo vandilské, muselo být těžké svolat jindy než ve stanovená období v roce, nebo ve chvíli, kdy se svobodní bojovníci shromáždili k válce. Z tohoto důvodu soudíme, že se sněmy omezovaly na několik setkání v ročním cyklu, snad ve spojitosti s náboženskými svátky. Císař Commodus nařídil roku 180 Markomanům, aby se nescházeli častěji než jedenkrát za měsíc, musíme ovšem vzít v úvahu, že krátce předtím probíhala válka, při níž byli bojovníci pohromadě. Obvyklejší byla možná každoroční shromáž-

dění Sasů u Vesery, která se konala v 8. století. Rostoucí vliv vojenských vůdců musel značně omezit moc, jíž se snad kmenový sněm těšival v dřívějších dobách. Když chtěli Marobud, Arminius nebo Civilis podniknout nějakou akci, radili se asi se svými předními bojovníky. Zdá se, že kmenový sněm byl svoláván jen ryze formálně, i když nemůžeme vyložit občasně výjimky z tohoto pravidla.

V germánské společnosti byla mnohem významnější silou družina, nazývaná v latinských pramenech výrazem *comitatus*. Tato organizační jednotka se připojovala k náčelníkům a k různým vojenským velitelům. Je jasně definována v Tacitově popisu germánské společnosti a pro posluchače eposu o *Beowulfovi* z 8. století byla dosud známou institucí. Náčelníkova družina se skládala z předních bojovníků, kteří svou loajalitu vyjadřovali službou v boji a byli za ni odměňováni válečnou kořistí. Podobné instituce jsou rozšířeny ve válečnických společnostech, u nichž tvořily relativně stabilní a stabilizující faktor. Družina však překračovala rámec kmene a rodiny. Někteří úspěšní vůdci si své bojovníky vybírali z více kmenů a jejich vojenské cíle se nemusely shodovat s cíli jednotlivých seskupení. Je jasné, proč družina tak mocně přitahovala ctižádostivé mladé bojovníky. Našli někoho, komu mohli být oddáni, což hledá většina mladých mužů, a válka jim slibovala jedinou naději na hmotný zisk. Pro organizaci kmene byly družiny samozřejmě zhoubné. Mladí bojovníci byli oddáni svému vůdci, nikoli vlastnímu kmenu. Jestliže jejich náčelník uspěl, družina se rozšiřovala. Jestliže selhal, jeho přívrženci ho opustili a přimkli se k válečníkovi, který jim sliboval více štěstí. Úspěšná družina se mohla zcela odtrhnout od kmene a vytvořit nové seskupení. Takový byl možná původ Batavů, kteří se odtrhli od Chattů a přesídlili k dolnímu Rýnu. Zdá se, že rozvoj kmenových svazů ve 3. století vděčil za mnohé mocným družinám, které svou proslulost zvyšovaly při výpravách proti římským pohraničním provinciím.

Význam domácnosti v germánské společnosti je patrný nejen z písemných pramenů, ale i z archeologie sídlišť, kde úlohu rodinného centra plnily tzv. dlouhé domy. Společnost byla jednoznačně patriarchální a otec rodiny měl pravomoc nad všemi ostatními členy včetně otroků. Řada našich pramenů se zmiňuje o polygamii, která je známa jako po-

lygamie založená na prostředcích: kdo měl dostatek prostředků, mohl mít více manželek. Otroctví nebylo v Germánii běžné a většinu tamních otroků tvořili váleční zajatci. Za normálních okolností patřili otroci domácnosti a zajišťovali svému pánu zboží a služby. Působili také jako zemědělstí dělníci nebo byli prodáváni obchodníkům s otroky, kteří sídlili v římských provinciích. Členové rodiny byli úzce spjati jak s otcovou, tak s matčinou rodinou. Pakliže muž nezanechal potomky, přešel majetek nejprve na jeho bratry, pak na strýce z otcovy strany a konečně na strýce z matčiny strany. Pouta mezi mužem a jeho strýci z matčiny strany byla významná i u jiných primitivních společností a jejich stopy jsou v Evropě patrné i mnohem později. Zatímco rodina byla základem složkou germánské společnosti, rod měl v historické době pravděpodobně jen malý význam. V minulosti se význam rodu velmi zdůrazňoval, aniž by pro to byly přesvědčivé doklady.³⁾ Rod mohl zahrnovat dvacet až padesát domácností a hlavní povinností jeho členů byla účast na krevních mstách, které se jako důležitý regulační prvek objevují i u jiných primitivních společností. Ve společenském řádu, který si nade vše cenil osobní statečnost, byly jediným uznávaným prostředkem, jak dosáhnout zadostiučinění a napravit pocitovanou křivdu. Odstraňovaly sváry, které by jinak doutnaly pod povrchem a podkopávaly společnost. Krevní msta byla natolik důležitá, že mohla určit hranici příbuzenství lépe než cokoli jiného. Stanovila pravidla, podle nichž muži řešili své spory, nijak však nepřispívala k jednotě kmene. Stejně jako družina procházela i krevní msta napříč germánským kmenem, byla všudypřítomná a její účinky nepředvídatelné.

Původ a povaha germánské královské hodnosti nejsou příliš jasné.⁴⁾ Naše nejstarší prameny od Poseidónia po Julia Caesara se této otázce téměř nevěnují a Tacitovy údaje jsou sice vítané, ale protkané terminologií, která měla být srozumitelná římské veřejnosti z konce 1. století n. l. a nemusela tedy vystihovat všechny odstíny složité instituce. Tacitus a jeho informátoři slychali především o králich, které si volily národy sídlící poblíž římských hranic. Některé z těchto národů se vůči impériu stavěly nepřátelsky, jiné s ním udržovaly diplomatické kontakty. O vzdálenějších germánských národech toho mnoho nevěděl ani Tacitus. Bylo mu však známo, že germánskou kmenovou společnost

králové neovládají. Své krále (*reges*) si Germáni vybírali mezi urozenými muži, své vojenské vůdce (*duces*) mezi vojensky zdatnými jedinci. To neznamená, že by král nemohl být vojenským vůdcem, jeho postavení bylo jenom zcela odlišné. *Dux* musel umět vést své bojovníky, k čemuž potřeboval prokazatelné vojenské úspěchy. Jak poznamenal Tacitus: „...velkou družinu není možno vydržovat jinak než násilím a válkou.“⁵⁾ Autorita vůdce existovala jen tak dlouho, dokud se dostavovaly úspěchy v boji. Jakmile vůdce selhal, rodinné svazky ho nezachránily. Bojovníci, kteří naslouchali činům Hrothgara a Beowulfa řadu století po sepsání *Germánie*, to uznávali jako životní realitu. Proto jsou germánští vůdcové, o nichž máme dostatek informací, velkými vojevůdci. Většina králů zcela zapadla nebo po nich zbyla jen jména.

Germánští vůdcové, o nichž se dochovalo nejvíce zpráv, byli samozřejmě významnými protivníky Říma. Jejich autorita – většinou uznávaná několika národy – učinila na Římany takový dojem, že tyto muže běžně označovali jako krále, ať už se dostali k moci jakkoli. Ariovistus, soupeř Julia Caesara ve východní Gallii, získal mezi germánskými národy řadu přívrženců a jeho vojenské schopnosti byly dobře známy předřímským národům. Jeho původ je nejasný, nevíme ani, zda pocházel z královského rodu (*stirps regia*). Pro Římany byl však jednoznačně králem Germánů a tímto titulem ho označoval i římský senát. Dalším vůdcem, který kolem sebe shromáždil stoupence z mnoha národů, byl Marobud. Také jeho nazývali Římané králem a on sám toto označení natolik prosazoval, že vzbudil nelibost svého lidu. Po Marobudově pádu se jeho stoupenci rychle rozptýlili všemi směry, královský rod však nadále existoval, neboť v následujícím období slyšíme o markomanských králich, v jejichž žilách kolovala královská krev. Marobudův přemožitel Arminius královský titul raději nepoužíval, protože nechtěl probudit síly, které přispěly ke svržení jeho protivníka.⁶⁾ Arminiovo zdráhání přijmout královskou hodnost nemělo na Římany žádný vliv. Římané si zkrátka neuměli představit, že by muže vybaveného královskou mocí měli nazývat jinak než král.

Vůdcové museli být skutečnými osobnostmi. Za normálních okolností neměli *rex* ani *dux* žádnou donucovací moc nad svými přívrženci nebo nad svým kmenem. Marobud však na nějaký čas vnutil svému

lidu tyranii a Arminius usiloval o totéž. Jeden Ariovistův protivník nám sděluje, že svébský vůdce projevoval v Gallii autokratické sklony a svou moc prosadil u velké skupiny zárných Germánů. Kdyby Ariovistus nenarazil na tak schopného a ctižádostivého velitele, jakým byl Caesar, vybudoval by možná trvalou mocenskou základnu na obou březích horního Rýna. Je příznačné, že k oslabování starého kmenového systému a k prosazování silných vojenských vůdců docházelo v době, kdy byla germánská společnost vystavena římskému vlivu, který pochopitelně nejvíce pocítovaly národy mající vojenské a diplomatické kontakty s impériem. Charakteristické rovněž je, že Germáni, kteří dosáhli svrchované moci nad svým lidem, sloužili předtím v římském vojsku, kde získali zcela jiné představy o válečném velení, než jim mohlo poskytnout germánské prostředí. Marobud i Arminius se naučili vojenskému umění v římské armádě a své zkušenosti náležitě zúročili. Oba věděli, že stávající způsob válčení je proti římské armádě neúčinný. Mají-li mít Germáni nějakou naději na úspěch, musí být disciplinováni, musí mít tvrdé velení a musí držet pohromadě lépe, než doposud. Zejména Marobud kladl velký důraz na taktiku, výcvik a výzbroj. Činy Arminia i Marobuda byly z krátkodobého hlediska impozantní. Jen málo barbarických vojevůdců se mohlo pochlubit takovým vítězstvím, jakého dosáhl Arminius v Teutoburském lese. Autoritativní vedení, které museli Arminius i Marobud uplatňovat, se však ve společnosti urozených bojovníků nedalo natrvalo udržet. Oba byli nakonec zrazeni svými vlastními přívrženci, kteří na ně žárlili a kteří rovněž toužili po slávě.

Některá pohřebiště ze starší doby římské nám naznačují, že u Germánů existovala vyšší společenská vrstva. V severoněmeckých rovinách mezi Vesperou a Vislou a v oblasti západobaltských ostrovů byla odkryta řada bohatě vybavených hrobů, které vznikaly od konce 1. století př. n. l. až do poloviny 2. století n. l.⁷⁾ Tyto hroby se dosti liší od většiny soudobých pohřbů. Zpravidla jde o kostrové, nikoli o žárové hroby, což není v Germánii typické. Hroby leží v malých skupinách stranou od velkých pohřebišť a nad některými z nich se tyčí mohyly. Pohřební výbava je mnohem rozsáhlejší a různorodější než bývá obvyklé. Často se objevuje římský import, zejména stříbro, bronz a sklo, a mezi stříbrnými nádobami nacházíme i velmi nákladné kusy.

Pozoruhodné jsou např. dva figurálně zdobené poháry z Hoby. Do těchto hrobů, pro něž se někdy používá název lubieszewska skupina (podle lokality v Polsku), byli s velkou pravděpodobností uloženi významní představitelé germánské společnosti. Soudí se, že by mohlo jít o kmenové vůdce nebo o členy jejich družiny. Přítomnost kvalitního římského stříbra se dá vykládat různě. Je možné, že k těmto mužům (jde totiž vesměs o mužské pohřby) směřovala poselstva či přátelské návštěvy z impéria, kde si byli jejich mocenského postavení dobře vědomi.

Společenské rozdíly jsou patrné i v některých osadách z doby římské. Jako příklad může sloužit sídliště ve Feddersen Wierde (viz níže, str. 63), kde lze rozpoznat obydlí hlavního představitele rodiny či místního náčelníka. Velké odloučené domy, např. ve Fochteloo a v Peelo v Holandsku, bývají rovněž považovány za sídla zámožných rodin, které se asi záměrně oddělovaly od svých poddaných a sloužících.

Výzbroj a vedení války

Germánská společnost byla společností válečnickou, zcela uzpůsobenou k vedení vnitrokmenné nebo mezikmenné války i k boji proti vnějším nepřítelům. Povaha této společnosti měla velký vliv na celkové vedení války.

Germánská vojska, která vpadla koncem 2. století př. n. l. do jižní Evropy, se většinou skládala z pěších jednotek. Pěší oddíly převažovaly i v Marobudově a Arminiově armádě o sto let později. Migrující populace, které pronikaly do římských provincií, byly z větší části závislé na pěších bojovnících, rozestavených do hustých šiků. Germánské národy využívaly jezdectvo jen v omezené míře. Výjimku tvořily některé porýnské kmeny (např. Tenkterové) a část východních národů, která se dostala do styku se stepními jezdci. Caesar sice začlenil germánské jezdce do svých vojsk v Gallii, není ovšem bez zajímavosti, že mnohým z nich musel opatřit římské koně, neboť jejich vlastní byli příliš drobní. Nedostatek velkých a rychlých koní v severní Evropě velmi omezoval rozvoj jízdního válčení. Je příznačné, že raní Germáni nepřevzali od západokeltských národů jejich oblíbené válečné vozy. Malé využívání

jízdních bojovníků souviselo i s vysokými náklady na vydržování koní. Avšak bez ohledu na tyto skutečnosti lze pozorovat, že bojová zdatnost Germánů se nejučinněji uplatňovala v pěších útvech. Dlouho poté, co se germánské národy usadily v římské říši, spočívala jejich vojenská síla především v pěším vojsku. Válečné koně, jak nám naznačují historické a archeologické prameny, měli pouze náčelníci a jejich nejvýznamnější bojovníci. Jako příklad může sloužit řada bohatě vybavených hrobů v Dánsku, v severním Německu a v Polsku, které obsahovaly ostrohu a jiné součásti jezdecké výstroje. Vysoká kvalita této výstroje, k níž patří např. stříbrem vykládané ostrohu, vypovídá o vysokém společenském postavení těchto bojovníků.

Výstroj pěších bojovníků se ve starší době římské měnila jen málo. Tacitův výčet germánských zbraní má proto širší platnost:

Jen málo jich užívá meč nebo delší kopí. Nosí oštěpy neboli frameje, jak jim říkají, s čepelí úzkou a krátkou, ale tak ostrou a vhodnou k užívání, že jim táž zbraň slouží podle potřeby buď k boji zblízka, nebo k házení. Jezdec se spokojuje štítem a frameou, pěšáci používají i menší házecí kopí, každý jich má větší počet a dohodí neuvěřitelně daleko.⁹⁾

Tacitův výklad potvrzují nejenom nálezy v hrobech a votivních depotech, ale i římské historické reliéfy. Barbarská vojska, která bojovala s římskými armádami v prvních dvou stoletích n. l., byla vyzbrojena převážně oštěpy, menšími házecími kopími a štíty.⁹⁾ Meče se v nálezech příliš nevyskytují až do 3. století n. l. Germáni si jich pravděpodobně natolik cenili, že je do hrobů a votivních depotů ukládali jen zřídka. Řadoví bojovníci meče zpravidla nevlastnili. Jejich nedostatek je patrný ještě v mladší době římské, kdy v germánském vojsku zcela dominovali kopiníci. Prakticky jedinou ochranou prostých bojovníků byl štít, zprvu dlouhý a oválný (nebo obdélný), později malý a okrouhlý. Puklice štítu, většinou železná, často vyčnívala natolik, že se dala použít jako útočná zbraň a bojovník s ní mohl zranit nepřítele v oblíčeji. Štíty se vyráběly ze dřeva i z proutí. Dřevěné štíty byly někdy potaženy kůží a na okrajích pobity bronzovými pláty. Brnění germánské národy při svých prvních střetnutích s Římem prakticky neznaly a tento

Dřevěný štít z thorsbjerského votivního nálezu

stav se v následujících staletích příliš nezměnil. Votivní depot z Hjortspringu na ostrově Als v západním Baltu sice obsahoval více než dvacet drátěných košil, tyto košile však byly vyrobeny středoevropskými a západoevropskými Kelty asi v 1. století př. n. l. Většina řadových bojovníků chodila do boje v běžném každodenním oděvu. Někteří dokonce bojovali úplně nazí a důvěřovali v božskou ochranu. Celá staletí zápasili Germáni s dobře vyzbrojenými římskými jednotkami, aniž by používali brnění. Římské reliéfy a sochy vždy ukazují germánské protivníky, jak bojují nazí nebo jen v kalhotách a plášti. Horní polovina těla a hlava byly obvykle zcela nechráněny a střetnutí s římskými těžkooděnci vybavenými řadou bodných a vrhacích zbraní si musela vyžádat mnoho obětí. Přesto nebyl tento základní nedostatek odstraněn ani po příchodu Germánů do římských provincií.

Pomalé přizpůsobování změněným podmínkám boje je nápadným rysem rané germánské válčnické kultury. Vnější vlivy se projevují téměř výlučně u mečů. Až do 1. století př. n. l. převažovaly krátké jednosečné meče, použitelné pouze zblízka, zejména v boji muže proti muži. Delší

dvojsečné meče, silně ovlivněné keltskými *spathami*, pronikly na sever ze střední Evropy a našly široké uplatnění v boji. Hojně se užívaly i nože s krátkou čepelí, svědčící o častém zápasu muže proti muži. Přejmenším od počátku 2. století n. l. je v severní Evropě patrný vliv římských mečů. V jižní Skandinávii existovala tou dobou dílna, která vyráběla napodobeniny legionářského *gladia*, a v labské nížině se v téže době užívaly různé varianty lehkého sečného meče římského typu. Ve stejném období se v Polabí a v Jutsku objevily římské meče s kruhovitým zakončením rukojeti. Některé z nich se do této oblasti dostaly jako válečná kořist, jiné patrně podloudným obchodem. Přestože mohly být snadno napodobeny germánskými kováři, doklady takového postupu se objevují jen zřídka. Nic také nenavzděčuje tomu, že by se meče staly dominantnější složkou germánské výzbroje. Tento druh zbraní asi používali jenom předáci a jejich družiníci.

Časté boje s římskými armádami, k nimž docházelo od poloviny 2. století, měly za následek proměnu výzbroje i bojových metod, aniž se tím podstatně změnilo germánské vedení války.¹⁰⁾

Přilby a brnění byly po celou dobu stěhování národů vzácné a jejich majitelé se rekrutovali z řad náčelníků a předních bojovníků. Frankové, kteří v 6. století bojovali proti východořímskému vojevůdci Narsovi, vstoupili do Itálie prakticky nechráněni. Prostí bojovníci byli do pasu nazí, na nohou měli kožené nebo plátěné kalhoty a svá chodidla si obalovali koženými nebo látkovými onucemi. Nálezy brnění jsou zcela výjimečné i ve velmi bohatých hrobech. Francké zákony stanovily cenu drátěné košile na dva koně nebo šest volů a cena přilby se rovnala ceně koně. Zatímco přilby se v 6. a 7. století někdy ukládaly do hrobů, kroužková či jiná brnění v nich téměř nenajdeme. V 5. století se mezi urozenými bojovníky velmi rozšířila přilba obecně známá jako přilba žebrova. Její původ je třeba hledat v západní Asii, odkud se během římsko-perských válek asi dostala do středomořského světa. Tento typ přilby zprvu napodobovaly byzantské dílny a později je vyráběli severoitalscí řemeslníci pracující pro své ostrogótské pány. Žebrova přilba měla kónický tvar a její tělo se skládalo z několika železných nebo bronzových plátů upevněných na železné lišty. Celek byl přinýtován k čelní obruči. K vybavení přilby často patřily lícnice a nánosek a šiji někdy

chránil řetízkový kryt. Lišty a lícnice byly často zdobené, u bohatších kusů dokonce pozlacené. Přes svou vzácnost se přilby běžně nosily do boje, neboť na řadě z nich jsou patrné stopy po silných úderech. Zdá se rovněž, že jako obzvláště cenný majetek přecházely z generace na generaci. Některé přilby byly v době, kdy se dostaly do hrobu, vskutku starobylými kusy.

Vezmeme-li v úvahu germánskou výzbroj a organizaci války, nepřekvapí nás, že obléhací technika hrála u Germánů až do pozdních dob jen malou roli. Nájezdníci, kteří vpadli ve 3. a 4. století do impéria, většinou neměli velký zájem na dobývání opevněných míst. K organizovaným pokusům zmocnit se za pomoci obléhacích strojů dobře chráněného města docházelo jen velmi zřídka. Pokud již Germáni něco takového podnikli, jejich úspěch byl zpravidla omezený a vyplynul z neschopnosti nebo zrady obránců. Město Thessaloník se roku 269 ubránilo gótským obléhacím strojům a lépe se Germánům nevedlo ani u maloasijské Sidy. V obou případech narazili útočníci na dobře zorganizovanou obranu. Germáni, kteří ve 3. století vtrhli do Gallie a do Hispánie, dosáhli svých úspěchů hlavně díky tomu, že jen málokteré město bylo vybaveno vyhovujícími hradbami a řada obcí byla dokonce zcela nechráněná. Vpády barbarských kmenů přiměly Římany k systematickému opevňování západních měst. Za normálních okolností byly útoky na ohrazená místa odsouzeny k nezdaru. Příčinou nebyl pouze nedostatek technických znalostí, který lze u Germánů předpokládat. Barbarské vojsko se nedalo dlouho udržet pohromadě a obléhání vyžadovalo čas. Představa týdnů či měsíců strávených před městem, bez vyhlídky na kořist, nebyla pro Germány příliš lákavá. V římských provinciích se nacházely mnohem snadnější cíle a řadoví germánští bojovníci se raději zaměřili na nechráněné osady, než aby riskovali neúspěch a museli podstoupit zbytečnou námahu. I při velkých vpádech na konci 4. a v 5. století se germánští vůdci vyhýbali dlouhému obléhání. Změna v jejich postoji nastala pouze tehdy, když sledovali velké politické cíle nebo když se demoralizované obyvatelstvo dalo zastrašit pouhou bloádou. Visigótský vůdce Fritigern při jedné příležitosti prohlásil, že s hradbami žije v míru. Alamani, kteří marně obléhali císaře Juliana v galském městě Sens, rozmrzele reptali, že se z pošetilosti dali zlákat k třicetidennímu

Germánští zajatci na podstavci římské sochy z Mohuče
(asi 1. stol. n. l.)

obléhání. Jakmile se však Germáni jednou usadili v římských provinciích, neměli na vybranou a museli střediska bohatství a moci ovládnout. Až na pozoruhodně vzácné výjimky, k nimž patřilo např. vandalské podmanění severoafrických měst, se z nich ovšem nikdy nestali velcí dobyvatelé.

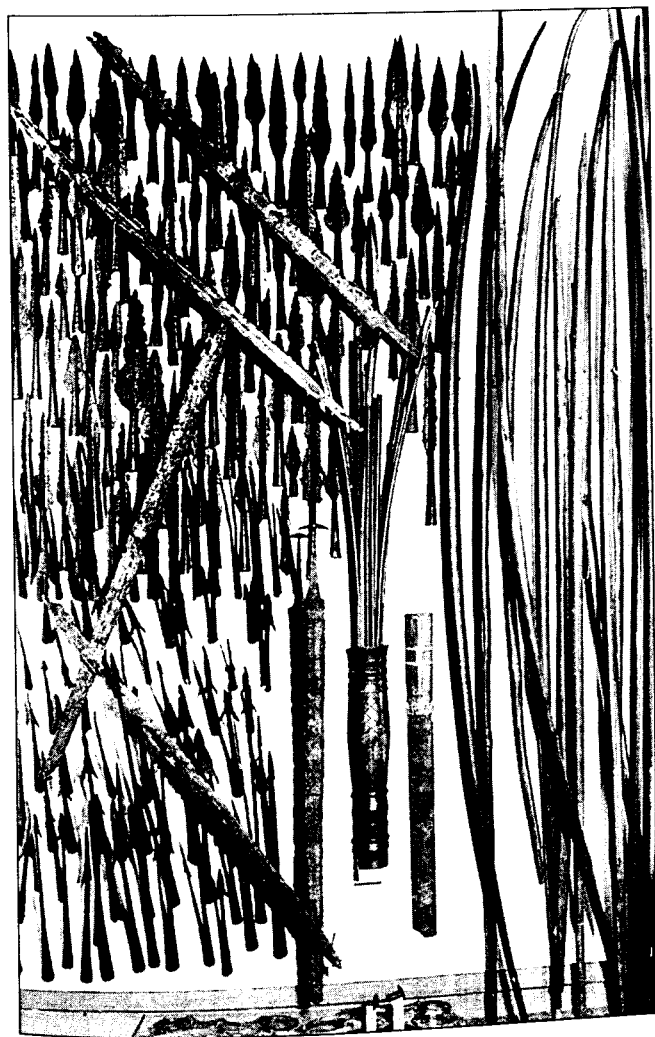
Změny v germánské výzbroji, pozorovatelné od poloviny 3. století, neovlivnily všechny aspekty vedení války. Jezdectvo hrálo i nadále poměrně malou roli. Je pravda, že v některých bitvách našla jízda uplatnění. Ostrogótská jezdecká vojska zasáhli roku 378 do bitvy u Adrianopole, hlavní zásluhu na gótském vítězství však měly jednoznačně pěší jednotky. Zdá se, že germánská taktika zůstávala na relativně nízké úrovni. V boji se stále spoléhalo převážně na fyzickou sílu a vítězství se přičítala bojovým kvalitám germánského válečníka. Častá střetnutí mezi germánskými a římskými vojsky vedla ovšem k rozvoji nových bojových metod. Zbraně použitelné na dálku se nyní objevují mnohem častěji. V hrobech bojovníků vzrostl počet sekyr, zejména vrhacích, které dosáhly velké obliby v době stěhování národů. Luky a šípy, do té doby málo používané v boji, byly hojně zastoupeny v nydamském votivním depotu (nydamské dlouhé luky). Význam si uchovaly menší házečí kopí a oštěpy, takže germánští bojovníci byli poměrně dobře vybaveni k útočným operacím a mohli se prosadit i vůči dobře vyzbrojeným nepřátelům. Jejich hlavní slabina stále spočívala v nedostatečných obranných prostředcích. Štít byl jediným významným ochranným prvkem a za uplynulá tři staletí doznal jen malých změn. Naproti tomu u mečů došlo k velmi výrazné proměně. Od 3. století se tento druh zbraně častěji vyskytuje v hrobech a votivních nálezích a typy jsou zřetelně různorodější. Nejběžnější formou byl dlouhý sečný meč, vedle něhož se uplatňovaly i kratší kusy. Římské meče a jiné zbraně se zřejmě používaly hojněji, snad v důsledku rostoucích vojenských úspěchů germánských armád, nebo díky intenzivnějším obchodním stykům s jižními oblastmi. Ačkoli lze předpokládat, že vývoz zbraní byl v impériu zakázán, podobná nařízení se jistě obcházel (viz níže, str. 90). Kromě dvojsečného meče se v Germánii běžně vyskytoval meč podobný rapíru, který vynikal mimořádnou průrazností. Z římské říše pocházejí meče označené znamením výrobce a meče

zpracované tzv. damascenskou technikou. Tento typ zbraně se vyráběl z pletených železných lamel, které byly vykovány do potřebného tvaru a pak opatřeny tvrdým ocelovým ostřím. Povrch čepele byl vyleštěn a vzor vzniklý kováním byl jasně viditelný. Zdá se, že uvedená technika se v římských vojenských dílnách rozvinula koncem 2. nebo počátkem 3. století n. l. Vliv těchto mečů na severní Evropu byl poměrně značný. Technika damaskování se velmi rozšířila ve frankém světě a později i mezi Vikingy.

Přestože se meče objevují v mladší době římské i v době stěhování národů nepoměrně častěji, jejich význam nelze přeceňovat. Ve votivních depotech ze 4. století je počet mečů vždy zřetelně nižší než počet házecích kopí a oštěpů. Mimořádně homogenní nález odkrytý u Ejsbølu v Jutsku obsahoval 200 házecích kopí, 190 oštěpů, 160 štítů, 60 mečů, 60 opasků a 62 nožů.¹¹⁾ Předpokládáme-li, že šlo o výzbroj asi 200 mužů, kopiníci by měli asi trojnásobnou převahu nad bojovníky s meči.

Pancíře se v mladší době římské objevují o něco více než meče, rozdíl však není příliš markantní. Kroužková brnění nalezená v rašeliništích u Thorsbjergu a Vimose pocházejí velmi pravděpodobně z římské říše a stejný původ se připisuje i přilbám z Thorsbjergu a Hagenowa, které měly spíše reprezentativní než praktickou funkci. Je možné, že tento typ přileb sloužil jako označení hodnosti a nikoli jako důležitá součást vojenské výstroje. Řadoví Germáni bojovali bez větší ochrany ještě řadu století.

Intenzivní styky s nomádky etniky v západních stepích měly velký vliv na rozvoj germánské jízdy. Koncem 4. století hráli jezdci vybavení dlouhým kopím (zvaným *contus*) velmi důležitou roli u Gótů a jejich spojenců. V 5. století se již Theodorichova armáda skládala převážně z jezdců. Mnoho bohatších bojovníků nyní nosilo těžká brnění, vyráběná zbrojířskými dílnami v severní Itálii. Meč se stal mnohem obvyklejší zbraní jak u jízdních, tak u pěších jednotek. Třmen se v Evropě a ve Středomoří tehdy ještě nepoužíval, takže srážka kavalerií často končila krvavým zápasem opěšalých jezdců. Střelba z luku za jízdy, kterou s ničivými účinky praktikovali Hunové a Alani, udělala mezi germánskými národy značné pokroky, nestala se však jejich nejsilnější

Luky, šípy a meče z nydamského a thorsbjerského votivního nálezu

zbraní. Nejčastější taktika gótské jízdy byla založena na bleskovém výpadu z týlu vlastních jednotek, často s cílem ohrožit nepřátelskou péchotu z boku. Po útoku se jezdci rychle stáhli pod ochranu vlastních šiků a zde se připravovali k novému výpadu. Zmíněná taktika byla mnohdy úspěšná, neboť nepřátelští pěšáci propadali při náhlém útoku ryčících jezdců panice. Gótské jezdci sloužili ve východořímských armádách včetně Belisarovy a Narsovy, a dosáhli zde značných úspěchů. Při lepším výcviku a vedení se mohlo germánské jezdectvo prosadit mnohem dříve než se ve skutečnosti prosadilo.

III

GERMÁNI A ŘÍMANÉ

První střety

První srážka germánských národů s Římem byla nečekaná a měla dramatický průběh. Ve dvacátých letech 2. století začal Řím budovat alpskou hranici, která oddělovala Itálii od jižní Gallie. Římská angažovanost v Gallii se výrazně zvýšila po založení kolonie v Narbonne roku 118 př. n. l. Narbo Martius, jak zněl latinský název města, bylo záhy přeměněno ve správní středisko nové provincie. Na severovýchodě sousedila Itálie s královstvím Noricum (zhruba dnešní Rakousko), které bylo spojencem Říma. A právě zde došlo k prvnímu kontaktu se severskými Germány. Roku 113 vtrhli do Norika příslušníci národa Kimbrů, kteří rychle obsadili alpskou oblast.¹⁾ Armáda vedená konsulem Gnaem Papiriem Carbonem s nimi svedla bitvu, která skončila drtivou porážkou Římanů. Po těchto událostech se mohli útočníci snadno zmocnit severní Itálie, místo toho však zamířili k hornímu Rýnu a do Gallie. Nečekaný vpád Kimbrů do alpských krajů vyvolával již ve starověku řadu otázek a jeho příčiny nejsou úplně jasné ani dnes. Podle některých pramenů požadovali vetřelci půdu, na níž by se mohli usadit. Dlouhé putování opravdu podporuje domněnku, že šlo o stěhování lidí hledajících půdu a nikoli o loupeživou či dobytelskou výpravu.

K novému měření sil mezi Římany a Germány došlo roku 109 př. n. l. Kimbrové, k nimž se krátce po norickém vítězství připojili i Teutoni, tehdy zamířili do jižní Gallie a po několika nerozhodných šarvátkách zde zcela rozdrtili vojsko konsula Marka Junia Silana. Jejich žádost o půdu římský senát jednoznačně odmítl. Barbaři se poté uchýlili do nitra Gallie, kde byli považováni přinejmenším za vetřelce. Roku 105 se však znovu objevili na Rhôně a prosili o půdu a potraviny. Když byly

jejich požadavky zamítnuty, postupovali podél Rhôny na jih a poblíž Arausionu (Orange) se střetli s vojsky konsula Gnaea Mallia Maxima a prokonsula Quinta Servilia Caepiona. Římané zde utrpěli jednu z největších porážek v celé své historii. Jižní Gallie byla vítězům vydána na milost a nemilost. Germáni se nyní mohli snadno usadit na dolní Rhôně, v rozhodující chvíli si však nedokázali vytýčit jasný cíl. Domorodé galské obyvatelstvo se s nimi nespojilo proti Římu a tento nezdar je možná přiměl k tomu, že zamířili na západ směrem k Hispánii. Poté, co ani tam nenalezli jakoukoli podporu, se obrátili na východ s cílem napadnout Itálii. Vážná hrozba přiměla Římany k reorganizaci armády, jejímž velitelem byl jmenován Gaius Marius. Tento muž přibral do vojska schopné důstojníky a v následujícím období vytlačil Germány od řeky Isère na východ. V rovinatém terénu u Aquae Sextiae (Aix-en-Provence) pak římské legie dobyly rozhodného vítězství. Germáni, kteří nepadli, byli obráćeni na útěk a rozprášeni do okolí. První konfrontace mezi germánskými kmeny a Římem skončila.

Mariovo vítězství mělo pochopitelně své důsledky. Kdyby se Kimbrům a Teutonům podařilo usídlit v římském pohraničí, jejich příklad by možná přiměl další národy k postupu na jih. Zásah Říma však působil odstrašujícím dojmem a uplynulo celých čtyřicet let, než se barbarské vojsko znovu pokusilo proniknout do Gallie. Vůdcem Germánů byl při této příležitosti svébský náčelník Ariovistus, jehož gallsí Sekvané požádali o vojenskou pomoc proti svým sousedům z kmene Aeduů. Ariovistus a jeho svébští bojovníci – zpočátku šlo o 15 000 mužů – provedli svou práci dobře. Žoldnéřské vojsko však bohatá Gallie natolik okouzila, že jeho příslušníci brzy napadli samotné Sekvany a začali jim zabírat půdu. Ze zarynských krajů byli povoláváni další Germáni a počet příchozích dosáhl podle Caesarova odhadu 120 000 osob. To vše silně zneklidňovalo nejen galské kmeny, ale i Řím, jehož provincie Zaalpská Gallie byla nyní ohrožena ze severu. Tvrdé boje s Kimbry a Teutony z římské paměti dosud nevytizely. Aeduové byli spojenci republiky a jejich volání o pomoc se nedalo brát na lehkou váhu. V sázce byly římské zájmy v jižní Gallii. Připočteme-li k tomu vojenské ambice Julia Caesara, rýsuje se nám budoucí osud celé Gallie. Kdyby Řím galskou oblast neovládl, stěhování zarynských národů by

nepochybně pokračovalo. Pohyb Germánů na západ byl patrný již řadu let před Ariovistovým příchodem. Z národů na levém břehu Rýna se ke germánskému původu hlásili např. Tungrové v Belgii či Treverové na Mosele. Pro tyto kmeny se někdy používá název předrýnští Germáni (*Germani cisrbenani*). Není bez zajímavosti, že jméno Treverů doslova znamená „ti, kdo přešli řeku“.²⁾ Svůj germánský původ si uvědomovala řada belgických národů a v jejich paměti utkvěla i vzpomínka na překročení řeky. Migrace, kterou písemné prameny nijak nezaznamenaly, se patrně uskutečnila během 2. nebo na počátku 1. století př. n. l. Samovolný pohyb germánských národů na západ ukončil až Caesarův příchod k Rýnu. Od této doby podléhaly jakékoli přesuny obyvatelstva kontrole římských správců. Ubiové, kteří se chtěli usadit západně od Rýna, dostali za své prořímské postoje území kolem Kolína a pobývali tu nejpozději od doby Augustovy. Římská přítomnost v Porýní zabránila dalším migracím a stala se trvalou překážkou germánské expanze.

Je nepravděpodobné, že by kterýkoli velitel před Juliem Caesarem vážně uvažoval o rozšíření římské moci do severní a střední Evropy. Podobnými plány se nemohl dlouho zabývat ani sám Caesar. Stabilizace říše za Augustovy vlády a upevnění římské moci v Gallii vedly k rostoucímu zájmu o zarynské a zaalpské oblasti. Roku 25 př. n. l. si Římané podmanili západoalpská etnika a brzy poté začali systematicky dobývat alpské kraje. V Aostě, kde se stýkaly cesty od Velkého a Malého svatobernardského průsmyku, byla založena kolonie.³⁾ Kolem roku 16 př. n. l. vyrostly pevnosti na důležitých místech dnešního Švýcarska (Basilej, Curych, Oberwinterthur) a do římských rukou padly Brennerský a Reschenscheidecký průsmyk na východě. Roku 16 pronikli Augustovi nevládní synové Tiberius a Drusus alpskými průsmyky na sever a po prudkém boji zlomili odpor kmenů z alpského předhůří. O účelu těchto operací nemůže být žádných pochyb. Alpské národy severní Itálii nijak vážně neohrožovaly. Nyní se mohlo přistoupit k druhé fázi.

Vojenské základny na Rýně existovaly již v druhém desetiletí př. n. l. Podle současných poznatků se Římané usadili v Xantenu, Neussu, Asbergu, Bonnu a snad i v Nijmegenu. Roku 16 způsobili impériu nečekané starosti Sugambrové, kteří zcela zničili V. legii pod vedením Marka Lolliia. Situace byla natolik vážná, že sám Augustus přispěchal

do Gallie a zdržoval se tu následující tři roky. Za jeho působení byla celá provincie reorganizována, a to jak po administrativní, tak po vojenské stránce. Lolliova porážka oživila obavy ze zarýnských národů a připravila Římany ke zvažování dalšího postupu. Roku 13 bylo rozhodnuto o vpádu na germánské území. Dlouhodobější cíle si Augustus pravděpodobně nestanovil.⁴⁾ Drusova armáda vyrazila do boje roku 12 a v následujících pěti letech operovala v rozlehlém prostoru mezi Rýnem a Labem. Roku 9 př. n. l. dospěli Římané až k Labi. Velikosti úkolu odpovídalo vojenské nasazení. V Rödgenau, ležícím na wetterské rovině východně od Rýna, byla zřízena velká zásobovací základna a pohyb lidí a zásob usnadnilo vykopání Drusova kanálu (*fossa Drusiana*), který spojoval Starý Rýn se Zuiderským jezerem a zkracoval spojení se severní Germánií.

Drusus zemřel při návratu z Polabí roku 9 př. n. l. Výsledky jeho tažení se dají hodnotit různě. Těžko prostupný terén byl spíše dobyt než plně okupován, Římané tu však docílili rámcové kontroly, která mohla být dále prohlubována. Velký důraz byl kladen na budování silnic a legionářských táborů. Základny se objevily na spojnici vedoucí podél řeky Lippe i na trase protínající kraj severovýchodně od wetterské roviny. Jelikož z Polabí a z Pověseří opěrné body zatím neznáme, je dosti pravděpodobné, že římská armáda podnikala rychlé výpady do východnějších krajů a pak se opět stahovala na západ. Po Drusově smrti převzal vrchní velení Tiberius, který dobytou oblast asi přeměnil v zárodek provincie. Germánský odpor byl však dosud silný. Zdálo se, že některé Sugambry a Svěby bude nutno z jejich domovů vystěhovat. Roku 8 př. n. l. došlo k jistému přeskupení římských vojsk, které nasvědčuje tomu, že Římané považovali první a nejobtížnější část operace za ukončenou. Události po Tiberiově odchodu z Germánie a z veřejného života vůbec jsou nejasné. Víme pouze, že po roce 6 př. n. l. postupovali Římané z horního Podunají na sever. Roku 1 našeho letopočtu překročil Dunaj Lucius Domitius Ahenobarbus, který v zalabských krajích uzavřel smlouvy s germánskými etniky. Příslušníci kmene Hermundurů, kteří neměli stálá sídla, byli tehdy usazeni v hornomohanské pánvi a jako spojenci říše tu pobývali více než jedno století. V jiných oblastech probíhaly i nadále válečné operace. Roku 4 n. l. převzal Tiberius opět

vrchní velení a svou pozornost zaměřil na Čechy, kde za jeho nepřítomnosti vzrostla moc tamního náčelníka Marobuda. Čechy měly být napadeny ze dvou stran – Tiberiem z jihovýchodu a Sentiem Saturninem ze západu. Právě když se přikročilo k plánovanému obchvatu, musely být římské jednotky odvolány, aby potlačily mohutnou vzpuru v Illyriku. Marobud si svou pozici na horním Labi udržel.

Místodržitelem Germánie byl mezitím jmenován Publius Quinctilius Varus, který měl dokončit organizaci provincie a nastolit v ní obvyklý řád. Poměry ve vnitrozemí byly i nadále neurovnané a vyžadovaly vojenský zásah. Varovy velitelské schopnosti se však záhy ukázaly jako problematické. Germánský vůdce Arminius, který sloužil jistý čas v císařské armádě, obratně využil znalosti terénu i svých zkušeností s římskými oddíly, vlákal Varovu armádu do hustě zalesněného kraje na horní Veseře a v bitvě v Teutoburském lese prakticky zničil tři římské legie.⁵⁾ Po této porážce ztratili Římané zájem na dalším podmaňování zarýnských oblastí. Příčiny jsou poměrně jasné. Provincie, kterou vytýčili Drusus a Tiberius, měla velmi neprostupný terén a její obyvatelé patřili k obávaným bojovníkům. Poplatky, které mohla Germánie přinést římské pokladně, nebyly vysoké. Chyběla zde naleziště drahých kovů i velké obilné lány. Největším bohatstvím země byli její obyvatelé a ti se většinou stavěli proti Římu. Po roce 9 n. l. nabyly převahy realistický přístup císaře Tiberia, založený na bohatých osobních zkušenostech. Germanikova výprava podél toku Lippe, při níž byli roku 15 pohřbeni mrtví v Teutoburském lese, na tomto stavu nic nezměnila. S Varovými vojsky byly definitivně pohřbeny ambice Říma na posunutí severní hranice do zarýnských krajů.⁶⁾

Po odvolání Germanika roku 16 n. l. nastala doba konzolidace, trvající až do Claudiovy vlády o třicet let později. Na Rýně a za horním Dunajem bylo umístěno osm legií, které sloužily jako strategická rezerva a které nepochybně uplatňovaly jistou kontrolu nad územím za oběma řekami. Během těchto desetiletí přišla ke slovu diplomacie jako nástroj říšské politiky vůči Germánům (viz níže, str. 80n). Úrodná rovina Wetterau byla pod římským dozorem již od Augustovy vlády, především z důvodu vojenského zásobování. K žádným vážným pokusům o rozšíření římských držav nicméně nedošlo.

Roku 78 a roku 94 museli Římané zasahovat proti Brukterům na řece Lippe, nikdo však nepomýšlel na trvalé obsazení krajů východně od dolního Rýna. Největší problém pro bezpečnost provincií nyní představovala hranice na Dunaji, nikoli na Rýně. Po válkách s Chatty v letech 83–85 a vzpouře hornogermánského místodržitele v letech 88–89 snížil císař Domitianus stavy římských vojsk na horním Rýně a zahájil budování hranice mezi Rýnem a Dunajem. Umělý hraniční systém, který v této oblasti vznikl, se stal nejdelším v celé říši.⁷⁾

Římská hranice

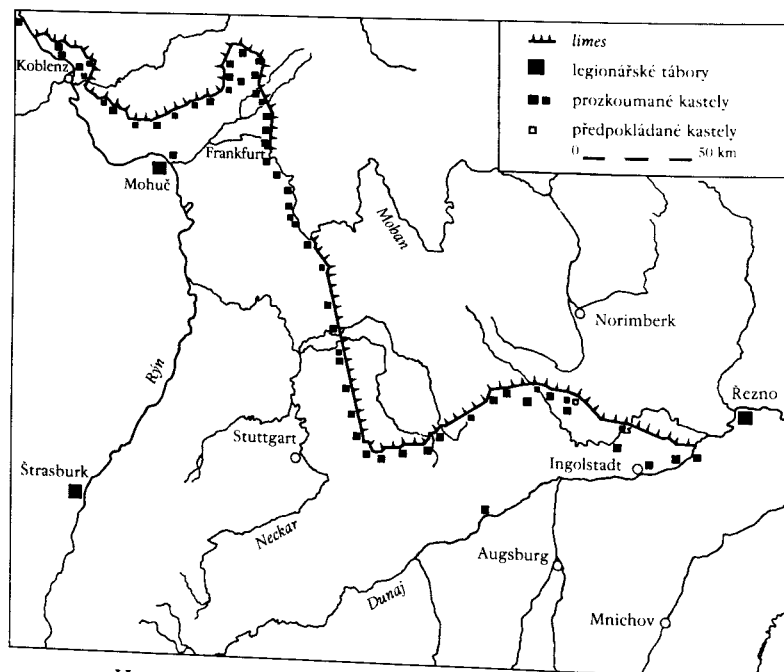
Hranice, která se objevila v posledních letech 1. století, nebyla cílevědomě naplánována, ale vznikla *ad hoc*. Hornogermánský *limes* začínal u Rýna na severu, postupoval kolem úrodné Neuwiedské kotliny, křižoval Taunuskou vrchovinu a poté se stácel do Pomohani a do široké neckarské roviny na jihu. Ve své původní podobě nebyla hranice ničím jiným než vyloučenou stezkou s dřevěnými pozorovatelnami, rozmístěnými asi pět set metrů od sebe. Celá soustava připomínala některé hraniční sektory mezi Východním a Západním Německem, které existovaly do roku 1989. Přímo na hranici ležely jen menší kastely, zatímco větší vojenské tábory byly umístěny na důležitých místech ve vnitrozemí. Z řídké osídlených germánských krajů na východě se v této době zjevně neočekávaly větší nájezdy. Později, jak se vyvíjel obranný systém, bylo do linie zařazeno několik nových kastelů, a to především na křižovatkách hlavních cest. V pohoří Švábský Jura, ležícím poněkud jižněji, vyrostla řada pevností, které měly krýt provincii Raetii. Tato soustava byla do roku 100 n. l. nahrazena širokou vojenskou zónou procházející přes Bádensko-Würtembersko. V téže době vznikla i hustá síť kastelů v Odenwaldu, která propojila údolí Mohanu a Neckaru. Hornogermánsko-raetská hranice byla poté prakticky hotová. K jejímu definitivnímu dotvoření došlo na počátku 2. století. Přibývaly další kastely a za Hadrianovy vlády byla postavena zhruba třímetrová souvislá palisáda, pravděpodobně po císařově osobní návštěvě v provincii v letech 121–122. *Limes* nepředstavoval hroživou vojenskou překážku. Jeho účelem bylo vymezit hranice mezi impériem a *barbarikem*.

Palisádová hranice nyní začínala u soutoku Vinxtbachu (v jeho jménu se dochovalo původní označení *ad Fines*, tj. „u hranice“) s Rýnem a končila na Dunaji poblíž Einingu. Závěrečná fáze výstavby hranic proběhla patrně v letech 152–154, kdy byl hornogermánský sektor posunut asi o 30 kilometrů dále na východ. Zdá se, že důvodem tohoto opatření byla snaha připojit k římské doméne pás úrodné zemědělské půdy. Ještě později, snad koncem 2. století, byl za palisádou (*Pfahlgraben*) nasypán hliněný val, který posiloval stávající dřevěnou hradbu, aniž by spolu s ní tvořil významnou vojenskou překážku. V téže době nebo na počátku 3. století vyrostla na raetské hranici kamenná hradba (tzv. *Teufelsmauer*).

Dolnorýnská hranice se ustálila za vlády císaře Claudia kolem poloviny 1. století. Frísové obývající severní Holandsko získali roku 28 nezávislé postavení, které si udrželi několik příštích desetiletí. Corbulonova výprava do fríských krajů byla roku 47 náhle přerušena a Římané se již nepokoušeli udržet území na druhé straně řeky. Přesto byla nad zarýnským územím i nadále uplatňována jistá kontrola. Frísové a Ampsivariové, kteří obsadili kraj vyhrazený pro vojenské účely impéria, museli roku 58 zase odtáhnout. Legie se základnou v Bonnu měla pastviny na „barbarské“ straně Rýna a je pravděpodobné, že se římské vojenské zájmy neomezovaly jenom na ně.

Pohraniční soustava se rozvinula v době, kdy Germáni nemohli vážně ohrozit římskou vojenskou moc. *Limes* nebyl budován tak, aby odolal stálému tlaku nepřátel. Když po polovině 2. století velmi zesílily některé germánské kmeny, nebyla ohrožena hranice mezi Rýnem a Dunajem, ale norické a panonské pohraničí na středním Dunaji. V této oblasti vypukla za vlády Marka Aurelia válka, která byla předzvěstí konfliktů probíhajících ve 3. století.

Zatímco se římský svět vzpamatovával z velké morové rány, prorazily zadunajské národy římskou hranici a roku 166 ukončily šedesát let stability.⁸⁾ Do válek, jež následovaly, byla postupně zatažena řada stře-doevropských národů. Podle našich informací se bojů zúčastnilo zhruba dvacet pět kmenů a z povahy válčení je zřejmé, že barbarské útoky měly zcela jinou úroveň, než jakou poznaly římské pohraniční armády během uplynulých sto padesáti let. V pohybu byly velké masy obyvatel-

Hornogermánsko-raetský limes na počátku 3. století n. l.

stva, spíše národy nežli vojska. Některé kmeny hledaly půdu, na níž by se mohly usadit, a jejich zájem se soustředil na římské provincie nebo na kraje nedaleko hranic. Tuhé boje probíhaly i v zimních měsících a do bitevních šiků mnohdy nastupovaly i ženy. V tom všem lze vytušit špatně skrývanou touhu po půdě, související snad s rostoucím počtem obyvatelstva. Série konfliktů, zpravidla označovaná jako markomanské války, byla z velké části způsobena kmenovými přesuny nebo pokusy o migrace, které nakonec ztroskotaly na římském odhodlání udržet se na středním toku Dunaje. Hlavní nebezpečí nepředstavovaly příhraniční národy, které měly časté kontakty s impériem. Největší tlak vyvíjely vzdálenější kmeny, pronikající na jih a na západ. V rané fázi konfliktu slyšíme o polabských Langobardech, kteří se chystali vpadnout do

Horní Pannonie, a podobné snahy jsou patrné i u některých východních národů, útočících na exponovanou dáckou oblast. Ohrožení římského vnitrozemí se nyní stalo realitou. Armáda Markomanů a Kvádů pronikla do severní Itálie, zničila město Opitergium (Oderzo) a oblehla Aquileiu na pobřeží Jadranu. Nepřátelský vpád otřásl celou Itálií. Místní obyvatelé byli konfrontováni se skutečností, že bezpečnost poloostrova závisí na vratké hranici na Dunaji. Do boje vytáhli oba panující císaři – Marcus Aurelius a Lucius Verus. Marcus Aurelius pak vedl vyčerpávající a nákladné války skoro celý zbytek své vlády. Jen s velkým vypětím sil se Římanům podařilo obnovit do roku 180 pořádek na severní hranici. Využili přitom nejednotného postupu barbarů, některé z nich porazili v boji, některé usídlili v dunajských provinciích (a dokonce i v Itálii, což byl experiment, který se nezdařil), jiným nabídli společenství. Byl to tvrdý zápas a císař musel vzít na vědomí rostoucí volání po půdě, které zaznívalo ze strany nájezdníků. Markomanské války byly předehrou barbarských útoků, k nimž došlo o dvě století později.

Během markomanských válek a bezprostředně po nich probíhaly rozsáhlé přesuny germánských národů, které zasáhly zejména východní oblasti. Došlo tak k zásadním změnám v politické geografii, které měly dalekosáhlé důsledky pro pozdější evropskou historii. Brzy po ukončení válek slyšíme o nových kmenových seskupeních. Některá z nich se zformovala kolem jednoho velkého národa, jiná pravděpodobně vznikla z řady menších jednotek. Jihozápadní Germánii nyní obýval kmenový svaz Alamanů, který se zřejmě skládal ze Svěbů a z národů na levém břehu horního Labe. První střetnutí mezi Římany a Alamany zaznamenáváme roku 213, kdy se císaři Caracalovi podařilo uhájit hornogermánský limes. Po dalších dvaceti letech byla římská hranice proražena a útočníci vyplnili četné příhraniční oblasti.⁹⁾ Ve 3. století se na dolním Dunaji objevili Gótové, kteří se svými spojenci zahájili ničivé vpády do římských provincií. Do roku 250 se z Gótů stali nejnebezpečnější protivníci říše na severu.¹⁰⁾ Na horním Dunaji se v téže době usadili bojovní Langobardi, jejichž předáci vytrvale odmítali diplomatické návrhy římských správců. Velká kmenová seskupení vznikala také v severnějších oblastech. V první polovině 3. století se malé národy usazené mezi Rýnem a Vesperou sloučily do kmenového

svazu Franků a začaly ohrožovat dolnorýnskou hranici i pobřeží La Manche.¹¹⁾ V severních přímořských krajích se objevilo útočné seskupení Sasů, napadající po moři severozápadní pohraničí říše. Kmenové svazy nebyly silnými centralizovanými útvary. Jejich vytvoření však přesto signalizuje novou fázi vztahů mezi severskými národy a římským světem. Ambice barbarů rostly a mezi lety 200 až 275 n. l. došlo k prvnímu zakolísání římské moci ve středoevropském prostoru.

Největší nápor Germánů se soustředil na exponovanou římskou hranici mezi Rýnem a Dunajem. Roku 213 vedl císař Caracalla válečné operace proti Alamanům a Chattům, které byly patrně úspěšné, protože v následujících dvaceti letech neslyšíme o žádných dalších nepokojích. Rostoucí barbarskou hrozbu však nemohli ignorovat obyvatelé žijící poblíž římských hranic. Městská střediska byla poprvé obehnaná hradbami, které jim poskytly uspokojivou ochranu před dalšími vpády. Roku 233 překročili Alamani dunajský veletok, vtrhli do Raetie a Norika a vyplenili část římského pohraničí. Proražena byla také hornogermánská hranice a přinejmenším některé římské obce utrpěly velké škody. Po této pohromě byly opuštěny některé nechráněné osady v okolí opevněných sídel, zatímco jiné byly obnoveny v mnohem skromnějších rozměrech. Civilní obyvatelstvo si nyní muselo klást otázku, jak dlouho lze stávající hranici udržet. Kromě Germánů ohrožovala bezpečnost hranic i vnitropolitická krize, která v říši zavládla po uzurpaci Maximina Thráka roku 235 a kterou ukončil až Diocletianův příchod k moci o půl století později.¹²⁾ Hornogermánský *limes* byl obnoven za Maximinovy vlády a Římané ho kontrolovali až do poloviny 3. století. V této době však začínalo být jasné, že soustavu nebude možné natrvalo udržet. Po roce 254 došlo k velkým alamanským nájezdům a v letech 259–260 byla stará hraniční linie obsazena barbary, kteří se zmocnili i většiny civilních středisek ve vnitrozemí. Zároveň přestal existovat raetský sektor, což dokládají četné mincovní poklady. Římské obranné linie se vrátily k Rýnu a k Dunaji, kde zůstaly až do zániku římské moci v západní Evropě. Země mezi horním Rýnem a horním Dunajem, odkud se Římané museli stáhnout, nebyly ihned osídleny novými příchozími. Je možné, že po rozchvácení římského bohatství ztratili barbari o tyto

oblasti zájem. Teprve na konci 3. století nebo o něco později lze na bývalém římském teritoriu rozpoznat stopy germánského osídlení.

Východogermánské národy byly koncem 2. a na počátku 3. století v pohybu, který nijak nesouvisel s markomanskými válkami. Různé migrující skupiny postupovaly z Povolší na západní Ukrajinu a po polovině 2. století se na dolním Dunaji mísily s místními usedlíky. Nejpozději ve třicátých letech 3. století začal nově vzniklý kmenový svaz útočit na dolnodunajské a dácké provincie, čímž získával hmotné prostředky. Tomuto válečnému seskupení, patrně dosti heterogennímu, se všeobecně říkalo „Gótové“. Je málo pravděpodobné, že by stěhování Gótů na jih proběhlo takřikajíc naráz. Jednalo se spíše o dlouhodobý proces, při němž různé etnické skupiny krok za krokem obsazovaly bohaté jihoruské stepi. Gótsí bojovníci vstoupili do římského povědomí ve třicátých a čtyřicátých letech 3. století, kdy napadli Moesii a Dácii. Zanedlouho jejich prudké nájezdy plně pocítila černomořská a maloasijská města. O králích a společenských strukturách slyšíme v této době málo. Gótský velitel Kniva je sice v pramenech často nazýván králem, zdá se však, že si svou autoritu vybudoval až během úspěšných výprav proti Římanům. V polovině 3. století se Gótové a jejich spojenci stali nejvynalézavějšími a nejnebezpečnějšími protivníky Říma. Gótsí bojovníci napadali bohaté maloasijské vnitrozemí a nezastavili se ani před námořními výpravami do vzdálených krajů. Nájezdy pocítily pokojné řecké provincie, stejně jako exponovaná dácká oblast. Prozatím však nedošlo k žádným pokusům o trvalé obsazení římského území. Oblasti u Černého moře poskytovaly dostatek půdy k osídlení a kořist získaná při nájezdech uspokojovala i ty nejnáročnější předáky (viz níže, str. 141).

Germáni v římských službách

Od druhé poloviny 3. století se Římané stále více spoléhali na barbarské jednotky.¹³⁾ Původ této praxe sahá daleko do minulosti a souvisí s římským vztahem k domorodým národům. Na počátku císařství se cizí žoldněři uplatňovali především v pomocných sborech. Během neklidného 3. století začali pronikat i do pravidelných jednotek a za Konstantina Velikého v nich získali dominantní postavení. Barbarská

vojska zařadili do svých armád mnozí vojenští císaři ze 3. století, zčásti proto, že neměli přístup k jiným zdrojům lidského materiálu. Další panovníci najímali germánské a nomádské žoldnéře kvůli jejich bojovým schopnostem. Koncem 3. století byli barbari v římské armádě již poměrně obvyklým jevem a jejich počet se dále zvyšoval. Barbarské bojovníky lákaly především hmotné výhody, které jim ze služby plynuly. Některé z nich mohla vést i touha po slávě či kariéře. Vytvoření mobilní armády za Konstantina Velikého nabídlo cizím rekrutům širokou možnost uplatnění.

Germánské oddíly využíval v Británii již Konstantinův otec Constantius Chlorus. Konstantinovo prohlášení za císaře, které bylo v podstatě uzurpací, mělo velkou podporu alamanského náčelníka v římských službách. Sám Konstantin se přílivu barbarských bojovníků nijak nebránil. Nová mobilní armáda, kterou brzy po svém nastoupení zformoval, měla být použita ve válce s Maxentiem, jenž ovládal Itálii a byl významným účastníkem boje o moc. Ve vojsku převažovali zajatci, vězňové usídlení v římských provinciích a dobrovolníci najímání mimo impérium. Z posledně jmenované skupiny se možná rekrutovala velká část důstojnictva. V některých elitních jednotkách měli Germáni zcela dominantní postavení. K nim patřily *scholae*, gardové jednotky, které plnily některé funkce zaniklé pretoriánské gardy. Skutečnost, že prameny z druhé poloviny 4. století často zmiňují alamanské důstojníky, nás nesmí vést k přecenění jejich role ve vojsku. Naším hlavním informátorem je totiž Ammianus Marcellinus, který měl velké znalosti právě o Alamanech. V průběhu 4. století se na významných místech objevovali také Frankové a vedle nich se prosazovali i zástupci jiných národů.

Již před polovinou 4. století zastávali Germáni vysoké funkce v římské armádě a mnozí z nich měli i latinská jména.¹⁴⁾ Někteří Germáni dokonce postoupili mezi *magistry militum* a tak získali nejvyšší římskou vojenskou hodnost. Jedním z těchto povýšenců byl Silvanus, *magister militum* v Gallii v padesátých letech 4. století, syn Franka, který dosáhl vysokého úřadu za Konstantinovy vlády. Podle Ammiana byl Silvanus naprosto „oddaný říši“ a k pokusu o uzurpací ho přivedly vnější okolnosti. Musel se prohlásit imperátorem, neboť byl krivě

nařčen, že má císařské ambice. Vzpouza byla rychle potlačena jeho vlastními vojáky, podplacenými dalším velitelem, Ursicinem. Silvanus sám zaplatil za svou proklamaci životem. Koncem 4. století je čím dál tím těžší najít mezi nositeli nejvyšších vojenských hodností někoho, kdo by *nebyl* Germán. Zvláště to platí pro západní polovinu říše, od smrti Constantia II. až po vládu Honoriovu. Germánské velitelé zasahují v této době stále častěji do politiky. Když na perské výpravě padl císař Julianus a hledal se jeho nástupce, východní i západní římské armády měly za své mluvčí barbarské důstojníky. Oba západní představitelé, Dagalaifus a Nevitta, byli zcela jistě Germáni. U západních císařů Valentiniana I. a II. získali germánské *magistry militum* nesmírný politický vliv. Merobaudes dosáhl dvakrát konsulátu, což byla mimořádná pocta pro nečlena císařského rodu, a za císařský purpur mu vědčil sám Valentinianus II. Když Merobaudes přestal podporovat císaře Gratiana, pozice tohoto panovníka byla vážně otřesena a brzy poté došlo k uzurpací Magna Maxima. Ještě větší mocí vládl jiný Frank, Arbogast, který se za Valentiniana II. stal vrchním velitelem armády. Tento muž byl patrně synem barbarského vojevůdce Bautona a svou hodnost získal po porážce Magna Maxima roku 388. Arbogast měl západní říši prakticky v rukou. Jeho moc byla taková, že Valentiniana, který se pokoušel o nezávislou politiku, zavraždil nebo dohnal k sebevraždě a na císařský trůn dosadil bezvýznamného Eugenia. Arbogast zašel příliš daleko i na mocného Germána. Východní císař Theodosius vytáhl proti Arbogastovi a jeho loutce, porazil je a oba usmrtil. Nejvyšší moc na Západě nyní připadla Stilichonovi, který byl přinejmenším poloviční Germán. Stilicho vedl regentskou vládu za slabého císaře Honoriova, syna a nástupce Theodosiova. Od roku 395 až do své popravě v roce 408 byl Stilicho faktickým vládcem římského Západu a lze ho bez nadsázky označit za posledního a největšího z barbarských velitelů, kteří plnili vojenské úkoly za nominálně panujícího císaře.

Prameny zmiňují jen málo germánských velitelů, kteří se po službě v římské armádě vrátili ke svému národu. Jednou z výjimek je Mallobaudes, francký velitel za císaře Gratiana, který odešel k zářným Frankům a jako jejich král vedl roku 378 úspěšnou válku proti

Alamanům. Nevíme, jak se mu to podařilo, je však velmi pravděpodobné, že ho Římané podporovali v naději, že sníží tlak Alamanů na římskou hranici. Jinak se vysoce postavení germánští vojevůdci a patrně mnozí z jejich bojovníků snadno přizpůsobovali životu v říši a nejevili žádnou nápadnou snahu vrátit se k dřívějšímu způsobu života.

IV

ŽIVÍ A MRTVÍ

Formy osídlení

Historie usedlých zemědělských komunit v severní Evropě je velmi dlouhá a jejich archeologické studium od padesátých let našeho století velmi pokročilo. Využívání půdy začalo nejméně 4000 let předtím, než se v evropské historii poprvé objevily germánské národy, a od časného data existovaly osady dosti velké a vyspělé. Osídlení raně historické severní Evropy musí být tedy chápáno ve své celkové kontinuitě, a ne jako proces, který začal, až když si klasický svět uvědomil, že v těchto končinách někdo žije. Nyní můžeme podat zprávu o osídlení germánského světa v jeho náležitém sociálním a ekonomickém kontextu mnohem lépe než kterýkoli spisovatel klasického starověku. Je to třeba říci zcela jasně, protože se stále vyskytují snahy zasadit archeologii osídlení do rámce založeného vlastně na zprávách Caesara a Tacita. Je stále zřejmější, že tento přístup je přinejlepším neuspokojivý a může vést k omylům. Máme dnes nezměrně bohatší údaje z daleko širšího geografického i časového rámce, než jaké měl k dispozici jakýkoli starověký pozorovatel. Jsou jistá omezení, pokud jde o jejich využití a interpretaci, avšak stále větší množství materiálu a jeho obsahová kvalita je zárukou, že jsou v podstatě spolehlivé.

Přímořské kraje severního Holandska a Německa se vyznačují krajinnou, v níž jsou dosud viditelné pozůstatky starověkých a středověkých osad; lze zde pozorovat nápadnou kontinuitu od prehistorických dob po současnost. V jílovitých půdách při pobřeží Friska se mnohá raná sídliště projevují jako pahorky, často čnicích několik metrů nad okolní terén.¹⁾ V mnoha případech stojí na těchto pahorcích novodobé vesnice s kostelem a hřbitovem. Další sídliště jsou méně nápadná a dnes se

jeví jen jako stěží rozeznatelné plošiny na pastvinách. V Holandsku se o těchto pahorcích mluví jako o *terpenech*, v Německu se pro ně používají nářeční slova *wurt*, *warft* nebo *wierde*. Tyto výrazy se často vyskytují v krajových místních jménech. Zmíněné pahorky jsou pravděpodobně *tumuli alti* (vysoké mohyly) a *tribunalia manibus extracta* (plošiny navršené rukama), jež viděl Plinius Starší, nebo o nichž slyšel během své cesty na sever v polovině 1. století n. l. Mnohé z větších wurtů byly silně poškozeny pozdější činností. Zemědělci v následujících staletích zjistili, že organická hmota uložená v pahorcích je vynikajícím hnojivem, takže mnohé téměř úplně vytěžili. Menší vyvýšeniny podlehly orbě a odvodňovacím plánům, takže mnohá krátkodobá sídliště zmizela. Avšak velké vykopávky v řadě wurtů přinesly bohatou odměnu v podobě informací o rozvržení a historii osídlení. Skutečnost, že mnohé wurtly byly zaplaveny, nebo byly po dlouhou dobu velmi vlhké, způsobila, že stavby a artefakty se často dochovaly v mimořádně dobrém stavu a poskytují informace, jaké jsou na suchých místech vzácné.

Nejstarší známé wurtly pocházejí z 6. nebo 7. století př. n. l. Jejich stavba možná začala v rámci kolonizace jílovitých oblastí jižně od Drenthe. Mnohem významnější je však rozšíření wurtů koncem prvního tisíciletí př. n. l. a jejich další vývoj. V některých přímořských oblastech, například ve Šlesvicko-Holštýnsku, asi místní podmínky značně omezovaly osídlování až do 1. století n. l. Velká většina dosud vykopaných sídlišť vznikla jako osady na úrovni terénu a jejich pozdější vyvýšení nastalo zčásti přirozenou akumulací odpadu a pozůstatků osídlení na omezené ploše, zčásti úmyslným navážením hlíny, na níž pak vyrůstaly jednotlivé domy. Mnohá místa zůstala na úrovni terénu nebo nepřekročila první stupeň budování pahorků. V Paddepoelu u Groningenu vedle sebe existovalo v 1. století n. l. pět nebo šest rozsáhlých usedlostí, zřejmě na sobě nezávislých.²⁾ Všechny byly opuštěny dříve, než pahorek překročil první fázi budování. Mnohé wurtly jsou však výsledkem dlouhého a souvislého osídlení. Jedním z nich je Ezinge v provincii Groningen, jež vzniklo v polovině prvního tisíciletí př. n. l. a prošlo několika vývojovými fázemi, až se koncem předřímské doby železné stalo velkou osadou s 12 až 15 dlouhými, kruhově rozmístěnými domy. Tou dobou už byl pahorek vysoký skoro tři metry a po

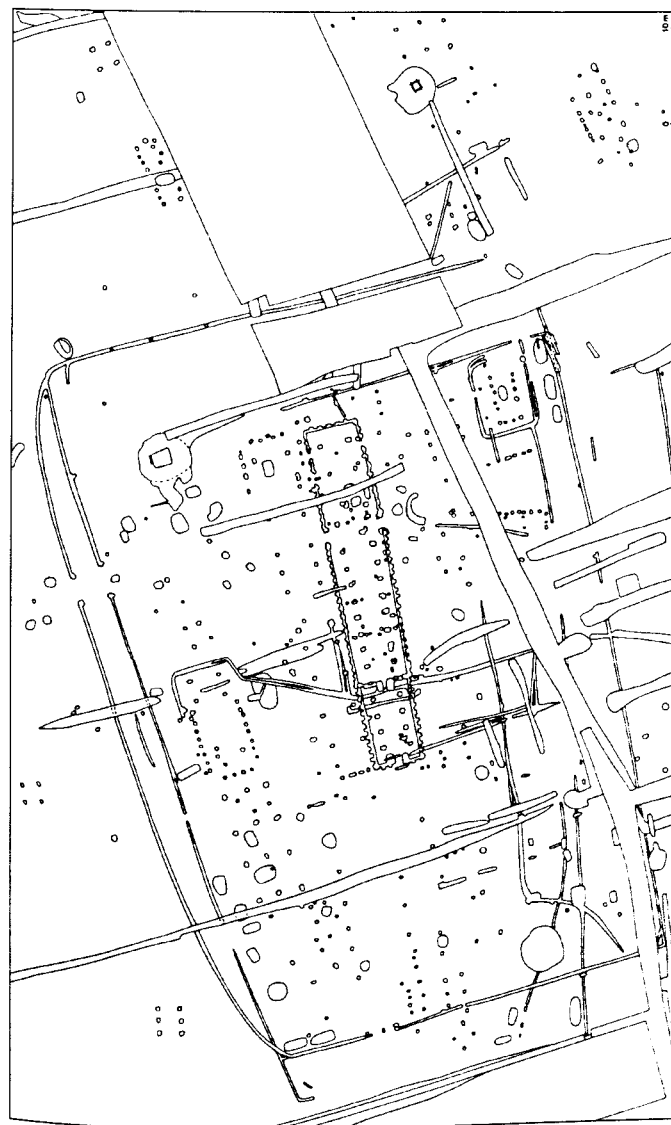
obvodě měřil 150 metrů. Tato osada existovala až do mladší doby římské, kdy tu vyrostla velká skupina zemnic a polozemnic (zahlobené domy). Přestože se v stejném časovém úseku takto vyvíjely i jiné wurtly, zdaleka ne všechny dosáhly velikosti osady Ezinge. Mnohé byly pravděpodobně osamělými statky nebo malými vesničkami, obývanými poměrně krátkou dobu a závislými na změnách přírodních podmínek. Četná místa na pobřeží byla zřejmě zasazena postupem moře, který je v severní Evropě hojně doložen od druhé poloviny 3. století. Tato významná přírodní změna možná podnítila stavbu větších a vyšších wurtů během mladší doby římské.

Dosud nejrozsáhlejší a v mnoha ohledech nejdůležitější vykopávky proběhly v letech 1955 až 1963 na přímořském wurtu Feddersen Wierde u Bremerhavenu nedaleko od ústí Vesery.³⁾ Velký nepravidelný pahorek, jehož obvod měřil přes 100 metrů, byl prozkoumán důkladněji než jakákoli jiná osada tohoto typu a výsledky jsou mimořádně důležité pro sociální a ekonomické uspořádání lokality v době římské. Jelikož bylo místo obýváno asi pět století, nashromážděných údajů je nesmírné množství a všechny ještě nebyly uveřejněny. Rámcová historie Feddersen Wierde je však jasná. Osídlení začalo v druhé polovině 1. století př. n. l., v době, kdy byla tato oblast stále ohrožována záplavami. Nejpozději na počátku 1. století n. l. existovaly dlouhé domy spolu příslušnými skladištními budovami. Každé z těchto obydlí mělo svůj vlastní nízký pahorek: v jediný pahorek splynuly později. Osídlení vytrvale rostlo během starší doby římské a vznikla kruhová osada, která se podobá některým holandským wurtům. Krátce po roce 100 n. l. došlo k významnému vývoji na jihovýchodním okraji osady. Od této chvíle ovládal osadu velký dům ohrazený palisádou. Kolem tohoto obydlí a jeho přilehlých staveb stála řada budov, které byly používány řemeslníky pracujícími s velmi rozmanitými materiály včetně dřeva, kůží, kostí a železa. Tato řemeslnická čtvrť byla očividně pod kontrolou obyvatel velkého ohrazeného domu a vše svědčí pro to, že její obyvatelé museli pro pána usedlosti vykonávat určité služby. Tento další náznak společenské diferenciacce ze starší doby římské je důležitým potvrzením svědectví zjištěných v holandských osadách (viz níže, str. 66). Na uspořádání ve Feddersen Wierde je zajímavé to, že vydrželo asi dvě stě let. Takový

stupeň stability alespoň zčásti umožňovaly podmínky pobřežních marší. Není jasné, nakolik bylo takové dominantní postavení jednotlivých rodin v severní Germánii běžné. Je však třeba podotknout, že v Jutsku existovaly v mladší době římské známky jiné společenské struktury.

Vyskytují se i jiné doklady o vyšší společenské vrstvě v osadách zcela jiného typu. V Peelo a ve Fochteloo v provincii Drenthe⁴⁾ stojí mohutné ohrazené dlouhé domy s několika přilehlými budovami, avšak bez jiných obydlí v sousedství. V obou případech je dlouhý dům rozlehlou stavbou – ve Fochteloo měří 19 metrů, v Peelo 27 metrů. Obě lokality pocházejí ze starší doby římské; Fochteloo vzniklo bezesporu v 1. století n. l. Pokud to byla opravdu sídla náčelníků, což je asi nejpravděpodobnější, vyplývá z toho, že ve společnosti v této části Germánie existovaly již poměrně záhy výrazné společenské rozdíly. Frísové byli samozřejmě již dlouho v kontaktu s Římem, takže popud k takové diferenciaci se objevil poměrně brzy. Slyšíme o fríském vůdci z 1. století, Cruptorigovi, který prodělal službu v římské armádě a vlastnil na svém kmenovém území osobní vilu. Nebylo by nikterak překvapující, kdyby měla asi takovou podobu jako lokality ve Fochteloo a Peelo.

Osady z předřímské doby železné jsou již dlouho známy z Jutska a z dánských ostrovů, zejména z Grøntoftu, kde existovaly ohrazené vesnice s dlouhými domy s chodbou již od poloviny prvního tisíciletí př. n. l. Pozdější osady byly sice větší, avšak jejich charakter je v podstatě velmi podobný. V Hodde v jihovýchodním Jutsku jsou takové osady doloženy po více než pět století, počínaje druhou polovinou 1. století př. n. l.⁵⁾ Tyto osady se v některých případech posouvaly z místa na místo, aniž by zcela opustily sídlištní pahorky. Stejně posuny jsou patrné i ve Vorbasse v jižním Jutsku.⁶⁾ V mladší době římské zde vzniklo seskupení snad dvaceti dlouhých domů, každý s přilehlými budovami a každý s vlastním oplocením. Významným rysem místního hospodářství v té době byla řemesla stejně jako zemědělství, což by ukazovalo na osadu, jež specializovala svou činnost, aby co nejvíce využila přírodní zdroje, které měla k dispozici. Oproti nadvládě jednotlivce nebo jediné rodiny ve Feddersen Wierde vzbuzuje Vorbasse dojem mnohem rovnostářštější obce složené z několika rodin ve stejném společenském postavení. Je samozřejmě možné, že osada podléhala náčelníkovi, který si

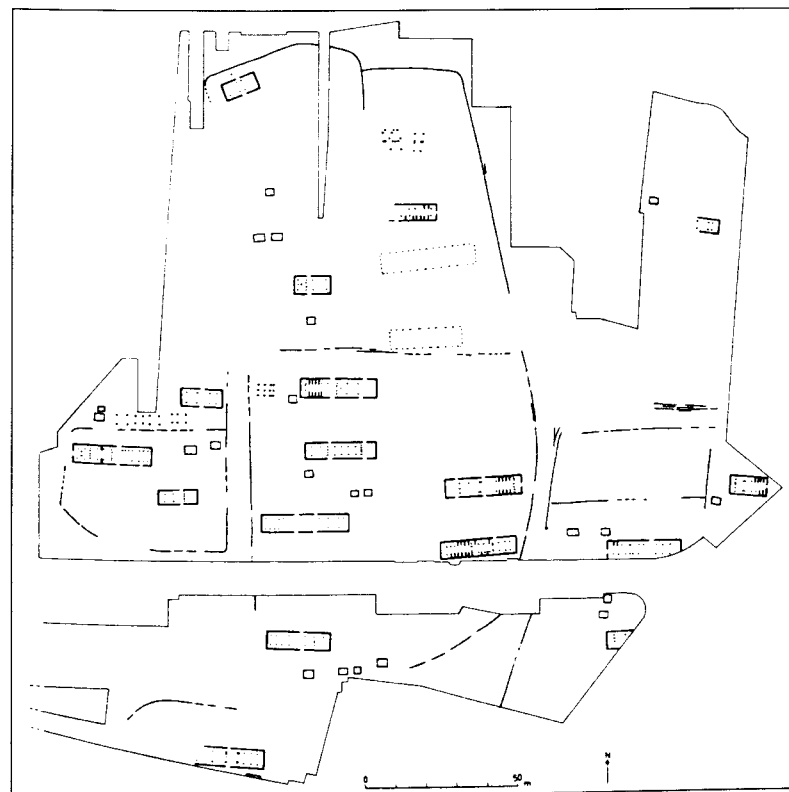

Plán sídliště v Peelo (provincie Drenthe, Holandsko), jemuž dominuje dlouhý dům (starší doba římská)

postavil rezidenci jinde. Existence takových velkých osad a obcí, které známe např. z Ginderupu, Mariesminde a Nørre Fjandu, zjevně dokládá nápadný růst populace během doby římské. Vrcholu bylo dosaženo ve 4. století. Význam tohoto růstu a s ním spojeného soupeření o půdu a jiné zdroje musel být velký. Jeho vliv na vnitřní i vnější migraci byl pravděpodobně stále silnější.

Vznik velkých obcí dokládají pozůstatky osad z doby římské v severním a středním Holandsku. Nejpůsobivější obraz skýtá osada Wijster, rovněž na písčinách v Drenthe.⁷⁾ Vyrostla z jediného statku či vesničky v 1. století př. n. l. podle stále se rozvíjejícího plánu v pravidelně rozvrženou osadu, v mladší době římské tvořenou snad padesáti nebo šedesáti rodinami. Stupeň plánovitosti, zjevný z rozvržení ulic ohrazených křivými ploty a společného nasměrování hlavních dlouhých domů, svědčí o ústřední autoritě obdařené značnou mocí, přestože není jasné, zda byla soustředěna v rukou jedné osoby či rodiny, nebo skupiny s širší základnou. Území, které ovládala wijsterská komunita, muselo být rozlehlé, a jeho produkty pravděpodobně přesahovaly potřebu samotné obce. Odbytiště pro její přebytky představovaly asi 100 kilometrů jižněji posádky a osady římské provincie na dolním Rýně. Obec menší než Wijster se rovněž udržely po dlouhá období. Osada v Bennekomu v Gelderlandu, ležící pouhých 40 kilometrů od římské hranice, vytrvale rostla od 2. od 4. století. V době svého největšího rozmachu měla čtyři velké statky a přilehlé budovy.⁸⁾ Stejně jako ve Wijsteru bylo nejúspěšnější období v Bennekomu 3. a 4. století. Zhroucením římské moci na Rýnu zanikla hlavní opora ekonomického uspořádání v této části Germánie. Jak Wijster, tak Bennekom počátkem 5. století zanikly.

Zarýnské kraje ležící poblíž římských hranic jsou mnohem méně zdokumentované než Holandsko a přímoří. V současnosti vše nasvědčuje tomu, že zde existovaly různé typy osídlení, ale větších vykopávek bylo zatím málo. Rozsáhlé naleziště bylo odkryto v Haldernu u Weselu blízko Rýna.⁹⁾ Ústřední části této osady dominovaly dvě nebo tři obdélné stavby, nejednalo se však o známé dlouhé domy s chodbou. Jednou z nich byla velká halová budova se zakřivenými střešními trámy. Druhá budova byla nejobyčejně široká, devětkrát 6 metrů, a snad

Plán sídliště ve Wijsteru (provincie Drenthe, Holandsko) s pravidelnou dispozicí staveb (4. století n. l.)

měla spíše společenskou nebo náboženskou funkci než čistě obytný účel. Okolo těchto staveb se rozkládaly polozemnice, sloužící jako dílny a ubytovny pro služebnictvo. Haldern byl prokazatelně osídlen v 1. a 2. století n. l., lze však předpokládat, že se osada později přesunula na jiné místo.

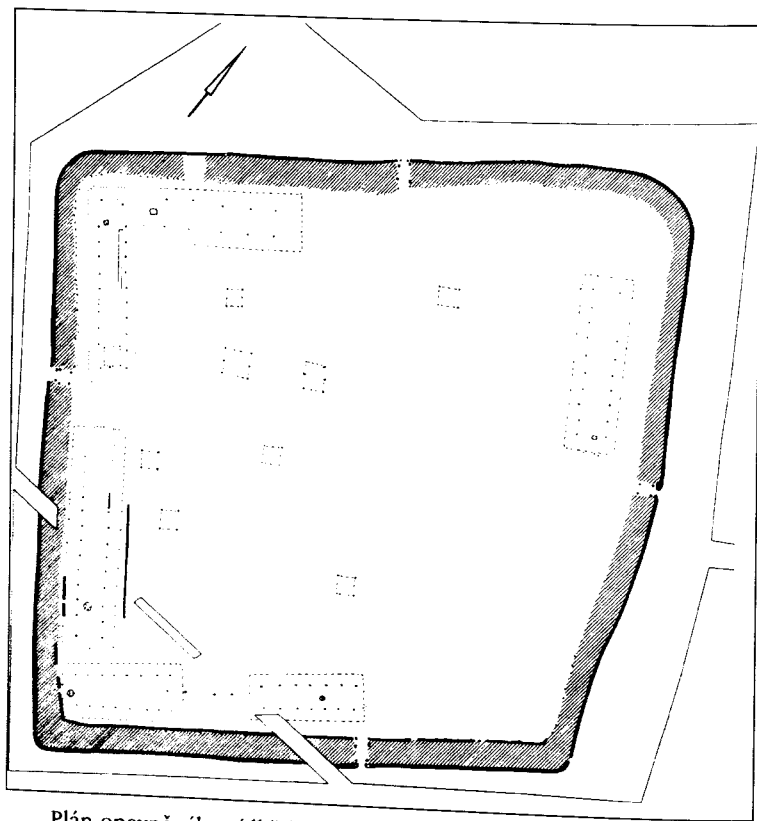
Osady ve východních oblastech Germánie zatím nebyly studovány tak rozsáhle jako na severozápadě. Jsou však zřetelné známky toho, že

tam existovala sídliště již od dávných dob. Na Bärhorstu u Nauenu, 50 kilometrů západně od Berlína, ležela kompaktně rozvržená osada v dřevěné ohradě zhruba čtvercového půdorysu.¹⁰⁾ V jednu dobu tam možná existovalo asi třicet dlouhých domů, pečlivě rozvržených v jednotném východozápadním směru s volnou plochou uprostřed. Na osadu této velikosti tam bylo velmi málo polozemnic nebo jiných pomocných staveb, ačkoli dlouhé domy se typově různily a mohly tvořit hierarchii, kterou je dnes těžké rozpoznat. Doklady pro dataci Bärhorstu nebyly zveřejněny, místo však mohlo dosáhnout vrcholu svého vývoje někdy ve 3. století. V berlínské oblasti jsou známa i jiná místa a jejich rozvržení je velmi rozmanité. V Kablowě, 30 kilometrů jihovýchodně od hlavního města, zpočátku existovaly dvě řady domů, avšak do 3. století zde vznikla obec s více než šedesáti budovami, mezi něž patřily dlouhé domy a velké oválné polozemnice. Na severním konci této rozlehlé osady stálo velké sídlo s řadou přilehlých skladištních budov. Pravděpodobně se jednalo o sídlo místního náčelníka či předáka. Po tomto dlouhém období nepřetržitého osídlení byla osada během 3. století postupně opuštěna a nahrazena jinou rozlehlou vesnicí v blízkém okolí.

V současnosti se zdá, že hradiště a opevněná výšinná sídliště hrála v dějinách osídlení starých Germánů malou úlohu.¹¹⁾ Je to však možná zavádějící, protože bylo prozkoumáno jen poměrně málo hradišť uvnitř germánského území. Z řady takových míst pocházejí výmluvná svědectví, že mohla být obývána v době římské a v době stěhování národů, avšak jen málokde byl proveden rozsáhlejší archeologický výzkum. V jihozápadním Německu a zejména v Československu, kde výšinné fortifikace měly dlouhou tradici už před příchodem germánských osadníků, lze očekávat opětovné využití těchto poloh, zejména v neklidných poměrech mladší doby římské. Jisté je, že se tak dělo v krajích mezi horním Rýnem a horním Dunajem. Glauberg, plochý ostroh asi 5 kilometrů východně od římského limitu, byl osídlen mnoha následnými prehistorickými kulturami a teprve počátkem 1. tisíciletí př. n. l. zde bylo zbudováno velké hradiště. Lokalita byla opuštěna před zbudováním římské hranice v oblasti Wetterau a zůstala neobydlena, dokud hranice roku 260 n. l. nezanikla. Nedlouho poté bylo temeno pahorku opět opevněno, tentokrát kamennou hradbou. Jejimi staviteli byli Alamani,

snad poddaní místního náčelníka nebo vládce, kteří se nyní začínali stěhovat do oblastí, které jim do té doby zneprístupňovala vojenská přítomnost Římanů. Glauberg byl osídlen od počátku 4. do konce 5. století a v první fázi toho období udržoval úzké styky s římským světem buď prostřednictvím obchodu, nebo v rámci místní úmluvy. Vnitřní uspořádání osady není dobře známo, protože dokumentace výzkumu ze třicátých let byla v roce 1945 zničena. Archeologové však identifikovali základy kamenných obydlí a dílen. Dále na jih ve středních Francích byla výšinná pevnost Gelbe Burg u Dittenheimu rovněž obývána ve 4. a 5. století. Obranné valy v mladší době římské byly mimořádně mohutné a skládaly se z masivní kamenné hradby široké přes 13 metrů, kterou tvořily dvě zdi z nasucho kladených kamenů, mezi nimiž byla nasypána hlína a kamení. Na této obrovské zdi možná spočívala dřevěná předprseň. Uvnitř byly hojné doklady osídlení počínaje 4. stoletím, zejména v podobě spon a jiných ozdob, částí opasků a zbraní a také římské i germánské keramiky. Vojenský charakter nálezů napovídá, že toto hradiště využívali bojovníci, kteří pravděpodobně sloužili v římské armádě.

Ačkoli silně opevněná místa zřejmě nebyla pro germánské národy typická, menší pevnosti existovaly. Nejsou to působivě opevněná hradiště keltské Evropy, přestože je známo využití některých výšinných lokalit. Většina známých germánských opevnění (*places-fortes*) jsou poměrně malé, nízko položené plochy zpravidla ohrazené dřevěnými palisádami. Jedním z nich je Heidenschanze u Bremenhavenu, které se rozkládalo na 10 hektarech chráněných jednoduchou palisádou zasazenou v základovém příkopě, k níž zevnitř přiléhal hliněný val opatřený ze zadu prkenou stěnou. Tato lokalita vznikla v 1. století př. n. l. a byla s několikaletou obnovou opevnění stále používána až do starší doby římské. Uvnitř valů zřejmě nebylo osídlení nijak husté a Heidenschanze mělo možná větší význam jako obchodní středisko než jako sídliště. Opevnění bylo pečlivě postaveno na místě, které umožňovalo rozhled po krajině i říčních obchodních trasách sbíhajících se k ústí Vesery, kde byl významný přístup od moře. Heidenschanze mělo tak dobrou polohu na to, aby se odtud šířilo zboží opouštějící přímořskou oblast, a bylo i výhodným místem pro příjem importu.

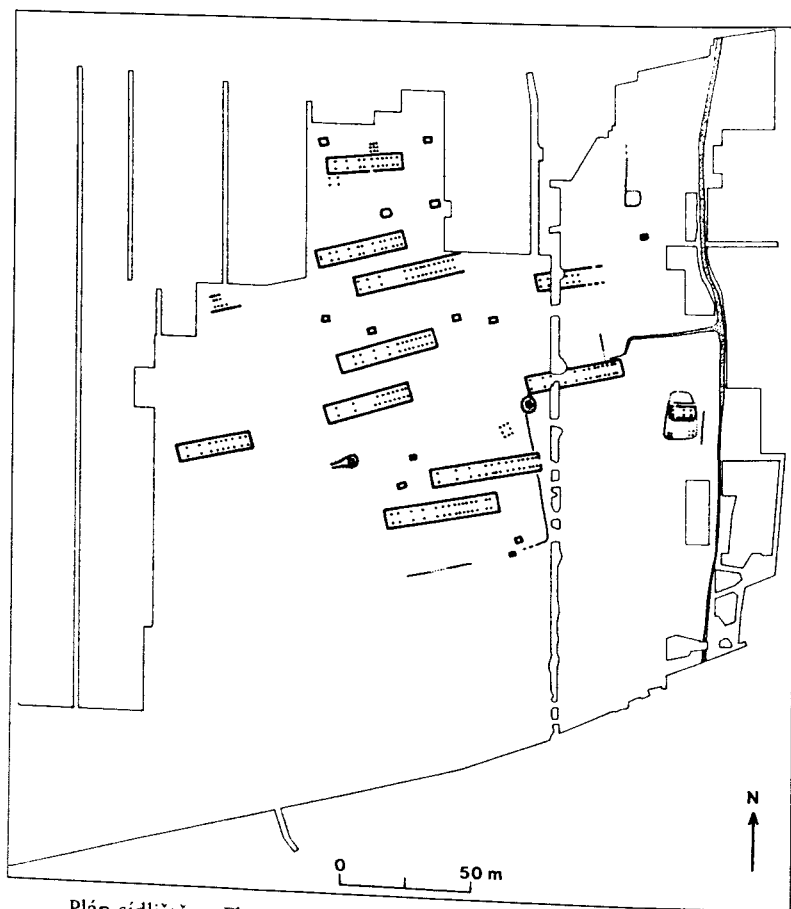
Plán opevněného sídliště Zeijen I (provincie Drenthe, Holandsko; starší doba římská)

Pozoruhodná řada opevněných sídlišť byla vykopána na písčitých půdách Drenthe v severním Holandsku. Všechna se nacházela v prostoru, který neposkytoval žádné taktické výhody.¹²⁾ Jsou to převážně pravouhlá palisádová opevnění a na čtyřech z nich byly podniknuty rozsáhlé vykopávky: v Zeijen I a II, ve Vriesu a v Rhee. Všechny se datují do doby od roku 200 př. n. l. do 1. století n. l. Není pochyb, že obranný aspekt těchto míst byl velmi důležitý. Zeijen I z pozdní před-

římské doby železné byl chráněn valem širokým téměř 4 metry se silnou dřevěnou palisádou vpředu i vzadu, zatímco Vries byl ve své nejmladší podobě opevněn nejen silným valem, ale i třemi dalšími palisádami před ním. Tato místa mají velmi odlišné vnitřní uspořádání. Zeijen I byl pečlivě rozvržený a jeho šest dlouhých domů stálo blízko opevnění a střední prostor obsahoval pouze čtyř a šestislooupové stavby, které se obvykle považují za skladiště obilí a jiných produktů. Pozdější Zeijen II zahrnoval převážně skladištní budovy postavené blízko valů. Uzavřený prostor ve Vriesu pokrývalo ve všech fázích jen málo budov a rozpoznatelné obytné stavby byly zvláště vzácné. Kompaktně rozvržené Rhee bylo naproti tomu v podstatě obytnou prostorem, kde většinu interiéru během celé jeho historie zaujímaly dlouhé domy. Jak Rhee, tak Zeijen I mohou být chápány jako sídla mocných místních rodin, jež ovládaly oblast a její zdroje. Opevněné prostory možná sloužily jako skladiště jejich bohatství, a proto vyžadovaly stejně mohutnou obranu, jakou měly rezidence. Obraz lokálních mocenských center a soupeření, které k nim patřilo, je tak jasný, jak jej může archeologie doložit. Jistě se dá očekávat, že taková sídla náčelníků pravděpodobně existovala i v jiných částech germánského světa.

Ne všechny stavby lze snadno označit jako obytné, skladištní nebo obranné. Při velkém průzkumu severofríského ostrova Syltu byla nalezena řada sídlišť z doby železné. Mezi nimi vyniká lokalita na malém vršku Archsumburg. Je to zhruba kruhová soustava obklopená drnovým valem, původně 5 metrů silným a vymežujícím plochu o průměru přes 100 metrů. Uvnitř ohrazeného prostoru byly dřevěné budovy s hrázďenými zdmi a středovými opěrnými sloupy. Z fríských ostrovů je známa řada jiných podobných valů. Jejich obranný účel se nezdá příliš pravděpodobný a pravý význam nám tak zůstává utajen. Lze uvažovat o kultovní funkci nebo o shromážděných ostrovní společnosti. Je také možné, že podobné valy existovaly i na pevnině, protože jejich pozůstatky nejsou nijak mohutné – mohly být tedy zničeny pozdější zemědělskou činností.

Na germánských sídlištích v Holandsku existovaly velmi rozmanité jednoduché stavby. Po mnoha z nich zůstaly jen nepatrné stopy. Při nedávných pracích na assendelftských polderech byly identifikovány

Plán sídliště ve Flögelnu (Dolní Sasko, Německo; 4.-5. století n. l.)

malé domy o délce do 10 metrů, ohraničené příkopy táhnoucími se podél vnějších zdí, jež byly pravděpodobně z drnů. I větší budovy na těchto sídlištích měly oplocení z malých kúlů. Tyto objevy naznačují, že obzvláště raně germánských staveb ještě zdaleka není úplný.

Zemědělství

Velmi důležitou roli v germánském zemědělství hrál chov zvířat.¹³⁾ Jak tvrdil Tacitus, pro mnohé byla zdrojem jejich bohatství stáda skotu a bravu, což je plně podpořeno nálezy zvířecích ostatků z germánských sídlišt. Zkoumání zvířecích kostí ze značného počtu severských osad ukazuje, že všude byl nejdůležitější skot jako zdroj masa a mléka i jako tažná zvířata, dále vepři, ovce a teprve nakonec koně. Jiná domestikovaná zvířata jako kozy a slepice jsou na většině míst zastoupena jen málo. Chov byl pozoruhodně málo ovlivněn křížením se zvířaty z jiných částí Evropy. Nevýběrová plemenitba během staletí nutně vedla k zmenšení velikosti zvířat, takže některé druhy se jeví téměř jako zakrslé.

Skot ze severských přímořských osad byl drobný, ne vyšší než 1,1 metru v kohoutku, útlý a krátkorohý. Také koně byli vesměs malí a zavalití, mnozí měřili v kohoutku jen 1,4 metru. I vepři byli úměrně malí, přestože byli, jak se zdá, vyšlechtěni z velkých divokých předků. Ovce a kozy naproti tomu nebyly o mnoho menší než jejich příbuzní ze soudobého římského světa nebo ze středověku. Téměř na všech sídlištích převládal jako domácí zvířectvo skot. Ve Feddersen Wierde tvoří mnohem více než polovinu celkového počtu chovaných zvířat. Ve Wulfshofu tvoří téměř 70 procent. V přímořských marších, kde byla hojnost pastvy, byly na druhém místě ovce. V oblastech, které pokrývaly souvislé lesy, následoval za skotem chov vepřů. Koně nebyli nikde příliš hojní a pravděpodobně se chovali převážně jako tažná zvířata. Stopy řeznického zpracování na některých koňských kostech však svědčí o tom, že se občas i jedli. Psi se v malém počtu vyskytovali na většině sídlišt a pravděpodobně se využívali k ochraně stád a jako hlídači. Ve Feddersen Wierde byli psi často zakopáni pod prahem domů jako symboličtí strážci domova. Slepice domácí se objevují jen zřídka. Druhy masa, které měly domácnosti k dispozici, byly tedy četné a fakt, že poměrně vysoké procento zvířat bylo poráženo v mladém věku, je jasným dokladem toho, že šťavnaté maso tvořilo významnou složku stravy. Asi třetina ovcí v několika sídlištích byla porážena do svého osmnáctého měsíce. Ve větším počtu byli poráženi i mladí vepři. U telat to bylo vzácnější. Skot

se zjevně choval kvůli mléku a mléčným výrobkům. Kůže dospělých zvířat byly vydělávány a sloužily k rozličným účelům.

Lov divoké zvěře hrál v zásobování potravou překvapivě malou úlohu. Ve většině nejuplněji probádaných míst tvoří pozůstatky divokých savců necelé 1 procento celku. Přesto se v Germánii vyskytovala hojnost divokých kopytníků, zejména praturů, divokých kanců, srnců a jelení zvěře. Dostupné byly liščí, bobří a vydří kožešiny, ačkoli nejsou skoro žádné známky toho, že by tato zvířata byla lovena. Hlavním cílem lovců byli pravděpodobně jeleni, zčásti kvůli masu, zčásti kvůli parožím, z něhož se vyráběly různé nástroje. Mezi kostmi na sídlištech se v omezené míře vyskytují kosti mořských savců. Kostí delfínů a velryb pravděpodobně pocházejí ze zvířat vyplavených na pláž. Tuleňů byla hojnost a snadno se lovili na písčínách Baltského a Severního moře. Jejich kosti patří k dosti běžným nálezům ve Feddersen Wierde, a tito tvorové mohli poskytovat přímořským obcím hojnost masa, oleje a kožešin. K obohacení stravy přispíval spíše rybolov než lov savců. Lovili se jeseteři a lososi, pravděpodobně do sítí, když vplouvali z moře do ústí řek. Avšak chytaly se i tresky, což svědčí o tom, že lov probíhal z člunů a nikoli z pobřeží. V pobřežních vodách bylo snazší lovit plátyče. Sbírali se koryšší a měkkýši, zejména slávky, ne však ve velkém množství. Některé pobřežní komunity byly možná značně závislé na rybolovu, například v Nørre Fjand v Jutsku, kde se našlo velké množství rybích kostí.

Plodiny pěstované severogermánskými rolníky můžeme zjistit především ze spektra pylů a z nálezů semen a jiných rostlinných zbytků v datovatelných depotech. Od druhého tisíciletí př. n. l. se hodně pěstoval ječmen, jenž byl nejčastější obilninou až do raného středověku, a to zejména druhy s přirostlou slupkou. Běžně se pěstoval i oves, který se původně vytrhával mezi obilím jako plevel. Již od neolitu se hodně pěstovaly různé druhy pšenice včetně jednozrnky a dvouzrnky. Žito a proso se objevují v různých množstvích, stejně jako jiné semenné rostliny (např. len setý). Hlavními luštěninami byly zřejmě fazole a hrách. Len se pěstoval hlavně pro olejnatá semena, avšak i kvůli vláknům, z nichž se vyrábělo plátno. Bylo také možné sbírat různou planou zeleninu jako celer, špenát, brukvovitě, pampeliška, ředkve a locika.

Rekonstrukce germánské osady v Lejre (Dánsko)

Není mnoho dokladů o tom, že by se sbíralo plané ovoce a bobule, a vůbec žádné o pěstování ovoce. Na sídlištech jsou doloženy bobule černého bezu, jahody a ostružiny, avšak jen v malých množstvích. Mohly být používány k výrobě kvašených napojů a také požívány v syrovém stavu. Jablka a hrušky zjevně nebyly známy, avšak vyskytují se švestky, plané třešně, trnky a také lískové ořechy. Celkově mají na severské stravě doby železné velmi skromný podíl. Rostlina, která se pěstovala nebo sbírala pro jiný účel, byl boryt, doložený ve Feddersen Wierde a v Dánsku. Ten se používal k barvení látek.

Žiznivost Germánů byla pověstná a nádoby na pití, rohy, skleněné, bronzové a stříbrné poháry jsou známými složkami vybavy germánských hrobů v celém období. Co se vlastně pilo, již není tak dobře

prokázáno. Často se předpokládá pití římského vína, není to však podpořeno archeologickými nálezy. Přestože se z římského světa dovážely stříbrné a bronzové nápojové soupravy, nejsou doklady o tom, že by nějaké větší množství vína překračovalo římské hranice. Římské vinné amfory jsou v Germánii velmi vzácné, na rozdíl od jejich dovozu do dřívější keltské Evropy, a jiné doklady o požívání vína jsou nepatrné. Hlavní nápoj severní Evropy měl základ ve zkvašeném zrní. Nápoj podobný pivu byl identifikován chemickým rozbořením zbytků v picích rozích, nalezených v Dánsku. Hojnost ječmene mezi pěstovaným obilím na severu lze také zčásti vysvětlit jeho používáním k výrobě piva. Byly i jiné druhy nápojů na bázi ovocné šťávy, rovněž zjištěné v rozích. Roh nalezený ve Skydstrupu v Dánsku obsahoval stopy nápoje na bázi medu: medovinu, později oblíbenou v několika částech germánské Evropy. Avšak na germánských hostinách teklo především pivo, a velikost některých nádob, z nichž se pilo, mluví sama za sebe. Do některých se vešlo až několik galonů tekutiny – jediný roh mohl například obsáhnout 2 až 3 galony.

Pohřbívání mrtvých

Studium germánských národů je velmi závislé na informacích získaných z pohřebišť. Ve druhém tisíciletí př. n. l. byl velmi obvyklý žárový ritus a po celých následujících tisíc let až do historické doby zůstal převládajícím způsobem pohřbu. První kostrové pohřby se objevují v 1. století př. n. l., byly však omezeny na nevelké oblasti v Dánsku, v jižním Švédsku a v dolním Povislí. V severní Germánii jako celku se našla řada bohatě vybavených kostrových pohřbů (tzv. lubieszewska skupina), často připisovaných vyšší společenské vrstvě, protože tyto hroby ležely zpravidla stranou od běžných žárových hrobů a jejich vybavení vypovídá o přístupu k luxusnímu zboží z římského světa. Zdá se, že kostrové pohřby byly častější v jižní Skandinávii než na jiných místech a tyto hroby se často nacházejí pod mohylou nebo kupou kamení. Velkou většinu pohřbů ve všech germánských územích před stěhováním národů tvořily žárové pohřby, často na rozlehlých plochých hřbitovech. Největší z nich obsahují i tisíce hrobů. Většina hrobů byla prostě vyba-

vena jednou či dvěma keramickými nádobami, sponou či jinou ozdobou, nožem nebo přeslenem. V mnoha případech se vyskytovaly obětiny v podobě jídla a pití, jak to dosvědčují nálezy zvířecích kostí. Poměrně malé procento hrobů ve většině krajů obsahuje zbraně nebo nářadí. V některých částech severní Germánie bylo zachováno rozdělení pohřebišť na mužská a ženská, jak o tom svědčí předměty v hrobech. Většina pohřebišť však patří celým obcím a neodhalují mnoho o rozdílech ve společenském postavení nebo bohatství. Hroby dětí a nemluvňat jsou na žárových pohřebišťích vzácné a je pravděpodobné, že těla nedospělých byla likvidována méně obřadně. Například na tišickém pohřebišti v Čechách patřilo z celkových 104 hrobů jen 9 dětem a žádné z nich nebylo nemluvně. Občas však byl dětský pohřeb doprovázen bohatstvím předmětů, svědčícím o vysokém postavení, jako v případě chlapce v Bornitzu, pohřbeného s opaskem, dvěma noži, dvěma ostruhami, stříbrnými ozdobami oděvu a picím rohem.

Žárové pohřby měly několik podob. Nejběžnější byl žárový hrob, v němž se spálené pozůstatky umístily do keramické, občas i kovové urny, nebo do dřevěného či látkového obalu, a následně se uložily do malých jamek. Další častý typ hrobu obsahuje kromě popela zemřelého i zbytky pohřební hranice a předměty (*Brandgrubengrab*), zatímco u jiného druhu byly spálené ostatky odděleny od urny a pohřební vybavy (*Brandschüttungsgrab*). Poslední typ se vyskytuje hlavně na severu, avšak nacházíme ho i v ostatních oblastech. Na pohřebišťích se rovněž vyskytují prázdné jámy, snad kenotafy nebo rituální jámy (*putei*). Z východních území, zejména z Polska, známe pohřebišťe, v nichž neexistují jednotlivé hroby. Pozůstatky mrtvých a obětiny zde byly rozptýleny po zemi a pak překryty hlinou.

Před koncem 1. století př. n. l. jsou bohatě vybavené hroby velmi vzácné. Teprve tehdy začalo do nejsevernějších částí Evropy proudit luxusní římské zboží, především stříbrné, mosazné, skleněné a keramické nádoby. Toto vysoce kvalitní zboží zřejmě zůstávalo dlouho v oběhu, než bylo uloženo do země. Některé dánské hroby z 1. století př. n. l. obsahují etruské a kampánské bronzky, jež byly v době pohřbu nejméně tři století staré. Vynikající kvalitu nejlepšího importu dobře dokládají dva skvostné augustovské stříbrné poháry a bronzové nádoby, jež tvoří

celý hodovní servis, nalezené v Hoby na dánském ostrově Lallandu. Stříbrné poháry patří k nejlepším výtvorům řeckořímského kovotepectví a rozhodně nejsou jedinými jeho představiteli na severu (viz níže, str. 86n).

U východních národů a ve Skandinávii byl oblíbenější kostrový pohřební ritus. V mladší době římské se hodně rozšířil po severní a střední Evropě, snad pod vlivem změny ritu v římských pohraničních provinciích. Germáni, kteří se od 4. století usazovali v provinciích, rychle přejímali kostrové pohřbívání. Nejvýznamnější výjimkou jsou anglosaští nájezdníci v Británii, z nichž se většina držela žárového ritu dlouho po svém příchodu na ostrov. Gótové pohřbívali své mrtvé do země ještě před příchodem do říše a tento způsob zachovávali i v Gallii, Itálii a Španělsku. Předměty pohřbené s mrtvými byly většinou skromné a obvykle je tvořily osobní ozdoby. Zbraně a válečná výbava byla do gótských hrobů ukládána jen zřídka. Proto jsou takové hroby často obtížně rozlišitelné od hrobů jiných Germánů nebo římských provinciálů. Jiné národy, jako např. Burgundi, zřejmě převzali pohřební zvyklosti od provinciálů, a jsou tak v dochovaných hrobech prakticky nerozpoznatelní. Totéž možná platí o Francích, když se začali stěhovat na jih.

Budování nákladných nadzemních hrobek nepatřilo ke germánským funerálním zvykům. Theodorichovo mauzoleum v Ravenně je bytostně římská stavba. Zdá se, že i prosté mohyly nebo jiné konstrukce nad hroby byly ve většině krajů poměrně vzácné, třebaže východní národy stavěly mohyly a ve Skandinávii se na hrobech někdy objevují kupy kamenné. Ve Skandinávii se ovšem vyskytují kamenná obložení ve tvaru lodí a setkáváme se i s pohřbíváním skutečných lodí a člunů společně s významnými předáky (zejména ve Švédsku v době stěhování národů).

Nejrozšířenějším druhem germánského pohřebiště v době stěhování národů jsou řadové hroby, kde kostrové pohřby tvoří dlouhé a zřetelné řady, které se často táhnou od nejstarších hrobů ve středu. Taková pohřebiště se obvykle používala velmi dlouhou dobu. Nalézají se od raného 5. století na obou březích Rýna, šíří se mezi Franky, Alamany a jejich sousedy, a nakonec pokrývají většinu západní a střední Evropy. Původ řadových pohřebišť je dosud předmětem sporů. Souvislost s šířením křesťanstvím je pouze jednou z možných hypotéz.

Germánský pohřební ritus je celkově konzervativní, na zvyklostech a místech se lpí po dlouhou dobu, jak to dokládají obrovská žárová pohřebiště na severu, řadové hroby a přetrvávání žárového pohřbu u některých Anglosasů. Málokdy dochází k dramatickým změnám. Šlechtici a králové byli pohřbíváni se svými pozemskými poklady dlouho po přijetí křesťanství a dlouho poté, co se slušelo, aby byli velcí páni ukládáni k odpočinku v kostelech.

Jedním rysem pohřebišť, zejména v době stěhování národů, který bychom asi neočekávali, když uvážíme, jaká péče se věnovala ukládání mrtvých a jejich pohřebním výbavám, je vykrádání hrobů. Máme ho hojně doloženo u hrobů, které se velmi liší svým bohatstvím. Nyní je jisté, že k vnikání do hrobů a k vylupování jejich obsahu často docházelo již nedlouho po pohřbu. Některé bohatě vybavené hroby byly takto téměř úplně vyprázdněny. Pro narušování a vylupování hrobů se nabízí různé výklady – někteří badatelé se dokonce domnívají, že Germáni možná připouštěli i legální odnímání pohřbených předmětů po určitém, nepříliš dlouhém čase. Na hrob se snad pohlíželo jako na dočasné místo odpočinku zemřelého. Jakmile se duše usídlila jinde, nebylo dál potřeba, aby pohřební výbava zůstávala v zemi. Je to zajímavý výklad, nevysvětluje ovšem, proč se potom dochovalo tolik skvěle vybavených pohřbů nenarušených a s nedotčeným obsahem. Je tedy pravděpodobné, že vylupování hrobů nesouviselo ani tak s názory na posmrtný život jako spíše s obyčejnou lidskou chamtivostí a touhou po majetku.

V

OBCHOD A DIPLOMACIE

Římská diplomacie a Germáni

Když se vyspělé kultury a státy setkají s primitivními národy za svými hranicemi, obvykle aktivně rozvíjejí způsoby kontroly, někdy s pomocí armády, častěji prostřednictvím diplomacie a politické manipulace. „Rozděl a panuj“ bylo základem římského státnického umění. Tato zásada se hojně uplatňovala mezi severoevropskými národy a měla nápadný úspěch. Přestože hlavní cíle byly politické, některé výsledky římské politiky ovlivnily i jiné stránky germánské společnosti, takže je třeba udělat si jistou představu o tomto postupu a jeho důsledcích.

Římské snahy ovládnout germánské kmeny zevnitř dosáhly velkého pokroku před kritickým rokem 9 n. l.¹⁾ Největší diplomatickou aktivitu vyvíjeli Římané vůči Cheruskům, kmenovému seskupení, jež spolu s dalšími etniky později rozdrtilo armádu Quinctilia Vara. Cheruskové si roku 6 n. l. zvolili za vojenského vůdce Arminia, pravděpodobně nedlouho poté, co se vrátil ze služby v římské armádě, kde velel pomocným germánským sborům. Zdá se, že Arminiova volba nebyla římským vojenským velitelům proti mysli. Arminius ovšem nebyl jediný Cherusk, který měl zkušenosti s římskou službou a který na vlastní kůži zažil, jaké výhody z toho plynou. Jeho tchán Segestes byl mimořádně věrným spojencem říše již od doby, kdy římská vojska po roce 12 př. n. l. okupovala zarynské kraje. Augustus si ho natolik cenil, že mu dokonce udělil římské občanství. Není známo, co Segesta přimělo k jeho postojům, protože však později prohlásil, že zájmy Říma jsou shodné se zájmy Germánů, muselo to být něco velmi přitažlivého. Segestes nesouhlasil s myšlenkou vzpoury proti Římanům a dělal, co mohl, aby vyrazil Arminiovy plány Varovi. Když konflikt v roce 9 n. l. vyvrcholil,

vystoupil i on proti císaři a po poslední bitvě obdržel podíl na kořisti. Třebaže měl s Arminiem vážné neshody, neopustil svůj kmen a stále snil o návratu Římanů do oblasti na východ od Rýna. Během Germanikova tažení roku 15 n. l. musel Segestes uprchnout před Arminiovými vojsky do impéria a Římané ho usadili v provincii Gallii. Stačil s sebou vzít svou dceru, která čekala s Arminiem syna; potomek cheruského náčelníka později vyrůstal v Ravenně.

Segestesova kariéra je poučná, a to nejen kvůli jednotlivým detailům. O Segestovi jsme se zmínili, protože byl tchánem velkého osvoboditele Germánie a protože se jeho osud propletl s významnými událostmi. Kolik náčelníků se podobalo Segestovi, kolik bezejmenných a neznámých mužů stálo na straně římské moci? Kolik jich chápalo, že pro Germány může být něco výhodnějšího než služba u římského vojska? Prakticky hned na začátku germánských vztahů s Římem je nastoleno téma, jež se bude ozývat, dokud v západní Evropě potrvá římská moc.

Silně prořímské postoje zaujímal také mnohem bližší Arminiův příbuzný – jeho bratr Flavus. Tento muž sloužil po roce 4 v Tiberiově armádě a mezi jezdci bychom ho našli i roku 15 n. l., kdy Germanicus vpadl do zarynských krajů. Své názory nikdy nezměnil, přestože se vyhlídky na konečné vítězství Říma postupem doby zcela vytratily. Když Tacitus rekonstruuje rozmluvu mezi Flavem a Arminiem, v níž oba vysvětlují svá stanoviska, nechává Flava vyjmenovat důvody, které ho přiměly k vystoupení na straně impéria. Flavus zdůrazňuje finanční odměny, vojenské počty, císařovo bohatství, velikost Říma a strašlivý trest za vzpuru. Jde o zdravě římský názor, který v podstatě shrnuje všechno, co nejvíce působilo na germánské velitele. Podobné pohnutky lze připisat Boiocalovi, náčelníkovi Ampsivariů, jehož během velké vzpoury musel Arminius držet v okovech. To Boiocalovi nezabránilo sloužit Římu. Zůstal věrný římským císařům celých padesát let, ale ani taková loajalita nevynesla jeho kmeni zvláštní výhody, když hledal novou půdu k osídlení.

Nejzřetelněji na tyto muže působila moc římských peněz, která se projevovala rozmanitými způsoby. Bohatými dary se daly poměrně snadno prohloubit majetkové rozdíly mezi předáky a zbytkem kmene. Tyto rozdíly se pochopitelně zvětšily, když římské legie překročily Rýn

a Dunaj. Přístup k bohatství, o jakém se před příchodem římské moci nikomu ani nesnilo, umožnil germánským předákům, aby se obohatili, zvětšili svou družinu a pokusili se ovládnout společnost, jež do té doby společenské rozvrstvení téměř neznala. Příležitost, kterou jim otevřely římské peníze, mnozí využili, i když to znamenalo rozdělení kmene. Tak nebezpečný národ, jako byli Cheruskové, se dal touto cestou oslabit a rozpoltit vnitřními sváry. Diplomatické úspěchy Říma byly značné, a to nejen za Augustovy a Tiberiovy vlády, ale i později, zejména v zemích severně od středního Dunaje.

Když ve čtyřicátých letech 1. století n. l. Cheruskové opět vystupují v historických pramenech, dosáhly již římské diplomacie postupy svého ničivého účinku. Za pouhých třicet let byli ze scény odstraněni téměř všichni přední mužové kmene. Zůstal jen jeden z nich, Italicus, syn Flavův a synovec Arminiův, pobývající od svého narození v Římě. V roce 47 n. l. mu císař Claudius vrátil vládu nad Cherusky, nikoli však jako domorodému králi, ale jako římskému občanovi, který panuje cizímu národu. Takové postavení muselo vést k nápětí uvnitř kmenové společnosti, a brzy se střetli řadoví Cheruskové se skupinou bojovníků, jimž se zdála Italikova donucovací moc příliš silná. V prvním kole Italicus zvítězil, později si však zneprátelel většinu kmene svými absolutistickými snahami a musel uprchnout. Nakonec byl s pomocí langobardských bojovníků svému lidu znovu vnučen.

Diplomacie hrála velkou úlohu při snahách impéria udržovat mír na středním Dunaji. Drusus Caesar učinil roku 19 n. l. Kváda Vannia vládcem velkého území severně od řeky. Vannius postupně rozšířil své království o Čechy a Moravu, a moc si udržel až do roku 50, kdy ho jeho soukmenovci vyhnali. Vlády se chopili jeho synovci Sido a Vangio, kteří během následujících dvaceti let zjistili, že Řím je ochoten poskytovat jim finanční, a dokonce i vojenskou pomoc. Vannia a jeho rodinu Řím neopustil, a staral se o ně pro případ, že by měli opět sloužit římským zájmům. Mnohem později, ve 3. a 4. století, udržovaly země severně od středního Dunaje zvláštní vztahy s římskou říší, a to v takové míře, že život jejich obyvatel se asi příliš nelišil od života provinciálů v římském pohraničí (viz níže, str. 138).

Od 2. století máme k dispozici jen nečetná svědectví o diplomatic-

kých kontaktech mezi říší a germánskými předáky. Zdá se však, že Římané i nadále kontrolovali národy usídlené poblíž hranic. Ve čtyřicátých letech 2. století ustanovil císař Antoninus Pius Kvádům krále a vyhověl tak žádosti celého kmene. Současníci považovali tuto událost za takový úspěch, že jí dokonce zaznamenali na mincích (legenda *Rex Quadis datus* – Kvádům dán král). Peněžité podpory, k nimž se uchylovali někteří císaři z 1. století, byly jistě vypláceny i v 2. století a Římané si jimi stále častěji zajišťovali věrnost nebo mír. Čas od času byla barbarům poskytována vojenská pomoc a dodávky potravin. Bohaté dary, které dostávali barbarští předáci a místní elity, zanechaly své stopy v germánské archeologii. Rozlišení mezi dary a předměty získanými obchodní činností je často prakticky nemožné, mimo jiné i proto, že obchodníci často plnili diplomatické úkoly.

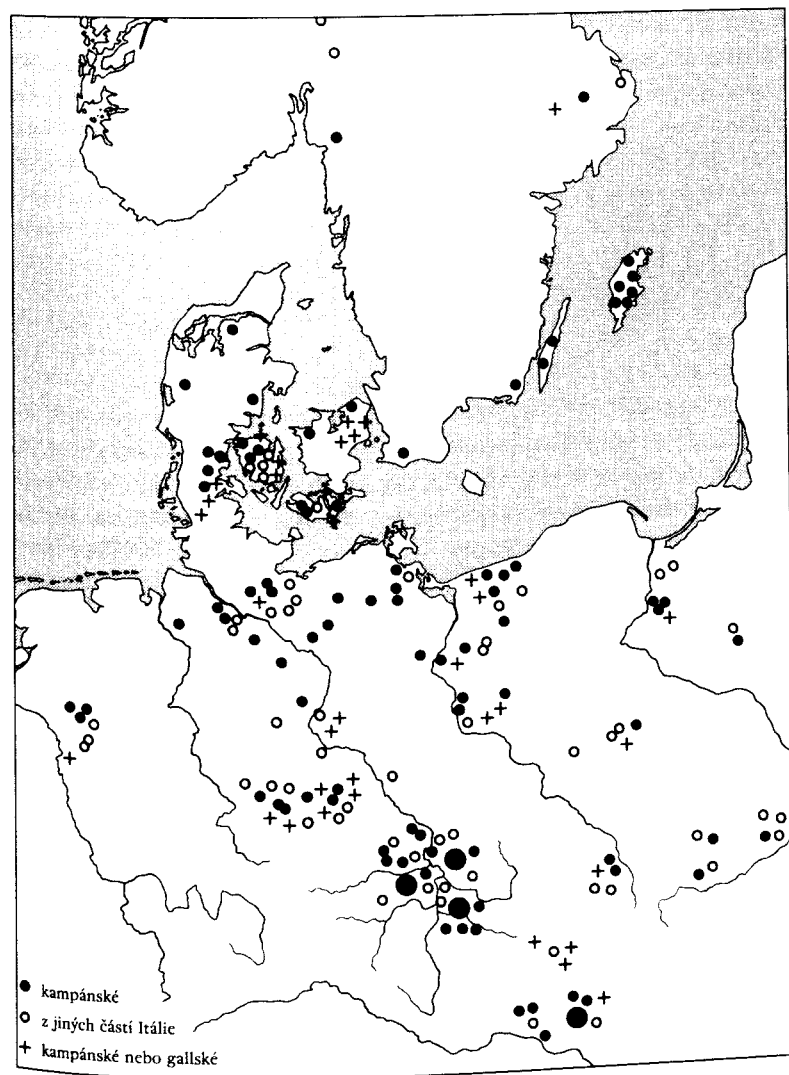
Obchod s římskou říší

Římská obchodní činnost v Germánii je ohromující svým rozsahem a zeměpisným záběrem.²⁾ Římské výrobky nacházíme v severním Holandsku, v rovinatých krajích severního Německa, v Norsku a Švédsku, v Pověslí, západním Rusku, ve východobaltských zemích, na Ukrajině, v Podněpří i na březích Donu. Předměty se objevují často v překvapivém množství, zejména když si uvědomíme, že nálezy tvoří jen nepatrný zlomek toho, co se původně dostalo do rukou barbarů. Ukládání určitých druhů zboží do hrobů a votivních depotů způsobilo, že některé složky obchodu známe lépe než jiné. Nádobky z bronzu a stříbra, skleněné zboží a keramika pochopitelně vzbuzovaly větší pozornost než méně nápadné předměty jako např. spony. Římské látky a potraviny jsou archeologickou cestou převážně nerozpoznatelné, třebaže mohly hrát v obchodu důležitou roli. Část dovezeného zboží představuje pro badatele zvláštní problém. Jak si vyložit velké množství římských zbraní z mladší době římské, nalezené na severu? Jde o kořist z úspěšných válek nebo o projev obchodní činnosti? Větší sady římských mincí (zpravidla stříbrných denárů) a jednotlivé kusy objevované po celé Germánii také vzbuzují řadu otázek. Kdo tyto mince používal a k čemu? Sloužily opravdu ke směně, třeba v omezené míře, nebo

měly pouze hodnotu kovu? I výskyt stříbrných nádob lze vykládat různě. Některé z nich jsou natolik kvalitní, že šlo bezpochyby o dary, jež barbarští vůdcové dostávali od římských úředníků a snad i od samotných císařů. Tak skvělé předměty zcela jistě nepatřily k normálnímu obchodnímu artiklu.

Organizace a řízení obchodu za římskými hranicemi jsou špatně zdokumentovány. O římských *negotiatores* slyšíme jen zřídka, a když jsou přesto v pramenech zmiňováni, vzniká podezření, že se jejich zájmy neomezovaly výhradně na obchod. Za Nerona cestoval jistý římský jezdec do baltských zemí, kde navštívil *commercia* (obchodní střediska) a vrátil se s velkým množstvím jantaru, který byl užít k výzdobě císařských her v Římě. Musel mít také příležitost navázat jiné kontakty a snad i nashromáždit informace, které neměly s obchodem nic společného. V případě Quinta Atilia Prima, který někdy ve 2. nebo na počátku 3. století působil mezi zadunajskými Kvády, stojíme na pevnější půdě.³⁾ Atilius byl tlumočnickem a centurionem v římském vojsku a buď začal později sám obchodovat s germánskými usedlíky severně od hranice, čímž bezpochyby využíval styků navázaných během vojenské služby, nebo na obchodní styky dohlížel. Zemřel na území Kvádů a lze předpokládat, že své obchodní operace řídil z tamní základny. Musely existovat i jiné obchodní firmy, dosud se však pro tento předpoklad nalezly důkazy. Lidé jako Atilius měli výhodné postavení a mohli vykonávat i jinou než obchodní činnost. Shromáždování zpráv, cílevědomé nebo příležitostné, bývalo odedávna druhým zaměstnáním obchodníků, kteří udržovali kontakty s obyvateli na druhé straně hranice. Rakousko-uherská monarchie spoléhala na židovské obchodníky, kteří její vojenské představitele informovali o dislokaci vojsk v Rusku. Bývalý voják Atilius jistě věděl, co má hledat, a každá informace, kterou poskytl, byla spolehlivější než informace od neřímských agentů.

Germáni nebyli pouze pasivními příjemci zboží dodávaného římskými obchodníky. Hermundurové sídlící severně od horního Dunaje, uzavírali své obchody nejen bezprostředně u hranic, ale docházeli až do Augsburgu, hlavního města provincie Raetie. Je jisté, že ve svém podnikání nebyli sami. V druhé polovině 2. století stanovil Marcus Aurelius místa a dny, kdy mohli provinciálové směňovat zboží s Markomany,

Nálezy raně římských bronzových nádob v Germánii
(podle J. Kunowa)

a ukončil tak období neřízeného obchodování.⁴⁾ Je pravděpodobné, že většinu obchodů uzavírali římsí a germánští kupci v uznávaných obchodních střediscích v Germánii nebo na významných základnách. Západní Balt natolik přitahoval římské zboží, že musíme brát vážně myšlenku, že zde, pravděpodobně na jednom z dánských ostrovů, bylo nejméně jedno překladiště, odkud se zboží posílalo do jiných částí jižní Skandinávie. Takové obchodní uzly jsou nutné i z geografických důvodů. To, že v římské říši fungovala střediska podobná pozdějším emporiím v Hedeby a Birce, nepůsobí nijak fantasticky.

Archeologické nálezy jasně mluví o určitých druzích zboží, které se dovážely z říše do Germánie. Známe velké množství bronzových nádob (více než 1600) z pohřebišť a jiných nalezišť, které pocházejí z 1. a 2. století. Předměty z 1. století jsou převážně kampánského původu. Hlavními typy jsou elegantní vědra na víno, pánve s plochým držadlem, džbánky a ploché talíře. Přestože se vyráběly masově, šlo o kvalitní předměty. Některé z nich byly možná darovány předním Germánům a nepatřily tedy mezi obchodní zboží. U dovezených bronzů převládaly picí soupravy: vědro na přechodné uložení, naběračka a sítko na servírování a stříbrný nebo skleněný pohár. V průběhu doby začaly do Germánie přicházet výrobky z galských dílen a koncem 2. století barbarští trh zcela ovládly. Nejvýznamnějším výrobkem ze severozápadních provincií bylo takzvané hemmoorské vědro, malý kbelíček s rukojetí, často s figurálním vlysem pod okrajem, vyráběný dílnami poblíž Cách v dolním Německu. Jiné bronzové nádoby se dovážely ze zemí na středním Dunaji a ze severního Balkánu.

Vybrané skleněné zboží je další výraznou složkou raného římského importu. Mnoho kusů je pravděpodobně italského původu, přesné místo výroby však nelze spolehlivě určit. Podle některých indicií existovala ve stejné době řada výrobních středisek. Přední Germáni si velmi cenili kvalitních skleněných nádob. Západobaltské nálezy, jež pocházejí hlavně z hrobů, jsou zvláště pozoruhodné, avšak pěkné poháry a misky se nacházejí i ve Švédsku, Polsku a po celé střední Evropě. Několik nádob je velmi vzácných, dokonce jedinečných, a můžeme předpokládat, že šlo o pečlivě vybrané osobní nebo oficiální dary. Jednou z nich je modrá skleněná miska potažená stříbrem a s páskem na okraji, kde

je napsáno EVTWTWC („pro štěstí“). Miska byla nalezena v hrobu ve Varpelevu na Sjællandu, který lze datovat do 3. století. Jiné, pozdější výrobky byly pravděpodobně zvláště přitažlivé pro germánský vkus. Patří k nim např. skleněné picí rohy vyráběné v kolínských dílnách ve 3. století. Většina známého skla byla vyrobena ve 3. a 4. století. Ne všechny nádoby musely ovšem pocházet ze severořímských provincií. Černo-
mořská města mohla snadno vyvážet zboží do jižního Ruska či do viselské pánve a východobaltských zemí na severu. Jistě západní jsou však známé válcovité poháry s malovanými postavami lidí a zvířat, jichž máme k dispozici více než dvacet kusů, hlavně z pobřežních krajů u Baltského moře a z ostrovů. Rozmístění, jak se zdá, vypovídá o námořním charakteru tohoto obchodování. Pravděpodobně černo-
mořského původu jsou sklenice z dosti tlustého olivově zeleného skla. Je zajímavé, že si našly cestu nejen na východní Balt, ale i do jižního Norska, kde se jich dosud našlo patnáct. Záliba v kvalitním skleněném zboží nezmizela ani po zániku římských výrobních středisek. Francké sklo docházelo do severských krajů i v 5. a 6. století a používalo se při aristokratických hostinách.

Nejnápadnějším importem jsou stříbrné nádoby, původně určené pro stolování a často mimořádně kvalitní. Jednotlivé nálezy pocházejí většinou z hrobů, zejména bohatě vybavených hrobů lubieszewské skupiny, které datujeme do 1. století n. l. a do doby bezprostředně následující. Nejlepší nádoby byly zatím objeveny na severoněmecké rovině, v Dánsku a na dánských ostrovech. Později se s nimi setkáváme severně od Dunaje a v zemích u Černého moře. Je snadnější tyto znamenité kusy považovat za diplomatické či vznešené dary než za obchodní zboží nebo kořist. To rozhodně platí o dvou pohárech z hrobu v Hoby, které tvořily součást bohatého stolního servisu stříbrných a bronzových nádob, pocházejícího z poloviny Augustovy vlády. Oba nesou jméno výrobce Cheirisofa a podpis dřívějšího vlastníka Silia (pravděpodobně hornogermánského legáta Gaia Silia). Významná je i jejich váha. Chceme-li najít obdobu pohárů z Hoby, stačí si prohlédnout předměty z pokladu v Boscoreale u Pompejí. Stříbrné talíře se pochopitelně nevyskytují mezi náhodnými nálezy a v pokladech. Existuje však jedna výjimka.

Stříbrná mísa s *emblémem* Athény pocházející z hildesheimského pokladu

Nejvelkolepější nález stříbra z raného císařství se podařil pruskému pěšákovi u Hildesheimu roku 1868.⁵⁾ Tvořilo jej přes sedmdesát stříbrných nádob, vesměs v dobrém stavu, přestože mnohé z nich byly používány a opravovány již desetiletí předtím, než spočinuly v zemi. Některé kusy jsou mimořádně kvalitní a špatně by se nevyjímaly ani v nejvznešenějších hodovních síních impéria. Patří k nim mísa s plastikou Athény na dně a jiná s hlavou malého Herkula. Jádrem pokladu, jak se zdá, tvoří řada stolních souprav. Jsou tam však také podnosy a skládací trojnožka pod stůl, vše ze stříbra. O dataci hildesheimského pokladu se dosud vedou spory. Dřívější důraz na 1. století př. n. l., zakončení v augustovské době a spojitost s Quinciliem Varem současní badatelé nesdílejí. Je těžké představit si, jak Varovi cestou veserskými lesy chrastí v zavazadlech takový náklad, a některé nádoby jsou na něj v každém případě příliš pozdní. Pro zakopání lépe vyhovuje doba neronská až raně flaviovská a samotné předměty byly vyrobeny v různých fázích 1. století př. n. l. Jak se však dostaly do Germánie? Nezapadají mezi

ostatní obchodní zboží a i jejich kvalita je vysoká. Ve svobodné Germánii, kde se většina dovezeného stříbra vyskytuje v hrobech, nemá podobný poklad obdoby. Nejpravděpodobnější je, že se jednotlivé kusy dostávaly na sever postupně, snad od augustovské doby do poloviny 1. století n. l., a že šlo o dary předním Germánům (možná jedině dynastií) nebo kmenové skupině v kraji mezi Vesperou a Labem, s níž byly udržovány kontakty i po roce 9 n. l.

Nyní před sebou máme velký soubor předmětů, významně zvětšený v osmdesátých letech našeho století. Od 19. století přicházely zprávy z jižního a západního Ruska o nálezích klasického a byzantského stříbra a bronzů. Řecká keramika a kovové zboží sem pronikaly z kolonií u Černého moře již od 6. století př. n. l. a tomuto materiálu se věnovalo více pozornosti než méně významnému římskému importu. Práce od roku 1979 významně pokročily a naše názory doznaly velkých změn.⁶⁾ V evropském Rusku byly objeveny jak stříbrné nádoby, tak nejrozmanitější druhy zboží, a to nejen u Černého moře, ale i v samém centru země. Tyto nové informace se k západním badatelům dostaly teprve nedávno a jejich vyhodnocení proto může být jen prozatímní. Je také třeba zdůraznit, že to, co máme k dispozici, je nepatrný a možná ani ne reprezentativní vzorek. Nálezy však jednoznačně prokazují, že obyvatelé ruských stepí získávali zboží nejen z černomořských a egejských měst, ale také z Itálie, z provincií na středním Dunaji a snad i z Gallie. Většina známého importu patrně pochází z doby od 1. století př. n. l. do 2. století n. l. Do značné míry jde o stejné druhy předmětů, jaké známe ze svobodné Germánie.

Od 19. století se ví, že řada velkých mohyl na dolním Donu obsahuje velmi bohaté pohřební vybavy.⁷⁾ Na několika místech proběhly po roce 1970 výzkumné práce a výsledky byly ohromující. Hojně se vyskytují římské bronzы z 1. a 2. století, mnohé z nich stejného typu, jaký nacházíme za Rýnem a Dunajem. Byly objeveny znamenité stříbrné nádoby ze středomořských dílen, které se k dolnímu Donu pravděpodobně dostaly přes černomořská obchodní střediska. Oblast má bezesporu složitou a pohnutou historii. Domněnka, že tento materiál dospěl k místním náčelníkům přes jediného zprostředkovatele, by byla jistě ukvapená. Mohlo se jednat o kořist ze snadno napadnutelných a boha-

tých černomořských měst stejně jako o obchodní výměnu. Dolní Don mimoto odděloval stepi, po nichž se potulovala nomádská etnika, od různorodějších krajín obývaných usedlejšími zemědělskými národy. Tato situace vyžadovala diplomatickou kontrolu a část skvělého dovezeného zboží mohla tedy plnit i zvláštní úlohu.

Římský import je v západním Rusku mnohem rozšířenější, než se obvykle ví. Je málo pravděpodobné, že by se v budoucnu objevil soubor nálezů, který by měl převratný význam. Zdá se však stále jasnější, že obchodní či jiné kontakty římských kupců sahaly hluboko na východ od germánských sídel, snad až k řekám, které se vlévají do Kaspického moře. Proto nás nemůže příliš překvapit, že v Tretjakách na středním Donu narazili archeologové na náčelnický hrob, který vedle římského importu obsahoval kovové předměty z chanské Číny.

Římské zbraně a jiná vojenská výstroj pronikaly do Polabí, Jutska, na baltské ostrovy i do Švédska a Norska. Jako příklad mohou sloužit velké votivní depoty v rašeliništích u Thorsbjergu, Nydamu a Vimose, prozkoumané v polovině 19. století, a depoty u Ejsbølu a Illerupu, kde se kopal v nedávných letech. Od počátku 2. století se zbraně objevují s jistou pravidelností i v severoněmeckých a skandinávských hrobech a po polovině 3. století jejich počet postupně roste. Mladší kusy, zejména meče, jsou nezdědky vysoce kvalitní. Vzorované čepele s ocelovým ostřím se nezvykle často nalézají ve votivních depotech v Jutsku, zatímco meče s vykládanými figurálními vzory máme doloženy od Ukrajiny na východě až po Norsko na západě. Z ostatní výstroje se občas vyskytují přilby a ve větší míře kopí či oštěpy. Pominout nesmíme ani části štítů a koňské postroje. Zatím se stále vedou spory o to, jak se tato výzbroj dostala k severským národům. Je pochopitelné, že výklady bývají mnohdy odlišné. Někteří badatelé soudí, že jde o předměty přivezené Germány, kteří se vrátili ze služby v římské armádě, podle dalších se jedná o kořist z nájezdů nebo delších tažení a zaznívají i názory, že zbraně byly součástí darů posílaných vysoce postaveným barbarům. Neměli bychom však vylučovat obchod, a sice jak podloudný, tak uznávaný.³⁾ Je pravda, že od počátku 3. století, ne-li dříve, bylo vyvážení zbraní, brnění, železa, koní, peněz, obilí, soli a jiných důležitých produktů zákonem zakázáno. Jak účinný však mohl být takový zákaz v podmín-

kách římské říše? A můžeme si být jistí, že římscí velitelé zákaz vždy dodržovali a odolali všem pokušením? Je snadné připomenout si současné evropské státy, které porušují sankce nebo přehlížejí zákaz vývozu zbraní, jenž samy zavedly. Samo množství římských zbraní na severu, zejména mečů, obchodování se zbraněmi přinejmenším naznačuje. Na základě dostupných svědectví nelze rozhodnout, zda šlo o neoficiální soukromé podnikání nebo o selektivní podporu některých kmenových uskupení.

Všichni badatelé, kteří zkoumali římský obchod s Germány, si povšimli, jak špatně jsme informováni o germánském vývozu do římské říše. V Germánii se nevyskytovala žádná naleziště drahých kovů a nerostné bohatství, snad s výjimkou železa, bylo poměrně omezené. To ostatní starověké spisovatele příliš nepřítahovalo. Ženské vlasy, z nichž se vyráběly provazy k *ballistám*, husy a vepřové sádlo mohly tvořit jen malou část zahraničního obchodu. Základním zbožím byli patrně otroci, zvířecí produkty (kůže, maso), a snad i jiné zemědělské produkty. Tyto věci se v archeologických nálezech pochopitelně vyskytují jen vzácně.

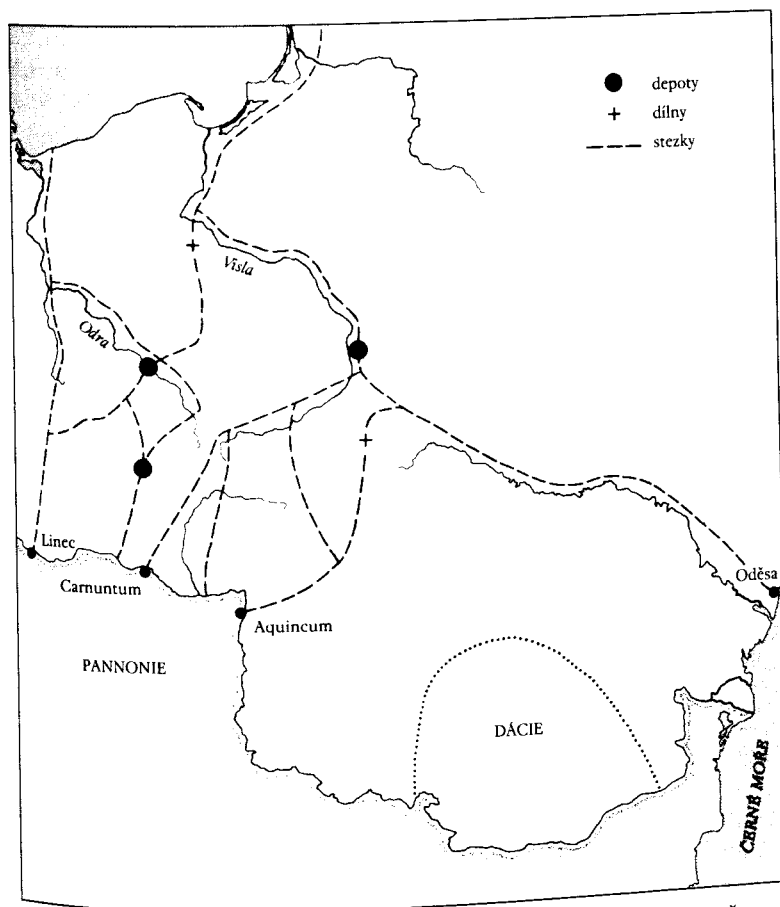
Největší zájem v římské říši vzbuzoval jantar z baltského pobřeží, který byl z ekonomického hlediska možná nejméně významným vývozním artiklem Germánů. Obchod s jantarem sahá hluboko do prehistorie a probíhal dávno předtím, než se římscí obchodníci vydali od Dunaje k východnímu Baltu (zejména na Samlandský poloostrov). Jisté je, že tam cestovali za Neronovy vlády, ale pravděpodobně pronikli na sever již mnohem dříve. Archeologické doklady obchodu s jantarem se v posledních letech velmi rozhojnily. Surový jantar byl ve větší míře objeven v okolí Vratislavi na přechodech přes Odru. Zboží ovšem pochází z 1. století př. n. l. a nemuselo tedy směřovat do Itálie. Skutečnost, že Římané jantar využívali, dokládají nejenom antické výrobky z opracovaného jantaru, ale i římské mince, zejména sestercie, nalézané ve velkém množství poblíž Samlandu. V druhé polovině 2. století znesnadňovaly pohyb mezi Podunajím a Baltem války a obchod se poté – jak se zdá – soustředil do Kolína nad Rýnem. K dolnímu Dunaji se jantar dostával i ve 4. století, snad prostřednictvím Sarmatů. Jen stěží můžeme předpokládat, že šlo o významnou složku obchodu. Spíše bychom

očekávali více dokladů o vyvážení kůží a kožešin, kterým se baltská oblast později vyznačovala. V Tacitově *Germánii* je pouhá zmínka o tomto zboží, nicméně žádná jiná spolehlivá zpráva o obchodu s kožešinami neexistuje.

Již dlouho se tušilo, že na dánském ostrově Fyn bylo významné obchodní středisko, zejména v oblasti Gudme na východě ostrova, pouhých pět kilometrů od moře.⁹⁾ Před více než sto lety odhalila průkopnická studie Fredrika Sehesteda významnou koncentraci bohatých nálezů z mladší doby římské a z doby stěhování národů okolo Gudme. V nedávné minulosti byl tento materiál doplněn mnoha novými nálezy – mincemi, sponami a jinými ozdobami, zlomky stříbrných talířů, brakteáty a dalšími předměty z poměrně omezeného prostoru. Objevují se také osady a pohřebiště z té doby a sledují se spojitosti s pobřežními nalezišti. To vše vzbuzuje dojem mocenského centra s rozsáhlými zámořskými styky v mladší době římské a v době stěhování národů.

Nálezy zlata a stříbra z okolí Gudme jsou ohromující svým množstvím a dosud nemají v Germánii obdoby. Stříbrné a zlaté římské mince jsou zvláště pozoruhodné, protože se zpravidla vyskytují jen v ojedinelých nálezech a ne jako součást pokladů. Většina z nich byla pravděpodobně ztracena v 5. a 6. století, některé však byly ukryty již ve 3. a 4. století. Překvapení vyvolávají i jiné zlaté a stříbrné předměty, neboť je jasné, že sem byly přivezeny k přepracování. Takový byl osud rozlámaných stříbrných římských talířů, které měly být v Gudme přetaveny. Hojně se také vyskytují zlaté brakteáty a spony, které spolu s jinými předměty nacházíme ve velmi rozsáhlém prostoru. Oblast obývaná nebo využívaná v mladší době římské a v době stěhování národů snad dosahovala rozlohy až 200 hektarů.

Při podrobném zkoumání oblasti jsou patrné spojitosti s námořním obchodem. Poprvé to vyšlo najevo roku 1833, když se v Lundeborgu, přístavu nedaleko Gudme, našel velký zlatý poklad vážící přes 4 kilogramy. Jde o druhý největší zlatý poklad z doby stěhování národů, který dosud známe z Dánska. Archeologické práce na pobřeží severně od přístavu nyní odhalily velké naleziště z konce mladší doby římské a z pozdějších dob. Podobně jako v Gudme je lokalita velmi bohatá na artefakty, včetně římského importu a předmětů z drahých kovů.

Jantarové obchodní stezky spojující Pobaltí s Dunajem a Černým mořem

V Lundeborgu se provozovala řemesla a místo patrně sloužilo jako přístav neboli *emporium*; lze ho tudíž považovat za předchůdce známých *emporií* v Hedeby a Birce, která fungovala ve vikingské době. Na západním Baltu musely existovat i jiné přístavy, ale výzkumné práce jsou teprve v počátcích. Zdá se, že jeden ležel v době stěhování národů

v Nyborgu, asi 17 kilometrů severně od Lundeborgu. Jasnějším příkladem je bohaté naleziště v Dankirke u Ribe v jihozápadním Jutsku, kde se našel import z 5. století, zejména sklo. Dalším takovým místem je Sorte Muld u Svaneke na ostrově Bornholmu, který se vyznačuje rozsáhlým sídlištním komplexem pouhé dva kilometry od moře. Převládá tu římský import, hlavně stříbrné mince, a rozvíjela se tu rozmanitá řemesla včetně výroby jemných šperků. V pozdější době jsou patrné i kontakty s Porýním. Obchodní mechanismy, které působily na místech jako Lundeborg a Sorte Muld, nejsou zatím zcela jasné. Jisté však je, že od mladší doby římské udržovali předáci na západním Baltu styky (možná i přímé) s římským světem a dovedli si opatřit značné množství zlata, stříbra a pravděpodobně i jiného zboží, které se nenašlo.

Nejzřetelnějším projevem obchodních kontaktů mezi impériem a severskými národy jsou římské mince a jejich velké množství v Germánii – zejména stříbrných – je tématem četných diskusí.¹⁰ Vyskytují se jak v pokladech, často velmi objemných, tak jednotlivě. V současnosti známe více než 500 pokladů, které jsou jen malým zlomkem toho, co kdysi spočinulo v zemi, a ještě menším zlomkem všech peněz obíhajících za římskými hranicemi. Pokud se dochovala jedna mince z tisíce, jejich celkový počet musel kdysi dosahovat miliónů. Tento jev byl dobře znám Tacitovi, který psal koncem 1. století n. l. Tacitus uvádí, že Germáni poblíž hranic užívali při obchodním styku mince, zatímco vzdálenější národy provozovali výměnný obchod. Barbaři prý dávali přednost starším mincím se zoubkovaným okrajem a s obrazem vozu s dvouspřežím. Tento výklad by se mohl zdát logický, protože denáry z doby republiky, o nichž se Tacitus zmiňuje, obsahovaly vyšší procento stříbra než pozdější ražby. Skutečnost je však poněkud jiná. Nálezy z 1. století Tacitovy údaje nepotvrzují a přestože mince z doby republiky opravdu přecházely přes hranice, nedělo se to velkým počtu. Dalo by se očekávat, že mince císařů julsko-klaudijské dynastie (před Neronovým častým znehodnocením denáru) budou v Germánii zvláště oblíbené. Ani to však neplatí. V pokladech se častěji objevují mince z druhé poloviny 1. a z 2. století. Pouze ražby císaře Commoda z osmdesátých let 2. století nejsou příliš četné, což zčásti způsobilo obecné znehodnocení měny, zčásti snad dlouhé markomanské války. Mince

v Germánii obíhaly i na počátku 3. století, ačkoli šlo většinou o starší ražby. Není nijak nezvyklé nalézt mince z 1. a 2. století v pokladech zakopaných ve 4. nebo dokonce až v 5. století.

Římské mince pronikly dále na východ, než se obvykle připouští. Množství mincí, které se dostalo do západního Ruska, bylo značné. Opět převažují stříbrné ražby, zlato je vzácné a bronz se vyskytuje jen příležitostně. Největší koncentrace mincovních nálezů je v Podněpří a některé objevy byly učiněny i ve východnějších krajích směrem k Volze. Zdá se, že většina mincí byla součástí pokladů, neboť nálezy jednotlivých kusů jsou zatím řídké. Nelze však vyloučit, že nás v tomto směru čekají ještě mnohá překvapení. Mezi mincemi převládají ražby z druhé poloviny 1. a z 2. století a nejvíce jich pochází z let 160 až 180. Od Commodovy vlády se příliv peněz zastavil, ačkoli tu i nadále obíhaly starší mince, které nacházíme v pokladech ze 3. a 4. století. Jak se tyto mince dostaly na Ukrajinu? Obchod černomořských měst s obyvateli úrodných rovin ve vnitrozemí měl nepochybně dlouhou tradici. Zájem vzbuzovalo obilí a jiné plodiny, které si nacházely cestu do římských provincií. Předpokládáme-li, že denáry z doby republiky, nalezené ve velkém množství v Rumunsku, získali místní předáci výměnou za otroky, mince z Ukrajiny mohly sloužit ke stejnému účelu. Neustálé válčení kočovníků a polokočovníků jistě zajišťovalo stálý přísun otroků.

Zdá se, že množství zlatých mincí, které se dostalo do Germánie, bylo poměrně malé. Rozptýlené aurey z augustovské doby na horní Veseře snad původně představovaly část kořisti, kterou Germáni dobyli na nešťastné armádě Quinctilia Vara. Jinak se zlaté mince z 1. a 2. století nacházejí až na několik pokladů jen zcela výjimečně. Tento obraz se začal měnit teprve ve 3. století. Měna, která měla tak vysokou hodnotu, byla pravděpodobně méně lákavá než stříbro. Tato skutečnost může vypovídat o tom, jak se mince používaly. O bronzových mincích se sice Tacitus nezmiňuje, my však víme, že v Germánii obíhaly. Nenalzáme je ve velkém množství, ale fakt, že se vůbec vyskytují, stojí za povšimnutí. Bronz z 1. století je roztroušen na mnoha místech *barbarika* a nesetkáváme se s ním pouze u hranic. Například v okolí Lodže v jižním Polsku, více než 200 mil severně od Dunaje, jsme zaznamenali řadu asů z 1. a 2. století všech hodnot. Také u Baltského moře se stále nacházejí

jednotlivé kusy bronzových mincí. V dnešní Litvě a Lotyšsku se v hrobech a na sídlišťích objevuje překvapivě velký počet sesterciů. Snad se v tom odráží místní obchod s jantarem. Bronzové mince z pozdního císařství nejsou běžné, vyskytují se však častěji, než je obecně známo. Vcelku lze konstatovat, že asy v Germánii nebyly ani kuriozitami, ani jakýmsi druhem ozdob. Jen tak vysvětlíme jejich teritoriální rozšíření i relativní množství.

Vraťme se však ke stříbrným pokladům. Bylo zjištěno, že pokud jde o složení, neliší se germánské poklady od pokladů ukrytých v římských provinciích. Mincovní soubory, které byly dosud odkryty, jsou v podstatě zcela analogické. Zdá se, že se neuplatňoval žádný zřetelný výběr, jak se často tvrdilo. Co to znamená pro funkci mincí v *barbariku*, by mělo být jasné. Mince na obou stranách hranice závisely na stejných ekonomických faktorech a po svém stažení z oběhu podléhaly stejným principům výběru.

Co tedy „děly“ mince za hranicemi? Zdá se stále jasnější, že římské stříbrné mince plnily úlohu primitivní měny, a to nejen v pohraničí, jak uvádí Tacitus, ale i v mnohem vzdálenějších oblastech. Jejich rozšíření od Rýna až k Volze, existence jednotlivých nálezů i větších pokladů, složení těchto pokladů a přítomnost malého množství bronzů, to vše nám naznačuje, že se mince nedovázely jen pro obsah kovu. Musíme však znovu zdůraznit, že šlo o *primitivní* druh měny. Peníze se s velkou pravděpodobností nepoužívaly k usnadnění každodenních transakcí, ale k zaplacení závazků, k platbě za služby a v neposlední řadě k vzájemnému obdarovávání. Měly tedy podobnou funkci jako mince keltské v předřímské Evropě. Do tohoto prostředí musíme také zasadit římské peněžité dary, o nichž se čas od času zmiňují naše prameny. Je dost dobře možné, že byly častějším nástrojem ovládnutí ze zahraničí, než je zřejmé z literárních pramenů. Pouhý fakt, že se tributy mohly vyplácet v penězích, musí naznačovat, že mince neměly funkci ozdoby nebo čistého mincovního kovu. Starší komentátoři římského vývozu do severovýchodních oblastí i někteří pozdější autoři se omezují na systém, kdy se zboží vyměňuje za zboží nebo za peníze. Ryze komerční výměna však dostatečně nevysvětlí všechny materiály, který nalézáme za hranicemi, ani neuspokojí hospodářské antropology, kteří studují vztahy mezi

vyspělými státy a primitivními společnostmi. Většina směn u takových nesourodých společností prý nevyužívá trhy a zprostředkovatele. Většina transakcí nesouvisí s obchodem, ale se společenskými vztahy, diplomacií, politickým postavením a vzájemným uznáváním. Nechceme říci, že ve svobodné Germánii vládl obchod, jaký známe my, ani nechceme zpochybňovat významnou roli *negotiatores*. Uznáváme jí. Chceme však docílit širšího pohledu na směnu, která probíhala v *barbariku*, a víme, že se zabýváme velmi složitým problémem, jemuž zatím plně nerozumíme.

Jednou z možností, jak chápat luxusnější část římského importu, je dát jí do souvislosti s aspiracemi a potřebami barbarických elit. Germánská společnost byla ovládána spíše válečnickými elitami než vládci obdařenými trvalou mocí. Římské zboží se za hranicemi nešířilo na základě svobodného trhu, ale ve volném systému řízeného obchodu, který nebral v úvahu jen vztahy čistě ekonomické. Tento obchod se zaměřoval na přední muže, kteří tvořili družiny králů a jiných vůdců, muže, jejichž loajalitu se snažili získat jak jejich vlastní vládci, tak Řím, a kteří pravděpodobně kontrolovali veškeré zboží, jež mohly severské země nabídnout říši (např. bojovníci, otroci, živočišné produkty). Tyto vztahy vysvětlí většinu římského importu v 1. a 2. století. Později došlo ke změnám a funkce obchodu se rozšířily. Za hranice proudilo více zboží denní potřeby, které se dostávalo na širší trh. Není těžké vysvětlit, proč tomu tak bylo. Výhody plynoucí z možnosti ovládat směnu musely být barbarickým předákům jasné: větší zisk, větší prestiž. Takový styk s impériem tedy nebyl pro barbary, kteří se mu věnovali, bezvýznamný. Naopak, mohl být hlavní oporou rozšiřování jejich politického vlivu nad vlastními národy.

VI

KULT, UMĚNÍ A TECHNOLOGIE

Božstva a jejich svatyně

Prameny pojednávající o germánských božstvech se do vikingské doby objevují jen zřídka.¹⁾ Zprávy římských spisovatelů jsou pochopitelně podány takovou formou, aby jim porozumělo středomořské čtenářstvo, a germánské kultury jsou s římskými božstvy spojovány všude tam, kde to bylo možné. Tak byl *Tiwaz*, hlavní germánské božstvo ve starší době římské, ztotožněn s *Martem*, protože plnil především úlohu boha války. Germáni považovali *Tiwaze* za mocného boha, uctívali jeho moudrost a prosili ho o vítězství ve válce. Jeho jméno pochází z indoevropského slova *dieus*, což znamenalo jednoduše „bůh“. Stejněho původu je ostatně i řecký *Zeus* a římský *Dyaus*, později zvaný *Jupiter*. Zdá se, že v nejstarších dobách stál *Tiwaz* v čele germánského panteonu. Jeho vláda na bitevním pole však byla nesporná. Jedna podoba *Tiwazova* jména, *Týr*, se objevuje ve starých runových textech na zbraních a možná i v nápise na negauské přilbě z 2. století př. n. l. (viz výše, str. 17). Ve Skandinávii jej později vystřídal drsný bůh *Ódin*, pán bitevních polí. Jako vládnoucí božstvo je *Tiwaz* pravděpodobně zmiňován v římských nápisích vzývajících *Marta Thingu*, strážce zákona a řádu ve společnostech. Skutečnost, že bůh bitev byl zároveň rozhodčím v lidských záležitostech, neznamená žádný rozpor. Ve válečné společnosti, jakou byla společnost germánská, lze předpokládat, že bůh, který dohlíží na války, se bude také starat o řádné chování svých poddaných. O nějakých zvláštních obřadech na počest *Tiwaze* skoro nic nevíme. Nejvyšší bůh, jemuž přinášeli *Semnoni* v posvátném háji lidské oběti, byl možná právě *Tiwaz*. Ti, kdo vstoupili do háje, byli spoutáni, čímž se symbolizovala moc boha, který v báji spoutal vlka.

Germánského boha *Donara* římscí spisovatelé snadno ztotožnili s *Herkulem*. Stejně jako řeckořímský polobůh byl i *Donar* tělesně zdatný a na svých velkých výpravách zápasil s různými netvory. Kladivo, oblíbený *Donarův* atribut, navíc velmi připomínalo *Herkulův* kyj. *Donar*, v pozdější formě *Thór*, byl bohem hromu a možná i oblohy. Bohy hromovládce uctívali rané evropské národy často v lesích, což máme doloženo např. u *Keltů*, *Baltů* a *Slovanů*. *Donarovi* byl zasvěcen les ve *veverské pánvi*. Podle *Snorri Sturlusona*, nadaného islandského učenice, který žil ve 13. století, byl *Thór* neboli *Donar* nejstarším synem *Ódina* a *Země*. Jeho velkou silu mu dodával opasek, jeden ze tří kouzelných předmětů, které vlastnil. Dalšími dvěma byly kladivo *Mjöllnir* a rukavice. – Od raných dob se patrně uctívaly *Njördr* a jeho syn *Freyr*. *Njördr* byl pánem moře a větrů, takže měl na starosti plavce, zatímco *Freyr* ovládal slunce a déšť a zajišťoval dobrou úrodu. Také proslulá *Freyova* sestra *Freyja* byla asi ctěna od nejstarších dob. Měla na starosti lásku a manželství a její moc se vztahovala i na zemřelé. *Snorri* uvádí ještě řadu jiných bohů, většina z nich se však do severogermánského panteonu dostala až později. Obraz světa, který zprostředkovává skandinávská tradice, možná obsahuje některé velmi rané prvky. Takovým dojmem alespoň působí zmínka o stromu světa *Yggdrasilovi*, velikém jasanu uprostřed vesmíru, jehož větve se prostírají nad nebesy a zemí. *Yggdrasil* měl tři kořeny – jeden zasahoval do světa bohů, druhý do světa obrů a třetí do světa mrtvých.

Některá západogermánská božstva byla uctívána i v římských provinciích. V *Domburgu* na ostrově *Walcheren* u ústí *Starého Rýna* stál ve 2. a 3. století chrám bohyně *Nehalennie*, který byl hojně navštěvován obchodníky směřujícími z *Dolní Germánie* do *Británie*.²⁾ V přílivovém kanálu, do něhož se chrám nakonec zhroutil, se našlo více než sto soch a oltářů, mnohé s nápisy, takže ikonografie a působnost *Nehalennie* je neobyčejně dobře doložena. Bohyně se často znázorňuje na trůnu, s obilím nebo ovocem na klíně. Vedle trůnu se někdy objevuje loď a pes, jediné zvíře, které s ní bylo spojováno. Skutečnost, že pečovala o úrodu, je nasnadě, a jako u mnoha jiných bohyň plodnosti sahala její moc až do záhrobí. Pes je symbolem říše mrtvých a loď možná také. *Nehalennie* ochraňovala námořníky na *Rýnu* i na širém moři

a účta, kterou byla zahrnována, vysvítá ze skvělé úrovně soch a oltářů v Domburgu i z darů, které jí byly posílány dokonce až z dalekého Kolína.

V dolnogermské provincii nalézáme řadu dedikací, v nichž figurují Matres a Matronae. Působnost těchto bohyní nám naznačují přídomy typu Aufaniae a Austriahenae. Měly evidentně pečovat o plodnost a jistý vliv uplatňovaly i nad posmrtným životem. Je třeba zdůraznit, že tato božstva vidíme pouze v jejich provinciálním romanizovaném šatě. Nemáme k dispozici žádná svědectví o předřímské povaze podobných kultů, dokonce ani o jejich existenci. Není také jisté, zda byla trojice bohyní-matek uctívána i východně od Rýna. Tyto lokální bohyně nicméně zastupují tisíce místních kultů, které existovaly po celé germánské Evropě a zanechaly po sobě jen málo stop nebo vůbec žádné.

Sochy božstev a jiných nadpřirozených bytostí jsou poměrně vzácné, a to v jakékoli podobě. Dochovaly se bronzové sošky, které snad znázorňují bohy, jejich jednoznačná identifikace je však prakticky vyloučena. Malé bronzové figurky ze střední Evropy, představující skot, lze věrohodně spojit s kulty plodnosti, ale ani v tomto případě nevíme nic určitého. Mezi nejpůsobivější znázornění božských či nadpřirozených postav patří řada dřevěných modelů nalezených ve svatyních uprostřed rašelinišť. Představují obvykle muže, občas ženy, a místy se vyskytují ve dvojicích. Jedna z nejvýraznějších dvojic byla objevena v holštýnském Braaku. Mužská postava je 3 metry vysoká a ženská o něco menší. Pohlavní znaky byly v obou případech pečlivě zobrazeny. Jiným obrazem božstva je mužská postava z Broddenbjergu v Jutsku, jejíž výraznou řezbu doplňuje agresivně vztyčený pohlavní úd. Tato modla stála na kamenné mohyle v rašeliništi a kolem ní se do keramických nádob ukládaly obětiny. Další modlou, kterou můžeme spojit s kultem plodnosti, je mužská postava z Rude Eskilstrupu na Sjøellandu, která vyniká mohutným nákrčníkem a na klíně drží jakýsi bochník. V některých rašeliništích byly postaveny vysoké kůly bez ozdob a k jejich patě se kladly zvířecí i lidské oběti. Podobná kultovní místa v Germánii existovala ještě v raném středověku. Sasové uctívali vysoký dřevěný sloup nazývaný Irminsul, který spolu s bohatě vyzdobenou svatyní padl za obětí vojskům Karla Velikého.

Votivní dary se ukládaly do pramenů, studní, potoků i řek, podobně jako v ostatních částech Evropy. Nejlépe prozkoumaná je řada obětí z Brodelbrunnenu, minerálního zřídla v Bad Pyrmontu v Dolním Sasku. Nejstarší předměty pocházejí ještě z doby předřímské, zatímco nejmladší lze datovat do 3. století n. l. V zřídle leželo přes 200 římských spon, asi stejný počet spon germánských, kovové předměty, tři denáry a velká emailovaná římská *patera* (pánev). Zdá se tedy, že léčivé vlastnosti Brodelbrunnenu nebyly objeveny až ve středověku, ale již mnohem dříve. V germánské Evropě existovaly také zvláštní kultovní šachty a jámy, třebaže ne ve velkém počtu. Nejnápadnější je asi 3,5 metru hluboká šachta, vytesaná do křídového podloží v durynském Greussenu. Na jejím dně se našlo šest kultovních nádob, jedna v podobě kance, druhá s kančími maskami na bocích a třetí ve formě dravého ptáka. Kanec byl obvyklým symbolem plodnosti, mohl však mít i funkci strážce mrtvých. Hliněnou urnu ve tvaru kance známe z pohřebiště v Liebenau v Dolním Sasku a figurka kance zdobí také víko nádob z pohřebiště v Issendorfu.

Nejznámější germánské votivní depoty pocházejí z dánských a severoněmeckých tůní a rašelinišť. Některé z nich, např. v Nydamu, Thorsbjergu a Vimose, prozkoumal v letech 1858 až 1865 Conrad Engelhardt a jeho nálezy dosud tvoří základ, na němž staví všichni moderní badatelé.³⁾ V době méně dávné byla zkoumána řada dalších podobných depotů a naše znalosti se podstatně rozšířily. Nejvíce nálezů bylo učiněno v Ejsbølu, Illerupu a Skedemosse na Ólandu. Všechny tyto dary sice pocházejí z mladší doby římské a z doby stěhování národů, pohřbívání předmětů, zvířat, a dokonce i lidí do tůní a rašelinišť má však mnohem delší tradici. Ta podle dnešních poznatků sahá na severu Evropy až do neolitu. Větší depoty, někdy ukládané na stejném nebo skoro stejném místě, se patrně objevily až v druhé polovině prvního tisíciletí př. n. l. a jejich součástí bylo i značné množství válečné výstroje. Nejstarší depot tohoto druhu se našel v Hjortspringu na dánském ostrově Als. Zdá se, že většina hjortspringských předmětů byla do rašeliniště uložena najednou, i když to nemůžeme tvrdit s naprostou jistotou. Největší překvapení vyvolal nález lodi, která dosahovala délky 19 metrů a byla postavena z pěti přesahujících trámů bez použití

železných hřebů. Taková loď se pochopitelně nehodila pro plavbu na širém moři, ale v zálivech a zátokách západního Baltu mohla snadno přepravit až čtyřicet mužů. Okolo loď ležely zbraně a jiná válečná výstroj. Jednalo se o 150 štítů, 20 kroužkových brnění, více než 130 hrotů kopí a 6 mečů v pochvách. K méně válečnickým předmětům patřily dřevěné nádoby, skřínky a vědro. Tento depot, pokud vznikl skutečně jednorázově, by mohl dokládat vojenské střetnutí, k němuž v této oblasti došlo kolem roku 100 př. n. l. nebo o něco později. Ukládání zbraní nevymizelo ani v následujících třech stoletích, velké votivní dary však zaznamenáváme až koncem 2. století. Ze 3. století pak pocházejí významné depoty v Nydamu, Illerupu a Ejsbølu. Rostoucí důraz na válečnou výstroj ve votivních depotech očividně souvisí s rostoucími úspěchy Germánů proti římským protivníkům a také s vytvářením lokálních mocenských center v severní Evropě a jejich vzájemným soupeřením. Úspěch v bitvě se připomínal zasvěcením kořisti nebo její části bohům, kteří jej umožnili. Řada depotů na jediném votivním místě nám naznačuje, jaký význam tato lokalita měla v určitém časovém úseku. Například v Thorsbjergu se do téže bažiny ukládaly depoty různého druhu déle než tři století. Lze předpokládat, že uložení předcházely obřady. Mnohé zbraně a jiné předměty byly poškozeny nebo zničeny, než spočinuly na dně rašeliniště. Snad se tím symbolizovala porážka nepřítelů a konec jeho moci. Taková praxe je hojně doložena i v keltském světě.

Jeden z největších a nejlépe prozkoumaných depotů byl nalezen v rašeliništi u Thorsbjergu, asi 20 kilometrů severně od Šlesviku. Šlo o bohatý a rozmanitý depot, který vznikl velmi dlouhou dobu. Dochované spony byly vyrobeny v rozmezí šesti století, od 2. století př. n. l. do 4. století n. l., a hliněné nádoby také pocházejí z několika století. Osobní ozdoby, keramika a zvířata se v malých depotech objevovaly především ve starší době římské a snad měly přimět bohy plodnosti k zajištění dobré úrody. Koncem 2. století se povaha depotů změnila. Začala v nich převládat válečná výstroj a tento trend se nezměnil po téměř celé 3. století. Mezi nálezy se často vyskytují římské předměty, např. obličejová maska ze slavnostní stříbrné přilby, část bronzové přilby, bosování štítů, meče, oštěpy, části brnění a spony. Nalezly se tu rovněž dva bron-

zové kotouče potažené stříbrozlatou fólií (viz níže, str. 118). Germánské zbraně jsou stejně rozmanité. Patří k nim kopí s jasanovým násadecem, štíty, dlouhé luky, šípky, koňské postroje a otěže. Z oblečení se objevují jemné vlněné oděvy, dva pláště, dva páry kalhot a skvostná tunika s dlouhými rukávy. Válečná výstroj z Thorsbjergu mohla být vyrobena již v druhé polovině 3. století, jeden z depotů obsahující části mečů a pochev je však jistě mladší.

Velké depoty s vojenskou výstrojí byly v severní Evropě obvyklé po celé 4. století. Asi 32 kilometrů severně od Thorsbjergu leží Nydamské rašeliniště, kde votivní předměty zabíraly prostor o rozloze 1000 metrů čtverečních. Většina předmětů pochází ze 3. a 4. století a velká část z nich tu byla pravděpodobně uložena při dvou nebo třech jednorázových akcích. Při výzkumných pracích se našlo přes sto mečů, většina se vzorovanou čepelí římské výroby, přes 500 kopí a oštěpů, více než 40 luků a 170 hrotů šípů spolu s opasky, sponami, hliněnými nádobami, zemědělským nářadím a římskými mincemi. V rašeliništi ležely rovněž tři lodě, které měly rozmanité osudy. První byla úspěšně vyzdvížena a nyní jí opatruje Šlesvické muzeum, druhá byla z rašeliniště vylovena, avšak padla za obět dánsko-pruské válce v roce 1864, a konečně třetí dosud zůstává v rašelině. Všechny tři lodě byly pravděpodobně naloženy zbožím, než je jejich majitelé úmyslně potopili. Dochovaná loď je asi 20 metrů dlouhá a na nejširším místě měří bezmála 3 metry. Byla sestavena z deseti dlouhých dubových prken, připevněných k masivnímu kýlu. Na obou stranách trupu se nachází patnáct držáků pro vesla a třicet veslařů sedělo na úzkých lavičkách přichycených k žebrům. Loď nemá žádný podstavec pro stěžeň, takže musela být poháněna výlučně vesly. Šlo evidentně o válečné plavidlo, dobře přizpůsobené baltským vodám bez přílivu a odlivu. Nydamská loď spolu s mnoha zbraněmi, jež se v ní našly, pochází z druhé poloviny 4. století a pravděpodobně se potopila po vojenském střetnutí v úžině, která dělí ostrov Als od pevniny.

Vykopávky v Thorsbjergu a Nydamu proběhly v polovině 19. století, a přestože byly obě lokality na svou dobu dobře prozkoumány a výsledky publikovány, jejich výklad stále představuje velký problém. Novodobé zkoumání votivních depotů v Ejsbølu, Illerupu a Skedemosse nálezy významně obohatilo. V ejsbølském rašeliništi byly identifikovány dva